UVODNI ESEJ
3 Edvard Kovač: **Romanje k Besedi**

PLEČNIKOVO LETO
6 Anton Berčan: **Jože Plečnik – mož vere (Molitev)**

SMER LITERATURA
11 Marija Kostnapfel: **Pesmi**

POEZIJA
15 Marit Eikaas Haavimb: **Vrabček (zaletel se je v okno)**
16 Cvetka Bevc: **Pesmi**

PROZA
20 Tone Partljič: **Doroteja**

LITERATOVA BESEDA
31 Nataša Konc Lorenzutti: **Zgodba o zgodbi**

Z MOHORJEVE KNJIŽNE POLICE
33 Matija Remše: **Oseba in družba**

POGOVOR
37 Branko Cestnik: **Tudi miselna surovost je surovost, oropa nas simfonije mišljenja**

PORTRET
44 Andrej Arko: **»Idej mi ne manjka«**

IN MEMORIAM
46 Nataša Kavaš Puc: **Vladimir Kos (1924–2022)**

IZ SLOVENSKE KULTURNE DEDIŠČINE
48 Ferdinand Šerbelj: **Francesco Pittoni, beneški slikar na prehodu v 18. stoletje**

JEZIKOVNA KRIŽPOTJA
51 Nina Novak Kerbler: **Poimenovanja prebivalcev domačih krajev**

SEDMA UMETNOST
55 Aleš Čeh: **Najtežji korak**

ESEJ
60 Janja Vollmaier Lubej: **Drobci sodobne ukrajinske književnosti**
68 Alenka Puhar: **Skriti papirji Angele Vode**
73 Tamara Griesser Pečar: **Cita, zadnja cesarica v Evropi**

PREDBRANJE
78 Igor Grdina: **Med zemljo in zvezdami**

KNJIŽNE OCENE
82 Bogdan Kolar / **Andrej Rahten: Anton Korošec**

KULTURNI ODMEVI
85 Marina B. Žlender: **40. Festival Radovljica 2022**
87 Ifigenija Simonović: **Srca utripajo, ure bijejo**
89 Ifigenija Simonović: **Ob razstavi del Elde Piščanec v Narodni galeriji v Ljubljani**
91 Kristian Koželj: **Ko se stvari uležejo na svoje mesto**

ZVON | Najstarejša slovenska revija
za literaturo, kulturo in družbo

2022, številka 5, letnik XXV

UREDNICA
dr. Cvetka Rezar Mlakar

ODGOVORNA UREDNICA
dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠKI ODBOR
Andrej Arko
mag. Hanzi Filipič
Mateja Gomboc
dr. Edvard Kovač
dr. Aleš Maver
dr. Matija Ogrin
dr. Renato Podbersič ml.
Matija Remše
Jernej Kusterle

OBLIKOVANJE
Sara Pančur

LEKTORIRANJE
dr. Cvetka Rezar Mlakar

IZDALA IN ZALOŽILA
Društvo Mohorjeva družba in
Celjska Mohorjeva družba, d. o. o.

ZA ZALOŽBO
predsednik Lojze Kozar
in ravnateljica dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠTVO
Prešernova ul. 23, 3000 Celje
T 01 244 36 66
zvon@celjska-mohorjeva.si

MARKETING
Simon Ozvatič
simon@celjska-mohorjeva.si

NAROČNIŠKA SLUŽBA
Lidija Koštomaj
info@celjska-mohorjeva.si
T 03 426 48 00

TISK
Dravski tisk

NAKLADA
500 izvodov

CENA
Posamezna številka
5,40 EUR
Letna naročnina
27 EUR
Letna naročnina za tujino
45 EUR

Izhajanje te revije v letu 2022 sofinancira Javna agencija za knjigo Republike Slovenije.

www.mohorjeva.org

NA NASLOVNICI
Peter Naglič, *Ureditev struge Ljubljanice*, 1934; arhiv Matjaža Šporarja

ISSN 1408-645X

Jernej Kusterle, urednik pri Celjski Mohorjevi družbi

Zdi se, da je dan današnji beseda nekoliko izgubila svojo duhovno, vzvišeno naravo, ki jo je delala estetsko, pridobila pa je predvsem pragmatično funkcijo, ki ji sicer omogoča preživetje, vendar nič več kot to. Beseda danes hira, hlasta po duhovni lepoti in počasi – res čisto počasi – polzi navzdol po krogih Dantejevega *Pekla*. Je mar kriva ona? Je njena usoda resnično v njenih rokah? Ali je v naših?

Kdaj je beseda lepa in kdaj grda? Kakšni so kriteriji, ki določajo estetsko vrednost besede? Ali je mogoče trditi, da je beseda tista, ki v svoji semantični vrednosti skriva ideološko obarvanost? Kako lahko govorimo o sodobni literaturi, ne da bi besedo postavili pred ukrivljeno zrcalo? Pa je res beseda zgolj sredstvo v službi človeka in ne obratno? Tako se sodobni človek obnaša, vendar to ni več tista Beseda, o kateri govori evangelij, in to ni več tisti Bog, o katerem govori *Sveto pismo*, in to ni več tisti Človek, o katerem je pisal Srečko Kosovel. A čeprav želi sodobni človek besedi vcepiti malignost, mu to ne bo nikoli uspelo. Beseda je več kot zgolj beseda, sestav črk. Beseda je pot, luč in odrešitev, ki nas čakajo, ko se umirimo in se odpovemo nervozi ter hipnosti trenutka.

Dr. Edvard Kovač

Romanje k Besedi

Foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

Že veliki Platon se je spraševal: ali nam same stvari navdihujejo besede o sebi? Kako nam reči navdihujejo izraze, s katerimi želijo biti poimenovane? Ali pa se za besede, ki označujejo dogodke in pripetljaje, stvari in stanja, v katerih živimo, dogovorimo kar sami med seboj? Najbrž nas tiste ideje, ki prihajajo iz večnosti in ki jih zremo v svojih zamaknjenjih, vodijo tudi v iskanju besed, ki naj opišejo naša doživetja. Toda prav govorica velikih pesnikov in mistikov nam razkriva, da ne Boga in tudi ne večnih idej ne moremo nikoli dokončno izraziti, saj so te razsežnosti že po svoji naravi neizrekljive. Lahko pa o njih spregovorimo z besedami, ki smo jih ustvarili v vsakdanjem življenju, s tistimi izrazi, v katerih slutimo, da so usedline ali sledovi večnosti. Tako se rojeva visoka literatura, tako nastajajo mistični spisi in razume jih le tisti, ki ima podobno izkustvo kot veliki pesniki ali globoki mistiki.

Toda prav to dejstvo, da tudi govora o večnosti in o samem Bogu ni brez čistega človeškega izkustva besede, je dovolj zgovorno, da se moramo najprej ustaviti pri sami človeški govorici in se vprašati: kako nastajajo besede med nami, da bi jih potem smeli uporabiti za večnostne teme?

Francoski antropolog André Leroi Gourhan pravi, da se je človeška beseda porodila iz govorice telesa, kar pomeni, da je bil govor v svojih začetkih združen s plesom in petjem. Zato bi lahko rekli, da je po svojem izvoru človeška beseda izraz celotnega človeškega bitja, njegove duše in telesa. Vidimo, da tudi danes, ko želi beseda pridobiti svojo težo, torej v trenutkih, ko je povezana s štirimi temeljnimi obredi življenja, kot so rojstvo in smrt, prehod v odraslost in poroko, beseda znova poišče svoj izvor in se ponovno poveže s plesom, še bolj pa s pesmijo.

Seveda nas zanima, kako je človek prišel do polnosti besede, kje so tiste stopnje, po katerih se mora beseda vzpenjati, da doseže svojo zrelost? Katere poti mora ubrati, da bo segla v stvarnost onkraj sebe? Kako naj kot romarica vstopi v skrivnost in tudi sama ustvarja novo resničnost?

Lahko zaznamo tri stopnje romanja besede k pravi Besedi. Prva stopnja je pomenkovanje, ki ustvarja občutje ali atmosfero v naših človeških skupnostih. Druga stopnja bi bila beseda, ki je pomensko tako polna, da lahko nadomešča stvari. In tretja stopnja pomeni besedo, ki je sama na sebi stvarnost, nova resničnost in postane Beseda.

Najprej gre torej za pomenkovanje ali kramljanje, ko je beseda v službi osebnih odnosov in nas povezuje. Na tej stopnji sploh ni pomembno, kaj govorimo, važno je le, da besedo izgovarjamo med seboj in s tem izražamo skupno razpoloženje, kot sta radost ali tegoba. Pomembno je, da smo skupaj v srečnem

občutju ali pa da začutimo žalost, ker se nam je nekaj hudega pripetilo. Predvsem pa si želimo izpovedati svoja čustva, za katera ne najdemo posamičnih besed – nobena ne zmore izraziti tega, kar čutimo, njihova pomenskost je preveč borna. Pa vendar lahko z načinom naše govorice povemo veliko. Zato uporabljamo že znane pesmi, ki nam sicer ne povedo nič novega, hkrati pa jasno razkrijejo naše počutje. Potrebujemo pripovedništvo, čeprav že poznamo zgodbo, iščemo zven besed, ki povedo, da pripadamo drug drugemu. Še ne dolgo umrli francoski filozof Jean Louis Chrétien opozarja, da je srednjeveški mislec Jean Duns Scot prav tako poudarjal, da tudi angeli med seboj govorijo, čeprav vse vedo, saj so jim skrivnosti v večnosti razkrite. A med seboj ne govorijo iz potrebe, ampak iz veselja. In če pomislimo na dvoje ljubečih se bitij, res ni pomembno, kaj govorita med seboj. V govorici zaljubljencev vsaka beseda izraža veselje, da sta skupaj, da govorita, se pravi vzpostavljata odnos. Tako tudi najbolj vsakdanje reči postanejo zanesene in romantične in tudi banalne besede lahko služijo za izpoved ljubezni. Po drugi strani zakonci ali prijatelji, ki se razidejo, pravijo: »Nimamo si ničesar več povedati.« To pomeni, da osebne komunikacije niso več sposobni in jim sama beseda ne zadostuje več. Vse je postavljeno na kognitivno raven, ta pa lahko poteka brez osebnointimnih razmerij.

Seveda to prvo stopnjo besede spremlja tudi govorica telesa. Prav telesna bližina pogosto nadomešča nemoč izgovorjene besede, zato telesni stik spada k besedi, ki poudari ali pove tisto, česar ustna beseda ne zmore.

Če prva stopnja besede pomeni pristnost človeških odnosov in se za pomenskost besed lahko dogovorita dva v svoji intimnosti, druga stopnja besede že zahteva širši družbeni dogovor in zato tudi skupinsko moralo. Gre namreč za to, da se dogovorimo, s katero besedo bomo poimenovali kakšno stvar, in potem ta dogovor spoštujemo. Na tej stopnji se beseda že približuje simbolu, ki bo zamenjeval same reči. Gre namreč za človekovo genialnost, ki se je porodila – in antropologi ne znajo razložiti, zakaj –, ko je človek namesto čutnozaznavnih reči začel uporabljati besede, s katerimi jih je označil. Odslej ni bilo več potrebe, da bi stvar videl, slišal ali vonjal. Ko je izgovoril določeno besedo, so njegovi sogovorniki vedeli, o čem govori. Nemški filozof Jürgen Habermas poudarja, da takšen dogovor ni mogel nastati brez etične obveze. Zato govori o konsenzualni etiki, ki jo utemeljuje na vzpostavitvi prvega dogovora o besedi, saj imajo v človeškem govoru besede obvezujoč skupen pomen. Vsa kasnejša znanost temelji na tem prvem temeljnem dogovoru, ki ga je bil sposoben sprožiti človekov um in njegova etična odločitev. Zato tudi antropolog Claude Lévi Strauss zatrjuje, da človek ni začel govoriti po malem. Ko je govoril, je govoril. Ko je govoril, je namreč uporabljal besede namesto stvari, in to je bil izjemen skok v govor, v simbolni svet. Tega živali, ki sicer poznajo govorico, niso sposobne. Vidimo, da je ta temeljni etični dogovor v povezavi z racionalno besedo ustvaril znanost in tehniko ter s tem civilizacijsko temeljno spremembo. Toda ostanimo pozorni do etične utemeljitve tega dogovora.

Vidimo, da je tudi v družbi, kjer nastopijo nasilje, vojna in zločin, prva žrtev prav beseda. Besedni izrazi se začnejo pogosto uporabljati v nasprotnem pomenu, kot je njihov izvorni smisel. Tako se morajo na primer otroci v

totalitarnih režimih učiti in ponavljati, da so najsvobodnejši in najsrečnejši na tem svetu. Ti, ki ustvarjajo vojno, govorijo, kako prinašajo mir, ker želijo pomagati narodu, ki ga zavojujejo. Kako nevarno je uporabljati besede v njihovem izvornem pomenu, je opozoril tudi poljski filozof, sicer intelektualni spremljevalec Solidarnosti, Jozef Tischner. Ljudje, ki izrekajo pristne besede, ki so sposobni stvari poimenovati s pravo besedo, torej v njenem izvornem pomenu, lahko kar naenkrat sesujejo tiranski režim, kakor da bi bil ta hiša iz kart.

Filozof Martin Heidegger je zelo kritičen do tehničnega in znanstvenega mišljenja, ki je zanj samo operativno in ne gre v globino človeške biti. Zato tudi tehniki odvzame status mišljenja. Od tod njegov znameniti vzklik: Znanost ne misli! Gre za znanost, ki ne razmišlja globlje filozofsko in je le tehnično uporabna. Pravo mišljenje pa se odpira daru življenja, podarjenosti biti in skuša njeno darežljivost ubesediti. Šele na tej stopnji beseda postane prava beseda ali beseda *par excellence*. To je beseda, ki zazna skrivnost biti in je sposobna izraziti njen čisti dar, resničnost samo. Gre za resničnost, ki presega zgolj pojavni svet in sega v presežno.

Če pa ta beseda *par excellence* izraža avtentično resničnost, potem je že sama na sebi resničnost. Toda, ali takšna beseda med ljudmi sploh obstaja? Sveto pismo v hebrejščini pozna izraz: *Dabar*, ki pomeni hkrati reč in besedo. Vidimo, da Stvarnik izgovori Besedo (*Dabar*) in stvar obstaja. Treba je biti pozoren in *Dabar* strogo razlikovati od magične besede. Magija je stara toliko kot človek. Človeku narekuje, naj poje nek sadež, spije opojni napitek ali izgovori skrivnostno besedo in se polasti božanske moči. To skušnjavo magije je spoznal tudi Jezus iz Nazareta, ko se je zaradi lakote v njem oglasila želja: »Reci tem kamnom, naj bodo kruh!« Toda po judovsko-krščanskem izročilu Bog ustvarja svet kot milostni dar, ne kot svojo posest. Zato tudi obstaja absolutna ločenost med človekom in njegovim Stvarnikom. Vendar je kljub temu možen odnos s čisto presežnostjo, s samim absolutnim. Ta čudežni odnos je Beseda, Beseda ljubezni. V tem smislu lahko filozof Levinas pravi, da je Stvarnikova veličina prav v tem, da je ustvaril človeka, ki je sposoben živeti brez njega. Levinas je lahko to izrekel, ker je verjel, da se Božja dobrota javlja v človeku, še preden pride k zavesti. Ni nujno, da bi človek vedel, od kod mu prihaja beseda dobrote, usmiljenja in odpuščanja, zakaj se v njem pojavi *Dabar*.

Seveda je človek še daleč od tega, da bi *Dabar* izgovarjal kot Stvarnik. Toda ker je ustvarjen tako, da mu je podoben, je sposoben tudi izreči besedo ljubezni in ta beseda lahko postane prava, tudi *Dabar*, ker ljubezen narekuje besedo obljube. Med dano obljubo in dejanskostjo ne sme biti razlike. Tisto, kar izrečemo kot obljubo, bo moralo biti, se izvršiti ali postati. Toda ta resničnost je etična zahteva in človek lahko le prosi, da bi jo zmogel uresničiti.

Vsakdo potrebuje medosebni odnos, da bi zaslutil, se zavedal in izgovoril pravo besedo. Pravzaprav je ta beseda že v njem, mu je bolj intimna, kot je sam sebi intimen. Kajti tisti pogled nebeških oči ljubljenega bitja ga tako močno prebudi, da se v sebi zave svojih najglobljih plasti in izgovori besedo absolutne resnice, da nekoga ljubi, da bi zanj ne samo umrl, ampak tudi živel.

Človek išče in roma k Besedi in potem odkrije, da je beseda po ljubljenem bitju že prišla k njemu, ne da bi to vedel.

Mag. Anton Berčan

Jože Plečnik – mož vere

Molitev

Dejanja vere, upanja in ljubezni, ki jih ukazuje prva zapoved, se uresničujejo v molitvi. Dviganje duha k Bogu je izraz našega češčenja Boga: molitev hvaljenja in zahvaljevanja, priprošnje in prošnje. Molitev je nujen pogoj za to, da moremo biti pokorni Božjim zapovedim (KKC 2098).

»Molitev je povzdigovanje duha k Bogu ali prošnja k Bogu za ustrezne dobrine.«[1] Krščanska molitev je odnos zaveze med Bogom in človekom v Kristusu. Je božja in človeška dejavnost; izvira iz Svetega Duha in iz nas, vsa je naravnana k Očetu, v zedinjenju s človeško voljo učlovečenega Božjega Sina (KKC 2564).

V pismih Jožeta Plečnika najdemo tako oblike molitve, kot je slavljenje in češčenje, prosilne molitve, priprošnje, posebno priprošnja »za memento« pri maši in v molitev sploh, pa tudi zahvalno in hvalno molitev. V večini pisem najdemo sklepe, kot so: moli zame, priporočam se v molitev, v molitvi mislimo drug na drugega itd.

Eno prvih pisem z Dunaja bratu Andreju govori o molitvi, o molitvi za brata in izkazuje prepričanje, da bo njegova molitev uslišana:

Dragi Andrej!
Tvoje pismo sem sedajle v jutru prebral – Če ne bi imel druzega me prepričuje o Tebi – Tvoje in sploh Tvoja pisma – Globokost mislij, brezmadežnost nazorov – energija in sila in moč Tvoja katera iz vsega sili – in pri vsem tem otroška duša – pri vsem – naravna posledica strah božji. Tale zadnja beseda ki jo nosim v duši sercu svojem – in katero včasih vduši ropot velikomestne okolice. Zato Ti dajem hvalo iz serca – in če že drugače ne storim molitev zate v želji kipeči – Upam da jo nebesa slišijo – da mi bode to malo drugo odvagala … Ivan je jednako priden – ravno vse gladko pri njem ne gre – pa kot povsod delo dela hrepenenje – in če jo to močno potem gre seveda – jaz sem njegovih in mojih napredkov in uspehov prepričan –: kot uspehi molitve – Vaše. Morebiti se smejiš če govorim o mojih napredkih – seveda so – tu – Zreleji sem postal – opreznejši – večji – zato se tujim javnosti – morebiti rastem čez njo – vederemo[2] *– Andrej moj – veš pa kaj mi manjka – vera – ne slišim zvonov – kateri strah božji bude – ne vidim starišev, ki si kljujejo prsa – ne slišim molitev – otrok ne slišim kateri govore otroško – Le v nedeljah hodim še poslušati od otroškega zbora peti koral Aspergas me*[3] *v Štefana – kolikokrat sem ga že slišal – vedno mi je nov – ne nov – vedno mi je lepši – to je kar dobim za cel teden – moj Bog – Italija – v malih mestecih, kjer sem bival so me zasanjali zvonovi in zvončki – Padovan in Assisijan – Marka – Pavel – Peter – Ambrož – zbudili so me ti – gledal v drobovje časa in duše ljudi kateri so tako nesmrtna dela ustvarili – zato ker sem jih spoznal – spoznavam današnje – in grozno osamljen sem – ljubi brat – huje sem kot Ti – kateri si zvezan nerušljivo z Bogom.*[4]

Ko danes gledamo na življenje arhitekta Plečnika, lahko vidimo, kako asketsko je živel, pa ne samo v starosti, ampak si je že v prvih letih samostojnosti na Dunaju začrtal življenjsko delo, predvsem način življenja. Verjetno je po nekem sporu z bratom Janezom spoznal, da je ravnal nepremišljeno in zato je prosil odpuščanja. Priporoča se Andreju v molitev predvsem za to, da bi ostal samski. Tudi nadaljevanje pisma je ena sama molitev, ko prosi za zdravo pamet in naj ga Bog reši skušnjav:

Ubogi Janez moj kako krivično sem ravnal – krivično – v nebovpijoče. Bog se usmili – Bog pomagaj in sveta Devica – Andrej moj zlati – ne vem kaj me čaka – kateri križ ali sladkobo mi je Bog odmeril – vendar za eno ga prosim – naj me obvaruje pred ženitvijo. V mnogem sem še otročji – pa v tem in zato vem da mi manjka ali da mi je prešla naiviteta – če mi Bog – ali brez da mi On ne preustroji dušo – potem ne – ne – Res molimo eden za druzga – četudi malo vendar premišljeno – za zdravo pamet in pa za »ne vpelji nas v skušnjavo temveč reši nas hudega amen« – Ne zameri da tako pišem.[5]

V naslednjem odlomku pisma govori Plečnik o rožnem vencu kot o »univerzi za močno voljo«. Zbranost, tišina, to je tista mogočna sila, ki človeka umiri od vsakdanjosti:

Po gozdu sem včeraj hodil – včasih s Teboj – Šel sem v Nunsko cerkev – zakrknjencu in trdosrčnežu mi je kar sapo vzelo – njeno veličastno sopenje – v Št. Jakobu sem bil – po naključju prišedš pri rožnem vencu in blagoslovu. Povej vsim – te službe božje in morebiti posebno rožni venec so universe za močno trdo voljo. Tega Ti ne morem razkladati – občutiti moraš sam. Srečni ljudje, ki morejo še v tihoti v cerkev in so lahko zbrani vsaj par minut z nje pridši … Bodi mi prisrčno poljubljen in pozdravljen – spominjaj se me v molitvi – priporočim se tudi dobrim sestram – katerim se vroče zahvalim za ljubezniv trud – Tebi pa bogate trenutke – in Tvoje čez vse ljubezni polne poglede.[6]

Včasih je v pismu napisal kar celo molitev. Tako tudi v tej molitvi prosi za razsvetljenje Svetega Duha, zase in tudi za druge, da bo svet lepši, da bo umetnost čistejša:

Ah zopet je dan hin – danes ne morem več delati – Bog Bog Bog – dej nam Tvoj sv. mir. – Delamo in delamo in se pahamo – in za vse to nimamo druzga kakor da se jezik za nami kaže – … Slavno vredništvo – prosim ne zameriti: zdi se mi najlepši časi za umetnost so bili oni – kateri se o njej ni pisalo – vsaj tiskalo ne. Bog se usmili sedaj so zanesli to kugo mej Slovence! Prepustil boš enim naročila v rennaissanci (sic!) *– drugi romali bodo z baroko okrog – tretji se bo odiral pri gotiki – jaz se bom ubijal z Egipčani – Sveti Bog – glej – težko pa pošteno delamo – obetavi smo – že zato se nas usmili – Ti Bog veš – nikdar ni pisač vzbudil pesnika – Duh Tvoj Sveti ga je vzbudil – nadaljuj nam sv. Duha – pošlji ga pa tudi onim – da se morejo premagati v skušnjavah peresa – pusti jih pri njih starinah – naj osvetljujejo tmine zgodovine – dej jim vse človeške sreče – katere – hvala ti za to – nam odrekaš – Oče očisti svet grdobije – z roda v rod bo umetnost čista – človeštvu pa ohrani vse dosedanje –: ptičke rudeče krivokljune – ptičke rumene – nej so enim ljube kamele – drugim iskri konji. – Nameraval sem napisati samo prve dve vrstice – iztekla se je cela vroča molitevca – naj ostane – dokler jo preberete – nič dalje. Z Bogom.*[7]

[1] Sv. Janez Damaščan, f.o. 3,24, v: *KKC* 2559.

[2] Italijansko: bomo videli.

[3] Latinsko: Pokropi me.

[4] Nedatirano pismo z Dunaja bratu Andreju.

[5] Nedatirano pismo z Dunaja bratu Andreju.

[6] Nedatirano pismo z Dunaja bratu Andreju.

[7] Pismo bratu Andreju. Praga, 18. 11. 1911.

Plečnik se zaveda svoje grešnosti, obenem pa poveliča molitev očenaša kot višek teologije. Spominja se tudi pokojne matere, ki ga je učila moliti. Hrepeni po največji umetnosti – harmoniji ljubezni: človek – Bog:

Vsako Tvoje pismo – v katerem se premagaš – ali pa pozabiš za notranje trnje – je kakor krasno brušeno sklo[8] *– rajši rečem kakor kupica vina – ki greje razveseli in razžge – Bod zahvaljen tudi za to Tvoje lepo pismo katerega sem danes prejel. Bil sem razjarjen – resnično v počitnicah – mogoče še več – bil sem surov – človek začne zbadati – potem vidi kako to bližnjega boli – in hudič poseže vmes – in človek – rekel bi dobro se mu zdi videč – kako se bližnji valja v bolečini – Spovem se oče – pater peccavi – morebiti da nisem bil tako zločinski – vendar – naj obernem kakor čem – bil sem hudoben. – Spovedal sem se – odpustiti je Tvoja stvar – prositi za to moja – … Ne vem če rečem prav: Theologia magistra scientiam*[9] (sic!) *– mati učenosti – mislim praktična theologija –: Oče naš kateri si v nebesih – tak simpel in tak vzdigajoča vse kateri so dobre volje – … Še malo počakaj – Andrej moj – »Krišček naredi« in eno češčeno Marijo zmoli – bi mama rekli – in Bogu se priporoči … Tisto leto – v katerem so mati umrli – in pred tistim časom – sem hodil po Francoskem – in kamor sem prišel sem videl toliko mrliških voz itd. Tudi letos vidim – al vsaj zdi se mi toliko tega – al bab v Trauer*[10] *– (stvar katero jaz sovražim in se mi studi: baba v trauer) zato mnogokrat in morebiti preveč (dasiravno premalo) mislim na to – da bo eden od nas izginil v večnost – Bog se nas usmili – kakšne so naše duše! Kakšno je naše sestrstvo in bratstvo – v teh par letih – katere naj bi nam še dal Bog – naj bi mi vse to popravili – maš prav če tožiš po ljubezni – ni to osebnostna reč in zadeva – je to globoka dušna sila – je to glas vpijočega v puščavi to poželenje po največji umetnosti: harmonija ljubezni človek Bog stvarstvo itd. – Za nocoj lahko noč – imam že krč v palcu – cel dan že pišem, cahnam itd. in to gre tako dalje vsak dan – in hvala Bogu tauženkrat za to.*[11]

Molil ni samo zase, ampak je znal moliti tudi za druge, posebno za domače, sodelavce:

Pojdem opoludne z brzovlakom – če Bog da. Poslovil sem se sinoči od Šenklavža – danes od frančiškanske cerkve – Poslovim se stemle še od tebe – zopet grem v svet – v neznano – ne vem al tmnino al v svetlo. – Priporočim Vas vse Bogu – tako z srca kakor premorem.[12]

***

Pro gospudarju[13] *bil sem dvakrat doslej. Škoda tega človeka – ima dobro srce in hoteč razum – samo da ne domisli vse konsekvento. Spominjam se ga že leta v molitvi – ali najbrž zastonj za ta svet.*[14]

V molitvi bodri svojega nečaka Karla, ki se je po maturi odločil za duhovniški poklic:

… Spominjam se Te pa često in upam da Ti bo Bog dal v obilici vsega kar potrebuješ za častno in večno srečo. V dobrem bodi trdovraten – v hibnem se pa vračaj in izmenjuj k dobremu z božjo pomočjo – vedno bolj pripraven za vzvišeni in nad vse lepi poklic – vsaj za enkrat svobodno voljen stan. Z Bogom torej in Tebi in vsem prisrčen pozdrav.[15]

Plečnik je doživljal konec prve svetovne vojne v Pragi in je občutil tudi novo nevarnost, ki se je bližala. Lahko bi rekli, da je imel preroški čut, ko je govoril o boljševizmu, ki ga primerja boju med dobrimi in zlobnimi angeli. Boj proti Bogu: ne bom služil. Vidi potrebo moliti za prihodnost:

[8] Češko: steklo.

[9] Latinsko: teologija je učiteljica modrosti. Prav bi bilo: scientiae. Plečnik latinščine ni obvladal, zato se je včasih prikradla kakšna napaka.

[10] Nemško: žalna obleka.

[11] Pismo bratu Andreju. Praga (Na Kralovskih Vinohradeh), 21. 11. 1912.

[12] Pismo bratu Andreju. Ljubljana, 21. 9. 1913.

[13] Sc. Masaryku.

[14] Pismo bratu Andreju. Praga, 27. 1. 1924.

[15] Pismo nečaku Karlu Matkoviču. Praga, 31. 10. 1918.

Mislim da se pripravljajo vseobčni veliki prevrati, kakor da se sluti, predčuvstvuje[16] *da bo treba moliti – stiska se krčevito pesti prosti Bogu. Boljševismus – stara pesem: boj dobrih z zlimi angeli = nečem služiti! Vidiš, danes vzletnih misli ni. Zadovolji se z mojo dobro voljo – Za Božič. Kateri naj Ti bo blagoslovljen – pišem Ti. Veš da Te imam od srca rad. Ostani i Ti meni detinski vdan in zaupljiv in zvest.*[17]

Moliti je življenjska potreba (prim. KKC 2744) in zato sta krščanska molitev in krščansko življenje neločljiva (prim. KKC 2745). Moliti pa ne smemo samo zase, ampak v svoje molitve, prošnje priporočati tudi druge. Posredovati oziroma prositi za druge je od Abrahama dalje lastno srcu, ki je uglašeno po Božjem usmiljenju. Biti združeni v molitvi je izraz občestva svetih (prim. KKC 2635).

Plečnik se je zavedal, da potrebuje tudi molitev drugih, da ga tudi drugi priporočajo Bogu. Zato v pismih skoraj vedno zaključi: moli zame; priporočam se v molitev; spomni se me pri maši; mislimo drug na drugega itd. Naj navedem samo citate iz pisem, kjer prosi za molitev, ker se sam čuti velikega grešnika in majhnega pred Bogom:

Moli zame Andrej – jaz sem gotovo že v škodi – pri vsem delu na duši svoji![18]

***

Moj Andrej!
Če te prosim – moli zame – če Ti rečeš – mnogo Ti storim – me vest peče – skerb to pa prevladuje veselje – zavest da je ena duša še na svetu katera me ljubi z materinsko zvestobo – Jezus naj nama oboje to na dobro vzame … Jaz vem mnogo – brat moj – zato le moli zame – moli – naj me le vest peče – Bojim se za Janeza – Mene najberže ne bo tu ko on pride – in samota je tu grozna. Dunaj ni Rim – na Dunaju ni nič – res nič – ni ga magneta ko tam – vmazan tlak – vmazane duše – vmažeš se – in nič ne bi bilo hujega zame ko zavest – ali celo resnica da Ivan – on gora upa – se potaplja. Bog bi bil moje žalosti žalosten![19]

Prosil je tudi za molitev, da bo delo dobro dokončal in tudi sam uspel:

Delo me skrbi – ker ga je dovolj za enkrat – in vzunaj – v novem stanovanju bo prostor in mir. Tako sem započel – dolgo tipajoč – mnogokrat žalosten in obupan – dokler nisem s trdo pestjo prisilil mojo voljo. – Moli za nas – da ne ostane pri začetku – temveč iz semena izraste dober sad.[20]

Dva kratka citata kažeta, kako je bil prepričan, da je potreben molitve:

Morebiti sem jaz bolj potreben naukov ko drugi – kdo more to sam določiti – Moli za nas – da ne pademo – bodimo eden za drugega na »vahti«.[21]

***

Eno in jedino misel naj še zapišem: moli zame! Pri Bogu moli zame![22]

Pismo, ki ga je Plečnik napisal bratu Andreju po vsej verjetnosti proti koncu leta 1901 ali v začetku 1902, je ena najlepših prošenj za molitev, saj je že sama prošnja molitev. Lahko bi rekli, da je ta prošnja nekako življenjska nit, ki se bo vlekla skozi vse njegovo življenje. Plečnik ni bil arhitekt zaradi denarja, vse življenje je bil, kljub aristokratski drži, preprost in ponižen. Koliko sakralnih stvari je naredil zastonj in resnično samo v Božjo čast. P. Martin Perc, povojni stranjski

[16] Rusko: slutiti.

[17] Pismo nečaku Karlu Matkoviču. Praga, 19. 12. 1918.

[18] Pismo bratu Andreju, Dunaj, 27. 6. 1900.

[19] Pismo bratu Andreju, Dunaj, 13. 2. 1900.

[20] Pismo bratu Andreju. Dunaj, 23. 2. 1901.

[21] Pismo bratu Andreju. Dunaj, sobota, 12. maja 1901.

[22] Nedatirano pismo z Dunaja bratu Andreju.

župnik, ki je s Plečnikom obnavljal župnijsko cerkev, je dan po njegovem pogrebu zapisal:

Aliis vivere (živeti drugim) je bilo načelo vsega njegovega življenja. S svojimi deli bi si lahko nagrabil bogastva in bi živel kot knez. V resnici pa je živel skromno življenje. Skromen v obleki, skromen v prehrani, skromen v opremi stanovanja. Vsa njegova dela za javnost in za cerkve so bila zastonj in spada tako med največje mecene slovenskega naroda in katoliške Cerkve v Jugoslaviji. Če bi kdo že samo papir plačal, ki ga je porabil za načrte frančiškanskih cerkva, bi bila to lepa vsota. A če bi hoteli preceniti to, kar je bilo na tem papirju ustvarjenega, kolika cena bi bila?[23]

Plečnik je resnično živel iz vere, ki jo je zalival z molitvijo:

Stori Andrej, to kar Ti vest in Bog veleva. To že rečem zato – ker bo to vedno v mojo korist. V Boga pa veruj vkljub vsem doktorjem kateri so »fertig« brez njega. Vendar premisli pa le prav kar storiš. Premisli in vagaj predno se ti bo zdelo: da Ti to Bog in vest veleva. ***Kadar pa Boga v rokah držiš prosim Te – reci Mu da sem grešnik – reci Mu da ga ljubim – reci Mu da ne maram denarja – reci Mu da ne lažem – no On to ve – da naj moji želji življenje da: fantazijo – moč in ponižnost naj vsadi v me da bodo moja dela v čast Njegovo.*** *Kakoršna dela mi hoče dati – boljša naj bodo vedno v čast Njegovo. – Sedaj sem pri koncu. Raztergaj to in uniči. Sčistimo se – da bodo naša dela čista. Ljubimo se in odpuščajmo in brezkončni bodimo – zato ker nam je dano od Boga nekaj neskončnega njegovega Duha – kateri je vendar ljubezen – Poljub moj vsprejmi in moj pozdrav. Kadar pa se ti zdi – pridi v hišo mojo – veš da si mi ne gost – marveč brat. Addijo.*[24]

Plečniku je bil brat Andrej ideal, tudi v molitvi, zato se je tem bolj obračal nanj s prošnjo za molitev. Vdan je v Božjo voljo, saj mu je Bog velikokrat edina tolažba, ko ga ljudje pogosto niso razumeli. Molitev mu je tudi vez z domačimi in domom:

Ljubi moj Andrej – rekel si: molim rad. Ne išči več – verjemi meni mlajšemu – več ne najdeš – to je največja gnada. Morebiti starši molijo zame – in Ti moliš zame – zato ne neha v meni docela gnada: da se v raztrganem življenju mojem zatekam v najhujših navalih k nebesom – da mi vroče solze mnogokrat blaže bolečine – Več Ti ne morem povedati. Eno vem – kakor bo Bog dopustil tako se bo zgodilo – on bo prav dopustil – če greš Ti v samostan – bo to Bog dopustil – jaz pa Te ne bom več imel – Ti zadnji kos domačije, boš zame preminul v navadnem smislu besede – tujci smo – ja tujci – in v molitvi je še največ domačije – Priporočam sebe in Janeza Tebi in otročičem sestre v molitev … Prosim naj ne pozabi kmalu naročiti one dve maše za rajne starše in pa dobri namen.[25]

Kako je Plečnik svoje delo doživljal kot molitev, naj za sklep tega sestavka pojasni besedilo p. Martina Perca[26] o neveljskem kelihu:

Ko sem ta kelih že posvečen prinesel iz ordinariata profesorju in ga tam postavil na mizo, sva molče sedela skoro celo uro ob njem in ga gledala. Ko se je bilo treba posloviti, da pridem pravočasno na vlak, je vstal, kelih še enkrat pogledal in dejal: »Vsak človek Boga moli, kakor ga po svoje more, ve in zna, Plečnik ga pač takole.«

Plečnikov žalni kelih za Nevlje

[23] P. Martin Perc, *In piam memoriam*, v: *Poročila Slovenske frančiškanske province sv. Križa*, 11 (1957), 10–16.

[24] Pismo bratu Andreju. Dunaj, 12. 2. 1903.

[25] Pismo bratu Andreju. Dunaj, 12. 2. 1903.

[26] P. Martin Perc, n. d.

Marija Kostnapfel

Natura morta

Kje ste zdaj,
moje lubenice,
poletne krogle,
polne sokov,
z mesom rdeče sijočim,
ko padete na tla,
nesrečnice,
se razčesnete
v top udarec
kot lobanje,
iz katerih mezi
razredčena kri.

Popotnica

Ti živiš svoje drevo,
jaz se svojega spominjam,

ti gledaš svoje nebo,
jaz vem samo, kakšno je bilo,
ko so ptice že letele mimo,

ti dihaš svoj zrak,
moj je plitvo obvisel na vršičkih pljuč,
ujet in neznan,

in da ne bom lačna na poti v praznino,
da ne bo vse zaman,
predrzno vzamem s seboj tvojo bolečino.

Dihanje

Kako še lahko diham,
ko vem,
kaj se je zgodilo,
to ni več šala,
možnosti so zdaj zaprte,
zatrta je drobna epska črta.

Nas pa je veliko,
dihamo
in smo tiho.

Smrt

Leži, leži
smrt,
sploščena,
navidezno zapuščena,
kot da nič ni,
odriva od sebe
odvečne zaplate krvi, solz in mehurje smeha,
ne skrbi
za moje in za tvoje,
pravzaprav počaka na oboje.

Marija Kostnapfel, rojena v Trstu 1959, piše pesmi, prozo in literarnozgodovinska besedila. Po diplomi iz slovenščine na Fakulteti za tuje jezike v Vidmu se je zaposlila kot profesorica slovenščine in zgodovine na srednjih šolah v Trstu in Gorici. Več let je vodila tečaje slovenskega jezika in književnosti na Pedagoški fakulteti Univerze v Trstu in je članica Društva slovenskih pisateljev, Združenja književnikov Primorske, SC Pen in Slavističnega društva Trst, Gorica, Videm.

Svoja dela objavlja v Sloveniji in v Italiji, in sicer predvsem poezijo (v revijah *Sodobnost*, *Zaliv*, *Nova revija*, *Mladika*) pa tudi prozo in strokovne zapise iz slovenske književnosti (diplomsko nalogo o Francetu Balantiču so prevedli v nemščino in objavili pri založbi Rudolfa Trofenika v Münchnu; v reviji *Münchener Zeitschrift fur Balkankunde* je objavila članek o še nepoznanem pismu F. M. Appendinija Matiji Čopu, leta 2019 je uredila zbornik *Tržaški Cankar in naše branje*, ki je izšel pri založbi *Mladika* itd.). Prejela je več nagrad na raznih natečajih (na natečaju *Mladike*, *Mentorja* itd., za zbirko *Pesmi*, ki je bila kasneje prevedena v italijanščino, pa nagrado Vstajenje, 2017).

Marit Eikaas Haavimb

Prevedli Ifigenija Simonović in avtorica

Vrabček (zaletel se je v okno)

Vrabček,
nisem te pobrala in zato nisi umrl
na varnem,
ni te pestovalo nekaj
večjega od tebe.
Bala sem se smrti.
Neznosen občutek.
Lahko bi ti zavila vrat,
da bi hitreje umrl.
Da bi se prepustil smrti.
Ujela sem se med ali/ali.

Ni me zgrozila smrt.
Ustrašila sem se
umiranja
brez koga ali česa,
kar bi me varovalo.

Marit Eikaas Haavimb je Norvežanka, psihologinja in predavateljica, ki se je profesionalno posvečala neozdravljivo bolnim ljudem. Je tudi soustanoviteljica mednarodnega inštituta za osebni in družbeni razvoj (CMM Institute for Personal and Social Evolution). Pred petnajstimi leti je zbolela za rakom. Prestala je številne operacije, obsevanja in kemoterapije. Leta 2012 sva skupaj napisali pravljično izpoved *Jezerce na robu* (Založba Miš, v angleščini *Pond at the edge*), v kateri poudarjava nujnost pogovora, izpovedi, izražanja občutkov in čustev, naj bo bolečina ali radost. Prav ta knjiga je pri CMM sprožila mednarodno gibanje CozmoKids, ki je pripravilo vzgojno/terapevtsko serijo knjižic in pripomočkov za spodbudo pogovorov z otroki in mladimi, ko so teme kočljive in bi bile brez pogovora nerazrešljive.

Pesem je nastala, ko je Marit sprejela bolezen kot možen vzrok smrti.

Cvetka Bevc

Brez številke

Duša mora vedno stati priprta,
pripravljena sprejeti ekstatično izkušnjo.

Emily Elizabeth Dickinson (1830–1866), pesnica

Zavržene papirnate vrečke
so najprimernejše za pisanje poezije,
v zmečkaninah skrivajo ločila,
vse njene pomišljaje in Velike začetnice,
ukazujejo besedam, očiščenim
kot kotlički za čaj, njena bela obleka
in čebelji rilčki pred nabiranjem
cvetnega prahu in omame –
samo ponižna čebela lahko
v enem cvetu odkrije
rojstvo tisočerih cvetov.

Številke pred njeno pesmijo,
vojščaki postrojeni v vrsti
s slutnjo prapočela stvari,
njen razum v kotih zaklenjene sobe,
da kot sestradan metulj
plane nad vladavino čustva
in se prisesa na tragedijo zvezd.

S strogim glasom si reče: Emily,
nobene pesmi nisi napisala ti,
v tebi ni ničesar tvojega,
vse pripada Njemu.

Pričevanje

Ruta na glavi. V očeh odsev reke.
Ukrivljen hrbet, tako primeren
za večno okopavanje njive,
sajenje krompirja, trganje plevela
in lovljenje skrivnosti v predpasnik.

Moja teta z usodo velikega hlapca,
devica, ki mora ostati na kmetiji,
zagotovilo, da bo letina dobra.
Na trske je sekala polena kot skrite želje,
umirale so pod udarci sekire na tnalu,
ostanki izginjali v kotlih za svinsko pičo.

Zapregla je vole v lojtrski voz,
ponoči prihajala pome,
železniška postaja je daleč od vasi,
moja potovanja morajo biti lažja.

Nikoli niso bila. Mogoče mi ni uspela
ubiti v glavo molitve o angelu varuhu,
spreminjala sem jo v zakletev za steklega psa
in jo ponoči prebujala s svojim lajanjem.

Ni obupala nad mano. Učila me je zaznati
prisotnost nečesa, večjega od živega,
postala sem pokorna zakonom svetih.

Moja duša je rasla v njeni hiši,
ob ognjišču si je grel roke Bog,
sence na steni so izrisovale
njegovo grozečo podobo,
vedela sem, zaradi nje je milosten
do mojih grehov. In napak.

V času poplav me je preplavljala
z zgodbami o davnem darovanju otrok,
ukrotili so podivjane vode,
v snu sem tavala med ločjem
in zaman iskala njihova trupla.

Moj strah je izgnala z lectovim srcem,
kupljenim na stojnicah v času
proščenja in njenega veselja,
da bo barvilo iz rdeče pese
zagotovilo za mojo srečo.
In bom nemara v svojo pesem
ujela njeno hrepenenje.

Sanje o mami

V sanje se mi prikrade dekle.
Modre oči ima, izklesane ustnice,
orlovski nos in visoke ličnice.
Ni dvoma, moja mama je.
Roke skriva v žepih predpasnika,
kot da noče, da vidim umazanijo,
za nohte se ji je zajedla,
davek puljenju sladkorne pese
na prisilnem delu na Madžarskem.
Sladki obliž za vojne rane …

Pramen las ji pada na čelo,
od sonca obledeli tujek,
pridelek na delovnih brigadah,
gradila je progo za narod,
ki je nehal ponavljati zgodbo
otroštva iz stoletja v stoletje,
slavil rod v pisanih oblačilih,
židane rute in svetleči lajbiči
so vihrali kot zastave v ritmu
kola, polke, valčka,
z njimi na novo poseliti čas.

Na njeni obleki bela sled krede,
s katero je pisala črke na tablo v šoli,
še vedno trepetajoči od izstrelkov
Stalinovih orgel. In petja ruskega vojaka,
pregnanega izpod njenega okna.

Tisto zaupanje v svetlo prihodnost
je do konca svetlilo njen pogled starke,
njene ugasle oči prerasle s travo,
še preden je pognala iz njenega groba.
Slepi vedno vidijo več.

Izgubljenosti v nočni demenci
jo je reševalo petje borbenih pesmi
in žalostink za Jezusom, oboje
z enakim zanosom, pred Bogom
in Titom smo vsi enaki, je rekla.

Včasih se je oblekla v žalost,
ubijala je njo in mene,
hotela sem se odreči vsemu,
kar je bila ona, vsaj zlikanim srajcam,
poškrobljenim rjuham in blagosti,
po njeni smrti preobraženi v pajka,
noč za nočjo nad mojo posteljo tke mrežo,
da vanjo ujame sanje o mladem dekletu.

Razglednica za hčerko

Pišem ti razglednico z morja,
podatki o znamenitostih kraja,
opazka o vremenu in pozdravi
nimajo veljave kot nekoč,
belina ponuja priložnost za nasvete,
mame jih nikoli ne izrečemo dovolj.

Ali sem ti že povedala,
da ščepec žafrana dodaj v juho,
pisane majice namoči v hladno vodo,
da je šminka obstojnejša na suhih ustnicah,
in je kondom v denarnici znamenje
ozaveščene ženske …
In ni ti treba venomer hiteti,
zvečer ne poslušaj slabih novic,
na kresni večer pod blazino
skrij praprotno seme,
razumela boš govorico živali …

Ali sem prelila v tvoja ušesa modrosti,
oguljene od nenehnih ponavljanj,
upanje, da te napisano obvaruje pozabe,
nespametnosti in izgube čudenja nad stvarmi …

Razglednica pripotuje pred mano,
na eni polovici napisan tvoj naslov,
na drugi praznina, polna vsega,
česar ti nisem uspela povedati.

Cvetka Bevc (1960), pesnica, pisateljica, glasbenica, scenaristka, je na Filozofski fakulteti v Ljubljani zaključila študij muzikologije in primerjalne književnosti ter se izpopolnjevala na University College Cork. Sodeluje na številnih branjih doma in v tujini, prevodi njenih pesmi in zgodb so izšli v več jezikih. Piše prozo, poezijo, mladinsko literaturo in dramska dela, doslej je izdala čez trideset književnih del, med njimi pesniške zbirke: *Siringa* (2017), *Prelet žerjavov* (2004), *Med ločjem* (2005), *Odbleski* (2009), *Siringa* (2017) in *In vendar sem* (2020). Nagrade za pesništvo: nagrada Kresnice za pesniško zbirko *Sled ognjenega svinčnika* (2022), nagrada Fanny Hausmann za najboljši pesniški ciklus (2020), nagrada Srebrno pesniško pero (2014) – Mednarodni pesniški festival Slovanski objem.

Tone Partljič

Doroteja

Kratka zgodba *Doroteja* je izšla v knjigi Tone Partljič: *Strnišča*, Založba Pivec, 2022.

Učitelj Fonzek

Takoj po osvoboditvi je bil kratek čas ravnatelj osnovne šole v Pesnici pri Mariboru tudi tovariš Alfonz Koprivnik, njegova žena pa je bila učiteljica prvega razreda. Nekateri Pesničani so vedeli, da je bil pred vojno ugleden učitelj v Mariboru. Slovensko šolo v našem kraju, ki ni bil niti deset kilometrov oddaljen od mesta, je bilo treba sploh šele organizirati, saj do okupacije v Pesnici ni bilo šole. Med vojno je začela delovati nemška šola, štiriinštiridesetega so začeli pouk opuščati, na pomlad leta 1945 pa so nemški učitelji drug za drugim izginili iz Pesnice in seveda tudi od drugod. Pesničani so pravili in govorili o tovarišu Koprivniku kot o *tovarišu ravnatelju Fonzeku*. Pesničani so mu pravili Fonzek samo med seboj, a šele, ko so slišali, da ga tako kliče njegova žena Marta. Kadar so prišli v šolo ali kadar so se v vasi srečali, so mu seveda rekli tovariš ravnatelj. Vzdevek Fonzek je sicer zvenel šaljivo in otroško, še malo pa ne podcenjujoče ali celo žaljivo, kakor tudi ne opomba, da najbrž oba zakonca Koprivnik s posteljo vred ne tehtata več kot šestdeset kilogramov. Bil je priljubljen in cela Pesnica je vedela tudi, da je bil med drugo vojno izseljen v neko taborišče v Nemčijo na Bavarsko, kakor je sam povedal.

Ko sta se v septembru 1945 vrnila, ju je bila *le kost in koža*. Tudi ona je bila torej učiteljica, a svojih otrok nista imela. Ženske so govorile, da jo je nemško taborišče naredilo jalovo. Toda tudi po vrnitvi se nista kaj prida poredila, zlasti on ne.

Po vrnitvi iz taborišča mu je nova oblast v Pesnici poiskala sobo in kuhinjo v neki izpraznjeni štiridružinski hiši nekdanjih Nemcev Strausov, ki so po nemški kapitulaciji na hitro izginili v Avstrijo. Hiša je stala blizu železniške postaje in je bila ena redkih hiš v Pesnici, ki so imele električno napeljavo. V tej hiši smo v prvem nadstropju stanovali tudi mi. Tudi ateju so neki šefi na JDŽ, kakor smo vsi pravili Jugoslovanskim državnim železnicam, dodelili začasno stanovanje v tej nemški vili. Ona je torej poučevala *mižeke* v prvem razredu, on pa je bil kako leto ravnatelj. Obenem je moral biti aktiven tudi v dejavnosti krajevnega ljudskega odbora, ki smo mu vsi pravili kar KLO. In bil je nemudoma sprejet v Komunistično partijo Jugoslavije. Že pred vojno je pripadal naprednim učiteljem, ki so se združili v Pedagoški centrali. Alfonz in Marta sta se spoznala na osnovni šoli v Mariboru, čeravno je bila ona po rodu Primorka. Stanovala je v železničarski koloniji na desnem bregu Drave, ker je oče Klavdio delal v železniških delavnicah. Z Alfonzom sta se ravno poročila, ko so Nemci, Italijani in Madžari aprila 1941 okupirali in si razdelili Slovenijo, in kmalu so ju aretirali. Mariborski hitlerjanci in okupatorska policija so namreč najprej usekali po učiteljih, profesorjih in – kar je bilo za naše ljudi precej čudno – tudi po duhovnikih in drugi inteligenci.

Tudi zato je po koncu vojne in osvoboditvi učiteljev primanjkovalo, saj so mnogi padli v partizanih ali se niso vrnili iz taborišč ali celo iz izseljenstva. Nekaj malega pa se jih tudi ni hotelo vrniti, potem ko so slišali, da je tudi v Jugoslaviji zmagal *boljševizem* s Titom in Stalinom na čelu. Povrhu so politično nestrpno prikazovali razmere na *vzhodu* Evrope ne le potolčeni Nemci, ampak še bolj zavezniki v Evropi in Ameriki, in to v najbolj črni luči. Takoj po krvavi in blazni vojni se je začela tako imenovana hladna vojna med Vzhodom in Zahodom in Jugoslavijo so seveda šteli za boljševistični *vzhodni blok*.

Nekateri so se na skrivaj čudili ali celo ogovarjali tudi Koprivnika, ker se nista vrnila takoj spomladi, ko so v začetku maja Nemci podpisali kapitulacijo, ampak sta se vrnila šele septembra, kot da morda ne bi verjela, da se bo nova socialistična oblast utrdila, in sta morda celo nameravala ostati onkraj železne zavese, četudi je njuno dotedanje vedenje take misli zanikalo. Ampak saj veste … Časi se spreminjajo in ljudje z njimi. To so bili tudi časi številnih sumov. Pa se je razjasnilo tudi to, saj sta se v Nemčiji zadržala po volji jugoslovanskega in evropskega Rdečega križa. To je bil čas, ko so po Nemčiji in Avstriji in tudi v drugih državah iskali *ukradene* ali izseljene otroke. Nova oblast je za to nalogo izbirala med pomembnimi oficirji naše krvi, ki so bili v kaki zavezniški vojski, ali pa jih je poslala v nekdanji rajh. Imenovala jih je za *zvezne oficirje za repatriacijo naših taboriščnikov, zlasti otrok*. Zato je tak zvezni oficir za repatriacijo, major Ćelebović, našel kontakt s Koprivnikom in ga zadolžil, naj ostane in da sta z ženo zadolžena za zbiranje ugrabljenih otrok. Zadolžena sta bila za Bavarsko, zlasti za slovenske otroke, tiste, ki so jih našli v taboriščih, nemških prevzgajališčih, iskati je bilo treba posvojene pri nemških posvojiteljih, ki so jih seveda skrivali, in podobno. Zbirali so jih tudi v enem od opustelih in delno porušenih gradov v deželi Bavarska, zanje organizirali celo začasno šolo, da bi spet slišali materni jezik in se morda česa spomnili o domovini. Poizvedovali so še in še. Rezultati niso bili posebno dobri, ker so otroci pozabili na dom in na slovenski jezik. Oklepali so se krušnih mater, ki so jih nekatere seveda res vzljubile, kot da bi jih same rodile. Končno so jih s posebnim vlakom nekaj mesecev kasneje pripeljali v Slovenijo in jih *repatriirali*. In seveda je bilo treba te repatriacijske centre in domove še prej pripraviti – na Jesenicah, Bledu, v Gozdu Martuljku in po mnogih mestih, med drugim tudi v Celju pri Petričku in kasnejšem Kajuhovem domu itd. Zgodilo se je, da je kaka slovenska mati rodila otroka celo v taborišču, pa je otrok po čudežu ostal živ, za materjo pa so izginile vse sledi, kar je logično, saj je navadno od njenega telesa in bivanja na tem svetu ostal le črn dim, ki se je že vil iz visokega dimnika taboriščnega krematorija. Delo je bilo težavno in ne zelo uspešno, med drugim tudi zato, ker so Nemci originalne dokumente ukradenih otrok ponaredili, jim dali nova imena in nemške priimke, originale pa uničili. Tako so dobro zabrisali sledi, kdo in od kod so otroci. To iskanje slovenskih otrok, zlasti v Nemčiji in Avstriji, a tudi drugod po Evropi, se je zavleklo v petdeseta leta in rezultat zbiranja razumljivo ni bil zelo uspešen, saj se je vrnilo le okoli dvajset odstotkov *ukradenih* otrok. Jaz, ki sem bil rojen nekaj pred vojno, sem ravno takrat, ko smo skupaj stanovali v nemški vili pri postaji, začel obiskovati mariborsko učiteljišče in mogoče se je tudi zaradi tega učitelj Fonzek z menoj že prav resno pogovarjal. Veliko pa sta se

pogovarjala tudi z našim atejem, kadar ata ni bil v službi na železniški postaji. Drug drugemu sta pripovedovala vojne grozote in druge medvojne dogodivščine, vendar se je naš ata začel sčasoma pogovorom izogibati, saj se mu je zdelo, da je Koprivnik *prepameten* in da se mu pozna, da je prebral več knjig, a knjige vseeno niso isto kot življenje in izkušnje.

»Mene je učilo življenje, ne knjige,« je rekel naši mami.

Seveda pa nihče, niti ata in ne učitelj Fonzek nista imela veliko časa za pogovore. To je bil čas, ko je bilo treba spet *življenje gor postaviti*. Potem je nenadoma Koprivnik izginil, žena pa je še ostala v Pesnici. Malo se je celo ugibalo, kaj je z njim, dokler se ni izvedelo, da je na enoletnem študijskem dopustu in da *študira ob delu* v Ljubljani. Takrat so ljudje včasih res čez noč kar izginili, ljudje pa so šepetali, da jih je *vzela megla*, in šepetaje izgovarjali nenavadno in nevarno besedo OZNA. Med okupacijo so včasih ponoči pridrveli tovornjaki z gestapovci in odpeljali ljudi, sedaj pa plavi kombiji, ki so jim rekli marice, z miličniki … Ljudem to ni bilo ravno prav. In Pesničani so na začetku kar malo dvomili o tem učiteljevem *študijskem dopustu*. Bil je čas, ko se je OZNA spravila prav na nekatere preživele taboriščnike, ki smo jim pravili *lageraši*.

Ampak ker se je dobre volje spet pokazal v Pesnici in rekel našemu Paziju *ps*, ne pa *pes*, smo vedeli, da res študira v Ljubljani. In to na višji pedagoški šoli, kamor ga je baje napotil mestni odsek za šolstvo, da bo lahko v Mariboru prevzel neko novo, višje službeno mesto. Višja pedagoška šola je bila sicer manj, kot da bi bil na univerzi, a spet več kot učiteljišče in *Fonzek ne bo več navaden učitelj*, je povedala žena Marta in so o tem govorili tudi Pesničani. Ko je doštudiral, je žena rekla: »Zdaj pa je moj mož profesor Fonzek.«

In od takrat so mu v Pesnici, pa tudi kasneje v Mariboru, vsi pravili profesor Fonzek. Tudi njima se je zdelo to čisto primerno in nista imela občutka, da se s tem vzdevkom norčujejo iz njega.

Potem sta se odselila iz Pesnice v mesto, jaz sem ga precej pogrešal, ker mi je pri učenju za učiteljišče včasih kaj pomagal. Navadno pa mi je sploh rekel, da sem dovolj brihten in bom nekoč odličen učitelj. To me je kar pogrelo od veselja in ponosa. Niti pomislil nisem, da bi to rekel samo zaradi lepšega. In sem se še tri leta vozil vsak dan z vlakom na učiteljišče v Maribor, ata pa je še naprej premikal kretnice, zapiral in odpiral zapornice, delal v postajnem skladišču. Izvedeli smo, da je profesor Fonzek v službi v mariborski bolnišnici, kar se nam je zdelo zelo čudno, saj ni bil doktor. Včasih sem ga srečal na mariborskih ulicah in ga spoštljivo pozdravil, on pa je prisrčno odzdravil. Včasih je imel celo kaka pedagoška predavanja, in če sem vedel, kdaj in kje, sem se jih rad udeležil. Bil je smešen, majhen, suh kot tisti pajek, ki mu pravimo suha južina, a je imel močan glas in je med predavanji tudi živahno mahal z rokami. Na predavanjih je vedno trdil, da je središče vzgoje in učenja najprej otrok in da se morajo ne le učitelji, ampak tudi starši usposobiti za vzgojo otrok in za sodelovanje s šolo.

V tistih zgodnjih petdesetih letih razvoja in širitve mestne bolnišnice so na dvorišču dogradili tudi nov otroški oddelek in lahko se je začel otroški pouk v mariborski bolnišnici. Učenci osnovnih šol, ki so bili iz raznih razlogov in zaradi različnih bolezni hospitalizirani, kar je takrat znal pravilno izgovoriti le malokdo, so bili končno deležni posebnega, sicer okrnjenega, pa vendar

dovolj primernega nadaljevanja pouka v času bivanja v bolnišnici. S tem je bilo hospitaliziranim otrokom po eni strani omogočeno nadaljevanje pridobivanja znanja, četudi niso bili v šolah pri pouku, po drugi strani pa je lahko pomenilo tudi nekakšno terapijo, saj so bili bolni šolarji tako bolj aktivni na oddelku, družili so se, ni jim bilo dolgčas in so v času štirih učnih ur vsaj malo pozabili na svojo osamljenost, starše, bolezen. Prvi ravnatelj je postal Alfonz Koprivnik, profesor Fonzek, ki je imel nekaj izkušenj s čustveno prizadetimi otroki že v Nemčiji, ko je pripravljal ukradene, redke preživele, ki so se rodili v taboriščih, pa ugrabljene, posvojene slovenske otroke za vrnitev v domovino. Ko sem bil v zadnjem letniku učiteljišča, je nekoč predstavljal tudi nam učiteljiščnikom to bolnišnično šolo, da smo sploh izvedeli zanjo in da bomo vsaj malo pripravljeni, če bo moral kak naš bodoči učenec v bolnišnico. Rekel je tudi, da so hospitalizirani otroci zelo veseli, če pride kak učitelj iz šole na obisk. Povedal pa je še, da še vedno prihajajo k njim otroci s travmami iz druge svetovne vojne – taki, rojeni v taborišču, ukradeni, posvojeni, sirote, ki so jim pobili starše, ipd. Potem je na koncu predavanja z malo drugačnim glasom rekel:

»Da se ne pozabi, bom mogoče kdaj kaj napisal o tem, a vam povem tudi, da sva bila oba z ženo v nemškem sprejemnem taborišču Vilshofen še po kapitulaciji samo zato, ker sva bila slovenska učitelja. Zvezni vodja me je določil, da pomagam zbirati in potem varovati in organizirati otroke za transport v domovino. Zapomnite si morda to zdaj, saj boste kmalu vi slovenski učitelji, vendar na srečo v novi, svobodni državi. A prav je, da se ne pozabi. In da veste, da učitelj ni samo zaradi poštevanke in sklanjatve na svetu, ampak za marsikaj več. Šele osem let je minilo, kar je bila ta strašna vojna, pa so mnogi mladi ljudje že pozabili na mrtve in pobite.« Čeprav je bil droben in suh, nam je bil na predavanju prav simpatičen, poseben, goreč govornik. Očitno me je med sošolci prepoznal, saj mi je po predavanju namignil, naj pridem k njemu h katedru, medtem ko so drugi sošolci že odhajali.

»Saj se me spominjaš iz Pesnice, smo stanovali v isti hiši, ne? V juniju boš torej maturiral in potem boš dobil dekret, kam boš šel učit. Pred tabo so zadnje počitnice. Poslušaj, če bi hotel priti v našo bolnišnično šolo za en mesec kot nekak praktikant nadomeščat moje kolege, ko imajo dopust, bi lahko kaj zaslužil in si potem kupil recimo obleko, ki jo boš kot učitelj tudi potreboval. Učitelji moramo biti urejeni. Ko sem vprašal ravnateljico, kdo bi bil primeren, mi je omenila tudi tebe. Pridi kaj k meni v bolnišnico in si boš stvar ogledal in enkrat desetega julija bi se moral javiti na svojem prvem delovnem mestu, čeprav bo le nekakšna praksa in bo trajalo le en mesec.« Seveda me je prijetno presenetil in hitro sem rekel ja. Ata in mama, ki ju je tudi skrbelo, ali imam dovolj perila in primerno obleko za učitelja, ki bo moral jeseni od doma, sta bila zadovoljna, ko sem jima povedal.

»Saj sta bila malo posebna ta dva Koprivnika, a vseeno fejst človeka,« je rekel ata, mama pa je dodala: »Ampak saj ni čudno, če sta preživela nemško taborišče. Se je videlo, da sta dobra in močna človeka! Še posebej on, učitelj Fonzek!«

In tako sem res nastopil neke vrste učiteljsko prakso v bolnišnični šoli. Ker je šlo za počitnice, ni bilo pravega pouka, ampak prej načrtovanje prostega

časa, zaposlitev, ponavljanje šolskega gradiva. Otroci so predvsem brali knjige, pogovarjali smo se o njih, potem so delali ilustracije, obnavljali računstvo, se učili *brati* zemljevide in podobno. Tovariš profesor Fonzek mi je rekel, da gre prvič na dopust le za deset dni, potem pa v avgustu še enkrat za deset dni. Prepustil mi je skupino otrok od petega do osmega razreda, naredil natančen načrt, poudaril, da moram vsak dan pripraviti pisno pripravo na pouk, in še večkrat posebej ponovil, da je tovariš Tito dejal, da so otroci naše največje bogastvo. V mojem počitniškem razredu je bilo okoli osem otrok, vendar se je številka spreminjala, ker so nekateri bodisi ozdraveli ali pa so bili zreli za domačo oskrbo. Z njimi sem bil dvakrat na dan, dopoldne od desetih do dvanajstih, predtem so morali počakati vizito in nekateri so hodili tudi vmes na preglede, ob dvanajstih se je začelo kosilo, ko so jih dokončno spet prevzele medicinske sestre, vsaj ena pa je bila prisotna tudi pri pouku. Včasih pa sem imel ure z njimi popoldne, med tretjo in šesto uro. Tudi kaka psihologinja ali zdravnik je prišel pogledat, ali vse teče, kot je treba. Oni so bili v belih plaščih in hlačah in belih obuvalih, jaz sem bil v civilu. Do mene so bili prijazni. Ves čas se mi je zdelo, da v bolnišnici povsod nekaj diši, nekaj po lizolu, s katerim so čistili hodnike, po zdravilih, čajih, lahko pa, da se mi je samo zdelo. Včasih so bile s kakim otrokom tudi težave, nekateri so v spanju kričali in sestre so rekle, da jih tlači mora, drugi niso hoteli govoriti, kakšen se je jokal celo dopoldne, pa ni hotel ali mogel povedati, zakaj. Takrat se je vključila doktorica Elza, ki je bila otroška psihologinja.

Najbolj se je zapletlo, ko so pripeljali dvanajstletno Dorotejo s Konjskega Vrha pri Ljubnem iz Zgornje Savinjske doline. Baje se je spet naredila nemo. Oziroma je postala nema. Naslednji dan sem slišal, da sta se v kratki pavzi za kavo o primeru pogovarjali dve zaskrbljeni zdravnici. Slučajno sem sam stopil popit neko novo pijačo kokto.

»Pa ne spet tista Doroteja iz Savinjske doline?«

»Tista. Po štirih letih spet mutizem!«

»Končala je štiri razrede. Potem se je hotela vpisati v nižjo gimnazijo v Mozirju. S teto se je z avtobusom odpeljala v Mozirje, pri vpisovanju pa jo je malo strožja učiteljica začela uradno spraševati:

Datum rojstva?

Kraj rojstva?

Kako, da živiš pri teti?

Mamino ime? Mamin dekliški priimek?

Očetovo ime?«

»Nič jih ne izuči, teh učiteljev! Tako je bilo že, ko je začela hoditi v prvi razred!«

»Ja, učiteljica bi morala biti malo bolj pozorna. Baje ji je začela skoraj groziti. *Povej, zakaj nočeš, ne bodi trmasta … Saj imaš dvanajst let! A znaš govoriti?* In punca ni več muksnila. Tudi s teto na avtobusu in potem doma ni več spregovorila!«

»In zdaj jo imamo mi na puklu. Spet bojo cirkusi.«

Potem sta zdravnici odšli. Nisem si znal dobro razložiti, kaj sta govorili in si hoteli povedati, toda prvič sem slišal za Dorotejo.

Teta Katarina

»Moje ime je Katarina Ranc, rojena sem bila 4. junija 1921, doma pa sem na Konjskem Vrhu 14, občina Luče. Dobila sem Vaše pismo, v katerem želite, naj za muzej v Celju popišem, kaj se je dogajalo z našo družino in ljudmi v našem kraju med nemško okupacijo 1941–1945, in še posebej, kaj se je dogajalo avgusta 1942 v celjski prvi osnovni šoli, ki smo ji mi pravili podeželska šola. In še pozivate, naj napišem, kako so nas odpeljali v taborišče, na silo iztrgali in ukradli moji svakinji in drugim materam otroke, v katerem taborišču sem bila zaprta in kako je bilo v taborišču, kaj se je dogajalo, ko so nas zavezniki osvobodili, itd. In kako in kdaj smo se vrnili domov. To je za mene, ki sem kmetica, kljub končani osnovni šoli v Lučah in dveletni kmetijski šoli v Šentjurju, zelo težko, saj nisem vešča pisanja. Tudi Vam je najbrž znano, da bi radi mi, ki smo dali skozi ta pekel, vse skup čim prej pozabili. Samo med seboj se včasih pogovarjamo o tistih letih. Po drugi strani pa tudi sama res mislim, da ne bi bilo prav, da bi se vse skup pozabilo, mislim, v zvezi z našo družino. In bi na koncu čez nekaj let kdo mislil, eh, saj ni bilo nič takega. Zato bom vseeno nekaj malega napisala, saj sem od vseh, ki smo živeli v tistih časih, od naše družine samo jaz še živa. Svakinja Rozika je umrla leta 1944 v Auschwitzu pred mojimi očmi, mojega brata Gustija in Rozikinega moža, ki je bil štiri leta starejši od mene, so Nemci ustrelili v Starem piskru 10. avgusta kot talca, njunega dveletnega otroka, hčerko Dorotejo, pa so na dvorišču podeželske osnovne šole v Celju gestapovec in *hajmantbundovci* iztrgali iz materinih rok, četudi se je borila ko nora, in ko je enemu gestapovcu z nohti ranila kožo na obrazu, jo je nemški vojak, ki je stal v bližini, udaril po glavi s puškinim kopitom, da je padla, otroka pa so kar vrgli med druge na tovornjak in odpeljali proti železniški postaji …

Danes takim otrokom, kot je Doroteja, pravijo ukradeni otroci. Šele v Auschwitzu sem izvedela, zakaj Nemci kradejo otroke. Na začetku vojne jih niso, ampak so zahtevali od žensk, naj rodijo čim več otrok, da bo čim več čistih Nemcev. Bili so prepričani, da bo Hitlerjev rajh večen in da bo obsegal skoraj celo Evropo in Rusijo. In bo treba osvojena ozemlja naseliti z Nemci. Povrhu so tudi nemški vojaki padali na fronti. Vojakom, čistokrvnim arijcem, so dajali tudi pol leta dopusta z ukazom, naj doma oplodijo ne le svoje žene, ampak tudi sosede, vdove, samske žene. Matere brez otrok, posebno pa jalovke, so preganjali. Ko je zmanjkalo čistokrvnih žrebcev in čistokrvnih arijskih kobil med Nemci, so bili zadovoljni, če je bil eden od staršev čisti Nemec. Ko je bilo še to premalo, so začeli otroke krasti, seveda samo take, ki so bili svetlolasi in ki so imeli plave oči kot naša Doroteja. So jih pregledovali posebni zdravniki na dvorišču, od drugega leta starosti naprej. Saj, zato so našo malo svetlolasko iztrgali Roziki iz naročja in jo odpeljali v Nemčijo, druge pa so razglasili za manjvredno raso. Doroteja je bila po njihovem primerna za Nemko in čez dobrih petnajst let za bodočo nemško mater. Seveda so jo morali najprej ponemčiti. Bila je v takem posebnem zavodu, ampak potem jo je baje posvojila neka družina, ki je na neznan način maja petinštirideset izginila, šestletno deklico pa so našli v neki vili ameriški vojaki. Ne vem, če je tako čisto res, a tako sliko sem si iz vsega sestavila. Oziroma mi jo naslikal pozneje neki slovenski učitelj, ki je bil sam v taborišču in je potem pomagal iskati ukradene otroke po

Nemčiji, in to po nalogu Rdečega križa. Ja, dveletno Dorotejo so ukradli, mati je krvava ležala na dvorišču tiste šole, otrok je jokal in klical, *mama, mama*, a je bil že na tovornjaku, ki je odbrzel z dvorišča. Jaz sem samo nemo in nemočno gledala, poleg pa je stražil nemški gestapovec. Če me vprašate, je bil to najhujši trenutek, ki sem ga doživela v življenju. Matere so tulile, *sinek, hčerka, Petrček, Markec, Gretica*, oficirji so kričali, *die Stille, die Stille!*, z dvorišča Starega piskra pa so se slišale salve. Mama in otrok se potem nista nikoli več videla. Mogoče bi morala povedati še, kaj je bilo z mojimi starši na našem majhnem gruntu na Konjskem Vrhu. Očeta Gregorja so ustrelili nemški soldati, ker je nekdo rekel, da nosi hrano partizanom v gozd gor nad Solčavo. Mama, ki je tako izgubila moža, sina in snaho, za mene, svojo drugo hčerko, je slišala, da sem hirala v taborišču, od koder, je vedela, se nihče ne vrne, o vnukinji Doroteji pa tudi ni nihče nič vedel. Zato se nam je obupana obesila v štali, prej pa je odvezala vse krave, da so se porazgubile v planini. Ja, naša familija je veliko pretrpela med okupacijo, to že lahko zapišem. Jaz sem se vseeno vrnila že junija 1945, imela sem štirideset kil, bila sem sama in potem nisem imela nič proti, da sem vstopila s posestvom vred v zadrugo Mozirje in šla v Šentjur v šolo. Zadruga je za dve leti vselila v našo hišo neke ljudi s Krasa. Ko sem se vrnila, so kar odšli, baje nazaj na Primorsko. Potem pa je zadruga propadla, nekaj gozda so nam tako vzeli z agrarno reformo, nekaj pa sem prodala, ker seveda nisem mogla sama delati na večji kmetiji. Zdaj imam nekaj gozda, dve njivi, vrt, tri krave in tri pujse. In mnogo garanja. Tak! Seveda se nisem poročila, po treh letih in pol taborišča in vsega, kar sem tam doživela, o čemer pa ne bom pisala, nisem bila več za zakonsko ženo. Ne bom razlagala, zakaj, lahko pa si sami mislite.

Jaz zdaj skrbim za Dorotejo, kot da bi bila moja. Jeseni 1945 se je vrnila z vlakom v Slovenijo in so jo odpeljali na nekakšno repatriacijo k Petričku blizu Teharja. Umirajoči svakinji Roziki sem leta 1944 na lesenem pogradu v baraki v lagerju pri ljubem Bogu prisegla, da bom našla njeno hčerko in da ji bom druga mama. Potem sem ji lahko samo zatisnila oči. A je trajalo več mesecev, da sva se z Dorotejo našli in je to ugotovila in potrdila tudi nova oblast. Ni bilo enostavno, saj so ji v Nemčiji spremenili ime in je v novih dokumentih pisalo, da je Thea Schmidt, po svojih starših pa Ranz, rojena v Cilliu 1937, kar pomeni, da so jo postarali za dve leti. Ker pa sem jo iskala prek Rdečega križa in tudi Rdeči križ njene sorodnike, sem jo decembra 1945 pri Petričku našla in odpeljala. Joj, jokala sem od sreče, da bom lahko izpolnila prisego. Slovensko ni znala niti tistih nekaj besed, ki jih je pred ugrabitvijo znala, nemško pa je kar dobro govorila. Ni mi rekla teta, ampak *Tante*. Jaz njej teta, ona meni *Tante*. Potem pa mi je za neki božič naenkrat rekla teta. Sem se začela jokati od sreče. Ko pa sem ji poskusila povedati, zakaj nima mame, ampak teto, in zakaj ima od vsega sorodstva samo mene, pa je naenkrat obmolknila in ni več govorila, ko da je mutasta. Ne vem, ali ni hotela ali res ni mogla več govoriti. Mogoče tudi zaradi nemškega jezika, ki ga tu ni hotel nihče niti slišati. Ta njena mutavost je trajala kar več kot mesec ali dva. Potem je bilo spet vse v redu, začela je govoriti tudi slovenske besede in stavke. A ko je začela hoditi v šolo in jo je učiteljica vprašala, kdo sta ata in mama, in potem osorno zahtevala, naj vendar že odpre usta, je spet obmolknila. Takrat je tudi močila posteljo, čeravno je imela že osem let. Sem jo morala dati v bolnišnico in so se neki doktorji, ki se jim reče

psihiatri ali kaj, dolgo ukvarjali z njo, da je spet spregovorila. So rekli, da se lahko izguba govora ponovi, česar se zelo bojim. Upam, da se ne bo. Delam od jutra do večera v štali, na polju, pri delu v gozdu in še kje pa mi pomagajo sosedje ali najamem delavca. Najbližji sosed na Konjskem Vrhu je Gornikov Jože, ki dela v Ljubnem in vsako jutro vzame na motor mojo Dorotejo. Zato hodi v šolo v Ljubno in ne v Luče. Če bo mogoče, jo bom dala v nižjo gimnazijo v Mozirje. Ne vem, kaj naj bi še povedala. Ni mi vseeno, ko vidim nekatere moške, ki so bili v *Wehrmachtu*, zdaj pa se nosijo ko kaki socialistični šefi. A tudi v nemško vojsko baje niso šli prostovoljno. Nekdanjih *hajmantbundovcev* pa res več ni, baje so nekateri pobegnili prek Raduhe v Avstrijo ali pa jih je doletela kazen v Teharju. A to je že politika, s katero nočem imeti nič. Obe z Dorotejo pa moliva, čeravno danes pravijo, da ni Boga. A nimam koga drugega, na kogar bi se lahko obrnila. Zmerom rečeva na koncu molitve:

›Reši nas vsega hudega in nikoli več vojne. Amen.‹

To je vse, kar vem, drugo pa me ne zanima.«

Katarina Ranc. Smrt fašizmu, svoboda narodu.

Konjski Vrh 14, občina Luče, 3. november 1950.

(P. S. Kopija te Izjave za Muzej v Celju je bila priložena v zdravstveni mapi, ki so jo iz mozirskega zdravstvenega doma poslali za pacientko Dorotejo Ranc na pediatrični oddelek mariborske bolnišnice.)

Doroteja

Po desetih dnevih se je na oddelek s prvega dela dopusta vrnil profesor Fonzek in zdravniki so mu takoj povedali, da na tako imenovanem zaprtem oddelku leži Doroteja Ranc, ki ima ponovitev *mutitisa*, česar se bo gotovo spomnil, saj je bila že pred tremi leti na oddelku pri njem.

»Ah, Doroteja,« je vzkliknil in kar stekel na zaprti oddelek. V odmoru, ki so si ga zdravniki in sestre po viziti privoščili za kavo, sem slišal, da so baje dvanajstletni deklici s svetlimi lasmi, zaradi česar ji je Fonzek pravil tudi savinjska vila, zažarele oči, ko ga je zagledala. Skočila je s postelje in vzkliknila, *Onkel*, in stekla k njemu. Čez dober teden se je pridružila nam na odprtem oddelku in se začela udeleževati naših učnih programov. Vedno je sedela na stolu blizu profesorja Fonzeka, ki je zanjo še dodatno ljubeče skrbel. Ne bi mogli reči, da je bila ravno zgovorna, vendar je spet začela govoriti, tudi z nami vzgojitelji ter z nekaterimi deklicami in dečki. Profesor Fonzek je nekoč v kadilnici naročil turško kavo tudi zame, ki je sicer sploh nisem bil vajen, in mi je kar malo zaupno in na svoj način tudi tovariško rekel:

»Naj ti nekaj povem o tej Doroteji! Veš, njeno otroštvo me je še posebej ganilo. Ameriški džip jo je šestletno pripeljal v naše taborišče na gradu Vilshofen na Bavarskem. Bila je čisto zmedena in ni spravila besede iz ust. Vendar je čez čas segla z rokico v žep pletene jopice, ki se ji je videlo, da jo je doma spletla neka ženska, in mi dala v roke prepognjen list papirja. Sama seveda še ni mogla brati, ker je bila premlada in ni hodila v šolo, vedela pa je, da je list pomemben, saj ji ga je dala v roke krušna mama Herta. Prevedel sem ga in si ohranil ta prepis. Prinesel sem ga s seboj, da ti ga preberem in da boš nekaj vedel o njej. In ko me spet ne bo, še posebej pazi na Dorotejo, velja?« In je potegnil iz denarnice skrbno zložen listek.

»*Spoštovani sovražni vojak! Upam, da si Američan.*

Nemški večni rajh bo znova za kako stoletje mrtev, četudi ne bo za zmeraj umrl. Ker smo zaradi izdajalcev v lastnih vrstah in zahrbtnosti zaveznikov pač izgubili svetovno vojno, je vsega nemškega za nekaj desetletij konec. Moj mož Rihard je bil gestapovski šef na Bavarskem in dobro veva, kaj naju čaka, če naju dobite v roke, zato bova emigrirala. Ne ukvarjajte se s tem, kam in kako, ker je že vse organizirano. Pišem ti, spoštovani sovražni zavojevalec, zaradi deklice, ki stoji pred teboj in ti moli tale listek, ki ga, prosim, preberi do konca. Deklica je Thea Schmidt, ki sva jo z možem posvojila. Je nekje z vzhoda, mogoče iz Jugoslavije. Ker meni Bog ni dal lastnega otroka, sem jo posvojila v enem od zavodov Lebensborna in odpeljala v najin dom. Moža tako zvečine ni bilo doma in tudi nisem bila več sama. Imela sem svojega otroka. Ja, takoj sem jo vzljubila kot lastnega otroka in z možem sva jo pohčerila. Kako leto ni izustila nobene besede, ko pa mi je po enem letu končno rekla Muti, sem od sreče jokala ko dež. Ne veste, kaj pomeni ženski, ko sliši besedo Muti. Ampak ne moreva je vzeti s seboj v emigracijo, ker še sama ne veva, kje bova končala. Lahko tudi, da naju bodo vseeno kje pobili. Zato jo vzemite, ne naredite ji kaj slabega in jo poskušajte vrniti njenim staršem, če so še živi. Ali sorodnikom. Midva sva ji dala ime Thea, menda pa je Doroteja. Prej se je pisala Ranz. Srce se mi trga, a mogoče je to za otroka najbolje. Z Bogom in bodite Človek! Heil Hitler! Herta Schmidt, 8. maj 1945.«

»In smo jo imeli v gradu kaka dva meseca in sem jo začel učiti slovenščino. Vendar ni šlo, a ko sem se potem v Sloveniji pri Petričku v Celju poslovil od nje, je zaklicala za mano:

»Auf wieder Sehen, Fonzek!«

Kot da bi udarila strela vame, veš. Saj nisem verjel, solze so mi napolnile oči. Zato zdaj razumem njeno krušno mater, tisto Herto, ki se je razjokala, ko ji je rekla Muti, in njeno teto Katarino, ko ji je rekla teta.«

Sočutno in hvaležno sem pogledal profesorja Fonzeka in imel je vlažne oči.

»Si predstavljaš, Tone,« je rekel, »kaj je to izgubljen otrok med vojno, ko je sam na svetu? Nič ne ve, za kaj gre, kaj se dogaja, kdo se med seboj pobija, sam stoji in kliče *mama* in *lačen*. Ne ve, kaj je to naš in kaj njihov. To je najbolj žalostna stvar na svetu. Vidiš, zato delam to, kar delam.«

Je hitro vstal in odšel in med potjo vrgel dva kovača na mizo in plačal kavi. Ni vedel, da sem tisti dan imel rojstni dan in sem dopolnil osemnajst let.

Toda čeravno sem hotel le najboljše, sem potem, ko je bil Fonzek še na drugem delu dopusta v Banjolah pri Pulju, naredil grozno stvar, rekel bi lahko pedagoško napako, da ne rečem še kaj hujšega. Še zdaj imam vse živo pred očmi in se jezim nase. Neko popoldne sem devetim otrokom rekel:

»Danes bomo nekaj takega brali, kar se je zgodilo pred petsto leti, in videli boste, da se nekatere stvari na svetu ponavljajo. Da vsake toliko časa v zgodovini še zlasti trpijo matere in taki otroci, kakor ste vi. Pri nas je bilo to tudi v turških časih, ko so Turki ugrabljali mlade fante za janičarje!«

V rokah sem imel ilustriran izvod neke vrste slikanice, kjer je bil objavljen odlomek iz Andrićevega romana *Most na Drini*. Ne vem več, kdo je bil ilustrator, toda še zdaj vidim žive barve s konji, košarami, glavami dečkov, Drino … Slikanico smo si podajali in vsak je prebral en odstavek. Prvi je bral trinajstletni Peter, potem pa po vrsti vsak naslednji. Dorotejo sem hotel prihraniti za

konec, mislil pa sem, da se bomo po branju o odlomku pogovorili in ga po svojih močeh analizirali. Še zdaj vem, kaj smo brali in kaj se je zgodilo na koncu!

»V določeni razdalji za zadnjimi konji so v tej nenavadni karavani koračili posamič in sope starši ali sorodniki teh otrok, katere so za vselej vodili z doma, da jih v tujem svetu poturčijo, da pozabijo svojo vero, svojo domačo vas in svoje poreklo in da prežive svoje življenje v janičarskih oddelkih ali v kaki drugi višji cesarski službi. Bile so to povečini ženske, največkrat matere, babice ali sestre ugrabljenih dečkov. Kadar so se preveč približale, so jih agovi konjeniki razganjali in tepli s svojimi biči ali pa so med glasnim kričanjem poganjali svoje konje mednje. Tedaj so se razbežale in se poskrile v gozd ob poti, kmalu nato pa so se znova zbrale v procesijo in se trudile, da bi s solznimi očmi še enkrat zagledale nad košaro glavo otroka, ki ga ženo z doma. Zlasti matere so bile vztrajne in jih ni bilo mogoče zadržati. Drvele so, urno stopicale, nič jim ni bilo mar, kam stopijo, prsi so imele razgaljene, lase razkuštrane, na vse okrog sebe so pozabile. Nekatere so začele žalostno peti in tožiti, kakor da jim je kdo umrl, druge so stokale, kot da bi se jim zmešalo, ali tulile, kakor da jim kdo v porodnih bolečinah trga drob. Zaslepilo jih je od joka in naletele so naravnost na biče konjenikov in na vsak udarec z bičem odgovarjale z nesmiselnim vprašanjem: Kam jih peljete? Kam mi ga peljete? Nekatere med njimi so skušale razločno zaklicati ime svojega sinčka in mu dati kar koli svojega, kar je mogoče izraziti z dvema besedama: morda zadnje priporočilo ali opomin za na pot. Rade, sinek, ne pozabi matere! Ilija! Ilija! Ilija! je klicala druga žena in obupno iskala s pogledom znano ljubljeno glavo, ponavljajoč nenehno to besedo, kakor da bi hotela otroku urezati v spomin to ime, ki mu ga bodo že čez nekaj dni za vselej vzeli.

Toda pot je bila dolga, zemlja trda, telo šibko. Osmani pa silni in neusmiljeni. Tako so ženske postopoma zaostajale, utrujene od hoje in preganjane od udarcev so druga za drugo odnehale, ko so videle, da je ves trud zaman. Tu, na višegrajskem brodu, so morale ostati tudi najtrdovratnejše.«

Potem sem rekel:

»Zadnji odstavek pa poskusi ti, Doroteja!«

Deklica, ki je brala pred njo, ji je podala knjigo. Doroteja je vzela knjigo, jo zagnala vame in stekla iz učilnice. Ko sem stekel za njo, otroci pa za menoj do njene sobe, je nisem videl, deklica na moji desni pa je pokazala svetlo kito, ki je ležala na tleh in je kukala izpod postelje. Nismo je spravili več ven, ne zlepa ne zgrda. Poklical sem medicinsko sestro, odšla je po dva strežnika na zaprti oddelek, ki sta najprej postavila posteljo na hodnik in jo odnesla tjakaj, mi pa smo bili vsi pokuhani in pretreseni, jaz seveda še najbolj in sem si stokrat rekel:

»Prekleto tele! Kaj nimaš občutka, kaj je prav in kaj ne!«

Toda žal mi je poteklo tistih trideset dni prakse v bolnišnici na otroškem oddelku in delo z otroki. In sem odšel. Doroteja je bila še zmerom na zaprtem oddelku in kajpada niso spravili besede iz nje. Kasneje sem izvedel, da je čez kak mesec prišla po njo teta Katarina iz Zgornje Savinjske doline in jo odpeljala na Konjski Vrh. In da spet govori, so rekli.

Ko sem čez nekaj let srečal drobnega suhega upokojenega profesorja Fonzeka, sva se oba razveselila. Potem me je vprašal, ali se spominjam tiste Doroteje.

»Takih stvari se ne pozabi,« sem rekel, on pa me je prijel za roko in rekel:

»Prav imaš. Za nazaj ne moremo nič spremeniti.« Povedal pa je, da je kasneje Doroteja obiskovala učiteljišče v Celju in je sedaj učiteljica.

Epilog

Jaz sem seveda postal učitelj kakih deset let pred njo. Nisem dolgo ostal učitelj, ambicija, želja, nekakšna sla me je odvlekla v gledališče. Nekaj posebnega je v tem, ko vsak večer po neštetih odrih sveta ugašajo luči v dvorani in se osvetlijo odrske deske, ki naj bi pomenile svet. Saj je največji med dramatiki rekel:

»Ves svet je oder!«

In res se tam odigra ves svet. Pa vendar, tudi če so stvari na odru še tako podobne resničnemu svetu, vseeno to ni resničen svet. Je svet na odru. S tem sem nekako lažje živel. Potem sem sam začel pisati gledališke igre in potem tudi knjige proze. Tudi take, namenjene otrokom. Zato so me izvolili za predsednika tako imenovane Bralne značke, ki motivira otroke za branje knjig. Štejem za svoj uspeh, da smo to plodno motiviranje za branje slovenskih knjig prenesli tudi med Slovence v Avstriji, Italiji in na Madžarskem. In tudi med Slovence, ki so v vse večjem številu odšli v Avstrijo, Nemčijo, Švico in po svetu s trebuhom za boljšim kruhom. Ponekod so ustanovili šole za dodatni pouk v slovenščini. Pri tem ima kar nekaj zaslug naša država z ministrstvom za šolstvo. Tudi tam so potem brali za Bralno značko, jaz – ali pa kdo drug – pa sem se odpeljal k njim na literarni večer in podelitev priznanj otrokom in učiteljem za ta dodatni trud za slovensko besedo v tujih deželah. Tako me je pot nekoč zanesla v München, kjer je organizirana šola v okviru slovenskega društva Lipa. Tam za določen čas učijo slovenske učiteljice, ki jih po posebnem postopku izbere šolsko ministrstvo in slovenski zavod za šolstvo. Delo ni lahko in niti ne brez težav, odlične pa so izkušnje in evropska višina plač. In koga srečam v Münchnu na dodatni slovenski šoli? Dorotejo. Plavolasko. Ko sva nekaj časa govorila, ji povem, kdo sem. Je rekla, da se vsega dobro spominja, a da je vse že tudi daleč za njo.

»Spremenili ste se!«

»Vi, Doroteja, pa še bolj.«

In pove, da je teta Katarina žal umrla. Jaz pa njej, da smo profesorja Fonzeka tudi pokopali pri osemdesetih. Ne da bi jo vprašal, je nadaljevala, kar se mi je zdelo čudno, saj je bila sicer redkobesedna. Ali pa nekoč sploh brez besed:

»Ko mi bo potekel rok za zdomsko učiteljico, ki ga določi ministrstvo, bom ostala kar tu, v prestolnici Bavarske. Imam dve leti starega sinka Franza. Zadnji čas je bil, da sem poskrbela, da bo vsaj moj otrok nadaljeval našo rodbino, saj nisem več prav mlada. Ime mu je, kakor je bilo mojemu očetu, ki so ga Nemci ustrelili v Starem piskru in se ga ne spominjam. Njegov oče in moj mož je Nemec, odličen inženir kemije, dober človek, njemu pa je ime Helmut. Navsezadnje sem tu preživela del svojega otroštva, ali ne? Vidite, nekoč nisem mogla govoriti, gotovo se spomnite, jezik pa mi zdaj kar teče. Takrat pa sem tudi vam naredila malo sive lase, če se prav spominjam. Seveda je bilo to v drugih časih. Vojna, oziroma takoj po vojni, pa sploh.«

Ko sva se poslovila, nisem vedel, kaj naj rečem. Pa sem spravil skupaj le:

»Auf Wiedersehen, Doroteja.«

Ona pa se je nasmehnila:

»Na svidenje, gospod!«

Nataša Konc Lorenzutti

Zgodba o zgodbi

Foto: Pavšič Zavadlav

V zimskih počitnicah se je od jutra do večera s prijatelji sankala v bregu pod gozdom. Žejo si je tešila z ledenimi svečami, lakota pa jo je opomnila šele, ko se je že začelo mračiti. Rada bi si na poti domov kupila *indijančka*, pecivo iz piškota, beljaka in čokolade. Pobrskala je po žepih, našla je tri kovance, dva po pet in enega za deset par, ni bilo dovolj za indijančka. Doma se je preoblekla, mama je že prišla iz službe, pripravila je hrano, in ko so pojedli, se je deklica stlačila za mizo poleg radiatorja ter do večera brala *Strahka* Otfrieda Preusslerja.

Nekoč bom tudi jaz pisala tako napete zgodbe, je sklenila, ko je obrnila zadnjo stran.

Odločitev ni bila skromna, bila je tako mogočna, da ji ni bilo videti konca, vendar jo je deklica brez težav zaobjela, ni se ozirala na konce, rasla je čeznje, hranila se je z zgodbami.

S Piko Nogavičko denimo. Ker se je brat otepal vloge Tomaža, se je morala sprijazniti s tem, da ima samo Anico, ki jo je dodelila prijateljici Helenci. Glavno vlogo pa je vedno dala sebi, sploh ni pomislila, da bi lahko bilo drugače, saj je igro tudi sama režirala. Priredila je piknik na skali, s Helenco sta iskali neznano stvar, ki jo je Pika imenovala *stranh*, in hodili ritensko po vasi. Risali sta zemljevide in načrtovali potovanje na otok v južnem morju; verjela je, da bo v skrivnostni hiši vaške čudakinje nekoč, ko starke ne bo doma, našla kovček zlatnikov, s katerimi bo lahko pokupila vse *indijančke* in se jih bosta s Helenco do sitega najedli.

Hranila se je z Andersenovimi pravljicami. Naredila si je gnezdo na kopici sena ter nato peljala piščance in grdega račka na sprehod. Frfotala je po dvorišču, okrog hiše.

Hranila se je z zgodbo o *belem kamnu*. Majhen, bel in gladek prodnik sta s Helenco našli v gramoznici. Postavljali sta si izzive. Kamen je lahko čez noč obdržala tista, ki je opravila nalogo.

Nekega večera je v postelji odprla knjigo z naslovom *Prigode Toma Sawyerja*. Ko so ji starši rekli, naj ugasne luč, je brala ob baterijski svetilki, zadnje poglavje pa že v prvi jutranji svetlobi. Težko je zdržala pouk, pomagala si je lahko samo s čudovito mislijo, da nihče ne ve, kaj je ušpičila in da mora vaditi bedenje, ker bo nekoč pisateljica.

V obdobju odraščanja se je njeno hrepenenje po zgodbah začelo izgubljati v šavju. Gazila je po njem in iskala nekdanje poti, vendar se je

nenehno oddaljevala od izvira vtisov in podob. Trening igre jo je primoral v zahtevne notranje procese, ki morda niso bili vsi potrebni. Ob tem pa je v sebi našla tudi registre, ki jih brez neusmiljenega brskanja ne bi. To je bil čas novih smeri v gledališču, ki je ni prepričal, vendar je mislila, da je samo z njo nekaj narobe, vsi drugi pa razumejo in čutijo pravilno. Šele danes ve, da je najbrž izgubljala osredotočenost zato, ker se je gledališče začelo oddaljevati od zgodb. Iskalo je nove izraze, kot da bi izumljalo formulo za proizvodnjo vode, namesto da bi jo zajelo iz studenca za domačo hišo. Zahtevalo je nove podobe in jih iskalo tam, kjer jih mogoče ni bilo.

Zdaj, ko je odrasla, se ne počuti več neumna, kadar v *umetnosti* nečesa ne razume. Upa si celo pomisliti, da jo *umetniki* vlečejo za nos.

Na literarnem večeru v primorski vasi je k njej pristopil starejši moški. Razgovoril se je o tem, kako ga je literatura vzgajala. Odraščal je v kmečki družini, zvečer so vedno brali za pečjo. Mati je oboževala gledališče. Kadar je bila zvečer na sporedu nova uprizoritev, je odložila predpasnik in rekla: »Hrjemo u jehru«, kar je pomenilo »gremo v igro«. Šli so peš. Zgodbe so jim pomenile počitek in duhovno krepčilo. »Meni že ne bo nobeden pravil, da je to umetnost, če nekdo požre živega netopirja,« je zaključil možakar.

Ni je več strah, da jo bodo zgodbe zapustile, da jih bo zmanjkalo. Vtisi, ki jih zbira, se razraščajo čez meje resničnega in se selijo v njen notranji svet, kjer se mehčajo, se topijo, se mešajo in bistrijo ter se tako nenehno preoblikujejo v zapise. Vendar je vsaka zapisana zgodba mrtva, dokler ne zaživi v nekom drugem. Boji pa se, da je tistih, ki znajo zgodbe oživljati, vedno manj. Sploh se ne more znebiti vtisa, da vsi vse vedo, čeprav ne berejo, se niso v nič poglobili; da se drogirajo s svojimi prepričanji, ne da bi v resnici s trudom kaj dognali; da se nalivajo s presladkimi napitki in se bašejo z umetno hrano, ne prepoznajo pa več surovin.

Z otožnostjo bere *Včerajšnji svet* Stefana Zweiga o blagodejnem obdobju miru in kulture pred nastopom dobe prelivanja krvi, ko je bil Dunaj še mesto duhovnega razvoja in velikih umov; ko so mladi hrepeneli po umetnosti, čakali v vrstah za nove knjige, za gledališke in koncertne vstopnice, ko so se učili pesmi sodobnikov na pamet, ko so se tudi sami preizkušali v besedni spretnosti in so vsi poznali še živeče literate, skladatelje in igralce. Napajali so se drug ob drugem. Umetniki so živeli v sožitju z občinstvom. Danes tega ni več. *Je sploh še smiselno vztrajati, kadar publika zapušča prizorišče?* se sprašuje.

Kaj pa naj? Če ne išče zgodb, ne živi v skladu z božjo voljo, ki ji nalaga, naj s svojo poklicanostjo kljubuje lažem, kiču, blebetanju, samovšečnosti, plehkim prebliskom, poganstvu, divjaštvu, objestnosti; miselnosti, ki vse dopušča, ki zna vse razložiti in najti opravičila celo za vojno, hkrati pa se posmehuje njenemu odporu do idej, ki so ji tuje in jih njena notranjost želi izpljuniti.

Samo še v lepoti in v hvaležnosti najde mir. Samo z zgodbami, tudi s tole, ki jo je pravkar napisala, se še lahko bori proti poneumljanju svojih lastnih potomcev.

Matija Remše

Oseba in družba

Na srečanja z dr. Antonom Stresom imam več spominov. Prvi je iz časa mojega zadnjega letnika teologije, ko je kot mlad profesor in načrtovani naslednik dr. Janeza Janžekoviča predaval o francoskem eksistencializmu in sem ga z zanimanjem poslušal v eni sodobnih predavalnic tedaj še sveže nove zgradbe Teološke fakultete. Potem sva za božič (menda leta 1973) spovedovala v Rogatcu in je prisedel k meni v avto ob večernem snežno-deževnem povratku v Ljubljano. Takrat sem mu zastavil vprašanje, kako to, da je vsak izmed filozofov prepričan, da prav njegova razlaga sveta in človeka v njem najbolje izraža resnico. Precej pozneje je bil neko obdobje tudi član odbora Celjske Mohorjeve družbe. Bil je gost ene od sredinih matinej, ki sem jih nekaj časa vodil v prostorih naše prodajalne na Nazorjevi ulici v Ljubljani. Sedel je med škofi na otvoritvi Kardinalove dvorane v celjskem domu sv. Jožefa, ko sem se pogovarjal z zdaj že pokojno akademsko slikarko Tinco Stegovec; naslikala je namreč portret kardinala Rodeta, ki krasi dvorano. Nazadnje sva si stisnila roko, ko je nedavno birmal enega izmed mojih nečakov na Rakovniku v Ljubljani.

Pri Mohorjevi družbi v Celju je med drugim izdal knjigo *Človek in njegov Bog* pa tudi *Filozofski leksikon*, ki mu ga je nekako naložil njegov predhodnik dr. Janžekovič. Ta namreč ni želel dopolniti ali posodobiti svojega *Filozofskega slovarja*, ki je prav tako izšel pri nas že precej prej.

Tu pa si oglejmo njegov pregled katoliškega družbenega nauka:

Anton Stres, *Oseba in družba, Pregled katoliškega družbenega nauka*; broš.; 13,5 cm x 19,5 cm; 366 str.; Znanstvena knjižnica, Nova serija 22; Mohorjeva družba, Celje 1991.

V predgovoru avtor pojasnjuje vzgibe, ki so vodili k nastanku knjige – namreč demokratizacija slovenske družbe na eni strani, ki omogoča ponovno priklicati v zavest bogato slovensko krščansko družbeno misel Antona Mahniča, Janeza Evangelista Kreka, Andreja Pavlice, Aleša Ušeničnika, Franca Terseglava, Andreja Gosarja, p. Angelika Tominca, Josipa Jeraja, Alojzija Odarja in ostalih, na drugi pa stoletnica okrožnice papeža Leona XIII. *Rerum novarum*, prav tiste, ki je socialno razmišljanje v katoliškem svetu spodbudila – njeno zgradbo pa tudi meje njene popolnosti. Zapiše takole:

> Zadnjih sto let pa je z vidika družbene zgodovine izredno pomembnih. Veliki družbeni sistemi in obetavne zamisli o novem svetu so pokazali svojo moč in nemoč, bližč in bedo. Ta veliki eksperiment, ki ga je naredilo človeštvo s seboj, zapuščamo danes streznjeni in stvarni. Istočasno pa odkrivamo, da družbeno življenje v vseh svojih razsežnostih temelji vendarle na določenih vrednotah in normah. Ne gre nam več za velike in vseobsežne družbene projekte, ki naj bi že sedaj vzpostavili »nebesa na zemlji«. Ostaja pa temeljno vprašanje o tem, kaj je prav in kaj ni. Tako se tudi etika in morala ponovno vračata v naše javno življenje in v politiko. /.../
>
> Pri nas je v letih po vojni vladajoča marksistična stranka iz razumljivih monopolističnih ideoloških razlogov potisnila družbeni nauk katoliške Cerkve

popolnoma na stran in ga označila kot zastarel in nazadnjaški, neuspešen, utopičen, moralističen in reformističen nauk, ki se še zdaleč ne more meriti s socialistično »znanstveno« in revolucionarno družbeno teorijo in prakso. Mnogi so ga skušali prikazati kot nekakšno tretjo možnost ali tretjo pot med kapitalizmom in socializmom, ki pa se po njihovem seveda ni mogla izkazati za utemeljeno in uporabno. Vendar pa družbeni nauk katoliške Cerkve ni in ne misli biti tretja pot, in sicer iz preprostega razloga, ker se ne postavlja na isto raven, na kateri se nahajata kapitalistični liberalizem in marksistični socializem. Družbeni nauk katoliške Cerkve je namreč predvsem moralni nauk, njegova izhodišča so moralna stališča, medtem ko liberalizem in marksizem ne priznavata morale kot samostojne in družbeno uporabne misli.

Jasno je, da družbeni nauk katoliške Cerkve ni seznam uspešnih receptov za vodenje gospodarstva, politike in drugih družbenih ali javnih dejavnosti. Mogoče lahko rečemo, da je ta nauk predvsem moralna inspiracija, navdih in vrednostna usmeritev, ki naj nam odkriva, katere konkretne možne cilje v družbenem življenju je treba izbrati in jih uresničiti.

Knjiga je razdeljena v trinajst z rimsko številko označenih velikih poglavij in zaključno, ki ni oštevilčeno.
Cerkev in njen nauk o družbi (Družbeni nauk je del moralnih navodil za življenje. Od delavskega vprašanja do vprašanja o razvoju narodov. Izvori in osnove katoliškega družbenega nauka in njegov pomen. Katoliški družbeni nauk in »korporativizem«. Moralni ideal in družbena resničnost. Družbeni nauk Cerkve in politične stranke).
Temeljna načela (Individualizem in liberalizem. Kolektivistični socializem. Personalizem. Krščanski teološki vidiki. Krščanska antropologija kot osnova družbenega nauka. Dostojanstvo vsakega človeka. Načelo solidarnosti. Načelo subsidiarnosti. Pravičnost in njene vrste. Pravičnost kot kriterij zakonodaje. Pravičnost in človekove pravice. Prvenstvo ima skrb za najbolj revne).
Oseba in delo (Osebnostno bivanje in dejavnost. Moralna in počlovečevalna razsežnost dela. Krščansko pojmovanje dela. Delo v službi človekovega poduhovljanja. Delo ni samo blago. Pravica do dela in zaposlitve. Brezposelnost. Plača. Delovni pogoji. Invalidi. Dvoumnost dela).
Delo in kapital (Kapital – sredstvo za delo. Ni vse samo narejeno. Človek nad kapitalom. Soodločanje v gospodarstvu in demokracija. Naložbe kot moralna obveznost).
Lastnina in njena uporaba (Pravica do zasebne lastnine. Dobrine sveta za vse njegove prebivalce. Lastnina ima lahko več oblik. Čim več lastnikov).
Delavec in podjetje (Narava podjetja. Za soupravljanje. Soupravljanje in človeško dostojanstvo).
Svobodna menjava (Človek in blago. Svobodna menjava. Konkurenca in monopoli. Oživljeni liberalizem. Med posameznikom in državo. Svobodna menjava v mednarodnih razsežnostih. Svobodna menjava in kulture. Dolžniška kriza).
Napredek ali razvoj (Ideologija napredka. Razvoj in napredek. Krščansko razmerje do sveta. Poraba in proizvodnja. Lestvica vrednot. Kriterij razvoja – osebno dostojanstvo. Razvoj nerazvitih. Gospodarski razvoj. Razvoj na političnem področju. Razvoj v svoji civilizacijski, kulturni in duhovni razsežnosti. »Imeti« ali »biti«).

Spori na narodni in mednarodni ravni (Nasprotje med dvema razredoma. Marksizem in njegov razredni boj. Boj in morala. Nasilje kot redno sredstvo. Zahteva po poštenem boju. Mir kot krščanska vrednota. Pravična obramba včeraj in danes. Ugovor vesti. Nujnost razorožitve. Varnost in razorožitev).
Zakon in družina (Dve osebi ne dve polovici. Eros in agape. Enakopravnost v zakonu. Zakon ni samo pogodba. Zakon kot zakrament. Zakon in družina. Družina in družbena skupnost. Odločanje o potomstvu. Družina v sodobnih razmerah).
Združenja (Politika ne zadošča. Med individualizmom in razrednim bojem. Vloga združenj. Poklicna združenja. Sindikati. Stavke in njihovi pogoji).
Narodnost in kultura v luči personalizma (Narodnost kot narava. Teološki pogled na narodnost. Narod in njegova kultura. Narod, kultura in suverenost. Brez nacionalizma. Za resnične kulturne vrednote. Vzgoja in izobraževanje. Pluralizem v šolstvu. Otrok naj postane oseba. Znanje je tudi vrednota).
Država in politična oblast (Med pozitivizmom in anarhizmom. »Družbena pogodba«. Pravičnost kot podlaga države. Oblast od Boga – oblast od ljudi. Skupna blaginja. Pluralizem možnih ureditev. Blaginja in sreča. Za demokracijo. Pristojnosti države. Država in Cerkev).
Namesto sklepa: Pravičnost, mir in ohranitev stvarstva (Družbena etika protestantske Cerkve. »Konciliarni proces«. Med Baslom in Seulom. Zaskrbljujoča dejstva. Zaskrbljujoče moralno ozadje. Krščanska krivda in krščanske možnosti. Evropski kristjani za mir v pravičnosti. Nove vrednote in družbeno obveščanje).

Navadno za okus po knjigi v teh kolažnih prispevkih citiram nekaj odlomkov. Tokrat naj bo v tej vlogi, glede na nespametno vojno, ki jo je z Ukrajino začel ruski predsednik, in glede na grozeče izjave iz njegove kamarile (vladne, vojaške in medijske), en sam, daljši, iz podpoglavja *Nujnost razorožitve*.

> Vsa sodobna problematika o miru dobi novo razsežnost, ko gre za vprašanje atomske vojne. Atomsko orožje predstavlja tako nevarnost za človeštvo, da se s tem bistveno spremenijo okoliščine in gre v primeri s klasično vojno za nekaj čisto novega, novo situacijo.
>
> Zaradi nevarnosti popolnega uničenja, ki jo predstavlja atomska vojna, je danes še bolj jasno, da vojna ne more več biti sredstvo za reševanje sporov. Še posebej veljajo danes besede Pija XII. 24. avgusta 1939: **Z mirom nismo izgubili nič; z vojno lahko izgubimo vse** (AAS XXXI, 1939, 334; UG 18, 14). Dokler živimo v miru in obstaja svet, je še vedno mogoče iskati pravično rešitev morebitnih sporov. Če pa enkrat pride do vojne, se lahko zgodi nepopravljivo, nepovratno dejanje, ki spremeni ta svet v puščavo. /.../ Prav tako prepoveduje atomsko vojno tradicionalno načelo o nenapadanju civilnega prebivalstva, prepoved masovnega uničevanja. V atomski vojni ni več meje med vojaki in civilisti. Tudi to je koncil jasno povedal: **Vsako vojno dejanje, ki meri na uničenje celih mest ali obsežnih pokrajin z njihovim prebivalstvom brez razlikovanja, je zločin proti Bogu in proti človeku, zločin, ki ga je treba odločno in brez omahovanja obsoditi** (GS 80, 4). Pri tem tudi ni pomembno, ali gre za prvi napad ali za povračilni napad, v vsakem primeru je ubijanje civilnega prebivalstva v času vojne absolutno nesprejemljivo. Atomska vojna pa se temu ne bi mogla izogniti. Nesprejemljiva in popolnoma neopravičljiva bi zato bila vsaka uporaba atomskega orožja. /.../ Enako velja tudi za sodobno

> bakteriološko in kemično orožje in njegovo uporabo. Tudi to je popolnoma nesprejemljivo zaradi moralne nesprejemljivosti množičnega ubijanja civilnega prebivalstva. /.../ Zastraševanje se da tolerirati kot manjše zlo samo pod pogojem, da se države angažirajo v proces, ki naj na koncu pripelje do progresivne, obojestranske razorožitve, ki jo bo mogoče nadzorovati. Brez razorožitve bo nekega dne prišlo do uporabe atomskega orožja. Razorožitev se mora počasi raztegniti tudi na druge vrste orožja, katerega škodljivost je danes skoraj enaka atomski. Glede na druge naravnost kričeče potrebe človeštva po razvoju in človeka vrednem življenju je zdajšnja poraba denarnih sredstev za orožje moralno absolutno nesprejemljiva. S tega stališča je tudi nesprejemljiva vsaka trgovina z orožjem. Do razorožitve mora priti, in sicer do hkratne in splošne. /.../ Treba pa je zahtevati več kot samo razorožitev. Zgraditi je treba mir z resnico, pravico, svobodo, ljubeznijo in medčloveška razmerja je treba graditi na človekovih pravicah in pravicah narodov. Delo za mir ne more biti samo gašenje požara, temveč delo za družbo in svet brez totalitarizma in kolonializma. Sicer pa so to zelo močno poudarili tudi na koncilu: **Na svetu ni mogoče doseči miru, če niso zavarovane osebne dobrine in če si ljudje ne morejo neovirano medsebojno priobčevati bogastev svojega srca in razuma. Če hočemo zagotoviti mir, je nujno potrebno imeti odločno voljo spoštovati druge ljudi in narode ter njihovo dostojanstvo in si vztrajno prizadevati za bratsko sožitje. Mir je torej tudi sad ljubezni, ki gre vse dalje od tega, kar zmore uresničiti pravičnost** (GS 78, 2). Morali bi vedno bolj preučevati možnosti za nenasilno obrambo. Za to pa je potrebno graditi duhovnost, ki je osnova nenasilja. Pomembno je sodelovanje pri mirovnih gibanjih, ki pospešujejo proces razorožitve in ki gojijo temu primerno duhovnost nenasilja, ki naj prešinja vse naše medčloveške odnose. Gre za to, da poskušamo reševati tudi vse druge spore in konflikte z nenasilnimi sredstvi.

Seveda vedno znova ugotavljamo nemoč naukov, ki se kaže v razhajanju med idealnimi spoznanji in človeško življenjsko prakso. Sam si ga razlagam z neko temeljno notranjo razklanostjo v človeku in človeštvu, ki kaže na to, kar biblično izročilo imenuje izvirni greh, ki kar kliče po odrešenju. Ne po samoodrešenju človeka, tega namreč ni. Po odrešenju božjem.

Podobno zapiše tudi nadškof Šuštar v svoji *Besedi za sklep* ob koncu knjige, ko spodbuja k osebni zavzetosti v delovanju vsakega kristjana za družbeno odgovornost in si postavi vprašanje In mi?:

> Končno naj omenim še to, da se mora naš odgovor na vprašanje »In mi?« glasiti: ne mi sami, ampak z nami tudi Bog s svojo pomočjo, svojim vodstvom in varstvom /.../, saj se zavedamo svoje sebičnosti in grešnosti ter zapletenosti v ta svet /.../, a tudi upamo v odpuščanje in božje usmiljenje. /.../ Ko živimo po načelih katoliškega družbenega nauka namreč sodelujemo pri graditvi božjega kraljestva.

Ob koncu knjige so še *Bibliografija*, *Pregled citatov cerkvenih dokumentov in zbirk* pa obsežno *Stvarno kazalo*, ki ga je sestavil prijatelj in sourednik Ivan Mohar.

Urednik Znanstvene knjižnice je bil takrat Jože Strgar. Barvno opremo je prispeval Marijan Paternoster.

Mag. Branko Cestnik

Tudi miselna surovost je surovost, oropa nas simfonije mišljenja

Pogovarjala se je Saška Ocvirk

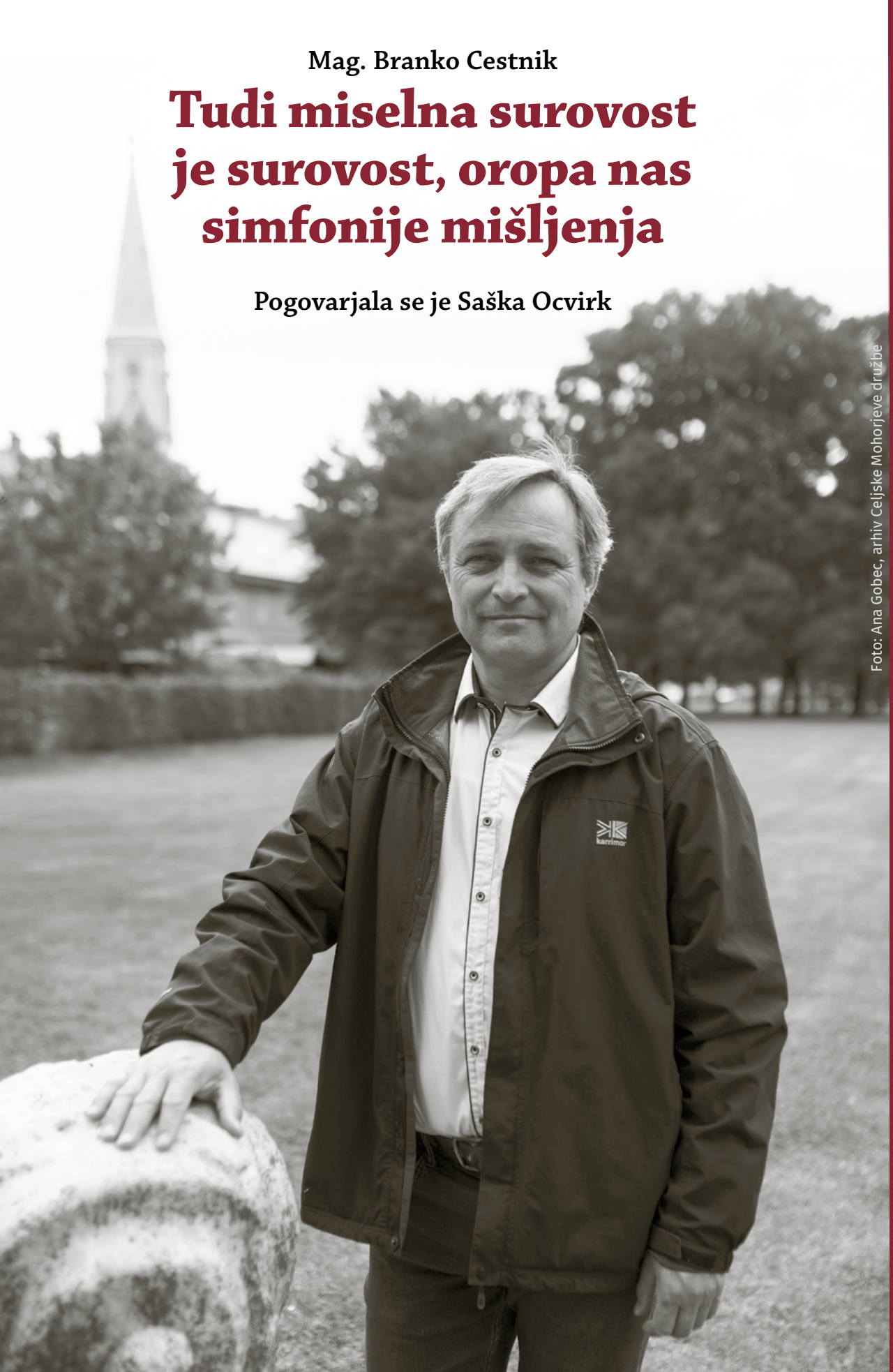

Foto: Ana Gobec, arhiv Celjske Mohorjeve družbe

POGOVOR

Branko Cestnik, leta 1965 rojen na Ptuju, je otroštvo preživel na Hajdini pri Ptuju. Po gimnaziji in služenju vojaškega roka je ob delu v opekarni začel zahajati v Kartuzijo Pleterje. Leta 1986 je vstopil v misijonarski red klaretincev, ki ga je poslal na študij v Rim in kasneje v noviciat v Madrid. Na salezijanski univerzi je diplomiral, kasneje pa tudi magistriral s temo *Iskanje Boga v gledališču Eugena Ionesca*. Leta 1995 je bil posvečen v duhovnika. Služboval je kot študentski duhovnik v Mariboru, nato kot župnik na Frankolovem. Že kot bogoslovec se je začel uveljavljati tudi kot pisec, komentator in kolumnist v katoliških in drugih medijih. V svojih prispevkih v esejistični obliki razglablja o različnih verskih, filozofskih in družbenopolitičnih vprašanjih našega časa. Je urednik revije *Cerkev danes*, redni kolumnist pri tedniku *Družina* in komentator na Radiu Ognjišče. Leta 2016 je pri Celovški Mohorjevi družbi izdal knjigo *Manj, boljše, tišje* z izborom najodmevnejših zapisov iz njegovega spletnega dnevnika, ki je kasneje, septembra 2019, presegel milijon ogledov. Njegov romaneskni prvenec *Sonce Petovione* je bil med finalisti za nagrado kresnik. Njegov novi roman *Šesti pečat* pa je nadaljevanje v zastavljeni Panonski trilogiji.

Pogovarjava se v dneh, ko ste se ravno vrnili s kapitlja vašega reda v Barceloni. V vaših objavah lahko spremljamo, kako usklajujete svetovljanskost svojega reda s službo vaškega duhovnika. Hkrati pa ste tudi vse bolj prepoznavni kot pisatelj. Kako udobno se počutite v tej vlogi?

Tudi jaz sem imel na začetku tisti občutek, da se nekaj grem. Potem pa sem to postal. Priznati moram, da se vedno bolj identificiram s to vlogo, službo, poslanstvom. Konec koncev pa te pisatelja naredijo bralci. Oni te potrdijo. Ko sem potrditev dobil, sem to vzel kot zavezo bralcu in temu slovenskemu prostoru. Zlasti zaradi zgodovinske tematike, ki pri nas še ni bila zares nagovorjena, a se po njej čuti žeja. Je pa to življenje tudi zelo naporno. V tebi vznikneta dve osebi, dva človeka; eden piše, drugi župnikuje. Ta dva se včasih tudi grdo gledata in se prepirata. Pravzaprav imam srečo, da delujem na podeželju. Na kaki večji, mestni ali primestni fari si tega ne bi mogel privoščiti.

Kaj je bilo pri vaših življenjskih izbirah ključno? Vedoželjnost, uporništvo, zavest, da želite prispevati, pustiti pečat?

Vedno sem imel rad literaturo, a krajšo. V pisanju pesmi in kratkih zgodb sem se precej zgodaj tudi sam preizkusil. Romanov – razen tistih temeljnih, ki jih človek mora prebrati – nisem veliko bral. Vedno pa sem v sebi čutil potrebo, da se tudi literarno izrazim. Med študijem sem bil precej pod vplivom modernih tokov, zlasti absurdne dramatike, ki sem jo tudi študiral. Leta 2000 sem kot študentski duhovnik v Mariboru napisal in režiral muzikal *Ogenj v kosteh*, potem pa se je za nekaj časa ustavilo. Prišel sem namreč za župnika na Frankolovo, kjer me je pričakalo toliko obnovitvenih del na cerkvenih stavbah, da mi je to pobralo vso ustvarjalno energijo. Ampak tudi to je precej kreativno delo – med drugim smo celo poviševali zvonik in mnogo drugega –, tako da se nisem čutil prikrajšanega. Potem pa se je spet zbudila želja po literaturi. Začel sem brati zgodovinske romane, ki človeku ustvarijo sliko določenega časa, trenutka v zgodovini, Ivana Sivca na

primer. Še posebej pa me je navdihnil španski pisatelj Sanchez Adalid, sicer tudi podeželski župnik. Ob njegovih delih sem pomislil, da če zmore on, bi morda lahko tudi jaz. Držal sem se načela, da je treba enostavno začeti. Potem pridejo seveda na vrsto vztrajnost, sistematika in študij. Pa stran metanje že napisanega. To je včasih hudo boleče. Na začetku se ti zdi smrtni greh, na koncu pa ugotoviš, da brez tega romana nikoli ne boš napisal.

Vaša prva romana se posvečata antični zgodovini. Zakaj tako daleč v preteklost? Zdi se, da danes ljudje arheološke zgodovine pravzaprav nimamo čisto za svojo.

Točno s tem sem se srečeval, ko sem komu povedal, da pišem roman o prvih kristjanih. Prve asociacije so bile roman *Pod svobodnim soncem*, Karantanci in podobno. Sam pa sem imel v mislih res prve kristjane na tem prostoru. Malo smo omejeni s tem slovanskim mitom, da se naša zgodovina začenja s prihodom Slovanov na ta prostor. Mene je nagovoril zelo preprost stavek dr. Metoda Benedika, ki v eni svojih knjig poglavje o zgodovini krščanstva pri nas zaključi z mislijo, da se nit krščanstva na tem prostoru ni nikoli pretrgala; od prvih kristjanov vse do danes. Ti prvi kristjani pa so bili v Rimskem cesarstvu. Tudi ko je to propadlo in so razna barbarska ljudstva – vključno s Slovani – vdrla sem, je to krščanstvo ostalo. Nenazadnje o tem pričajo ostaline na Rifniku. Ti kristjani se potem niso kar podredili poganstvu. Morda nekateri že, večinoma pa so vztrajali – po enem od zapisov okrog leta 600 – kot verska manjšina v barbarskem morju. S temi kristjani smo mi navezani na antično cerkev, na svete Mohorja in Fortunata, Viktorina Ptujskega, Florjana, brate Kancijane, podonavske mučence in mnoge druge. Mi smo nadaljevanje te Cerkve, to imamo v sebi. To je bil moj glavni navdih. Da sem med središči v Ogleju in na Ptuju kot domačin za dogajalni prostor izbral slednjega, pa seveda ni bilo dileme.

Ne moreš namreč biti boljši kristjan, ker si kastriran. Biti moraš celovit. Boljši kristjan si lahko zaradi milosti Božje, ne pa zaradi prostovoljne telesne pohabitve. Danes ima ta polemika drugačno preobleko, ampak v *Šestem pečatu* jo je mogoče razbrati.

Ljudje si želimo otipljivo zgodovino. Vi pa morate oživljati kamne …

Pri meni kamni dobesedno spregovorijo. Uporabil sem namreč spomenike, miljnike, njihove napise, osebe, zgodbe … V *Soncu Petovione* so tako nastali mnogi stranski junaki. Tak je Tetij Fusk, ptujski župan okrog leta 200. V nekem prizoru sedi na griču Panorama, opazuje vrvež pod seboj in razmišlja, kako bi bilo dobro, če bi vsi častili eno božanstvo, na primer Sonce, čigar kult se začne takrat uveljavljati. Tu so še mestne ulice in vse tisto, česar arheologi še niso odkrili. Oblika mostu čez Dravo, amfiteater, hipodrom. To so stavbe, ki so jih vsa mesta imela, tudi Petoviona, ampak danes ne vemo, kje točno. Tu so še različne mestne službe, od gasilcev in varnostnikov do sužnjev različnih rangov, pa gostinstvo, topličarstvo, javno in zasebno. Prvi roman je pravzaprav namenjen temu, da zgodovina tega časa in prostora oživi, da orišem utrip takratnega življenja.

Glede na to, da niste edini, ki oživljate antično zgodovino Ptuja, vas

je Društvo za rimsko zgodovino in kulturo Ptuj Poetovio LXIX navdihnilo še drugače.

Ptuj se danes zelo trudi oživiti svojo zgodovino, ima pa skupaj z vsemi panonskimi mesti to smolo, da je čeznje šel Atila ter jih porušil in požgal, zato nima niti enega pokončnega stebra iz tistega časa. Poleg tega so srednjeveški Ptuj gradili ob antičnem, ne na njem. Tako so ostanki antičnega Ptuja pristali v temeljih srednjeveškega. Ampak čeprav nima ohranjenih antičnih stavb, ima Ptuj srečo, da je zelo zgodaj omenjen, da so zgodovinski viri zelo jasni, da je tu konec 3. stoletja živel škof Viktorin. Ptujčani se tega zavedajo in vsako leto organizirajo zgodovinske igre in prireditve. Nekaj posameznikov je tako s svojimi obrazi, postavami in vsem, kar človekovi pojavnosti pritiče, pristalo tudi v *Soncu Petovione*. V romanu *Šesti pečat* pa so mi bili v navdih pri opisu antičnih starešin duhovniki s Ptujskega. V resnici namreč nadaljujejo tradicijo starešin iz teh najstarejših časov.

Kot pravite, kamni spregovorijo in postavijo ogrodje. Nanj pa se vežejo človeške zgodbe, ki so skoraj v vseh časih enake. Katere večne teme vas nagovarjajo?

Ena takih je na primer način evangelizacije. V glavnem si ob tem predstavljamo institucionalizirano različico, ko župnik pridiga, ljudje pa poslušajo in so potem boljši kristjani. Bistvena evangelizacija pa gre od človeka do človeka. Ko se na primer sodelavki skupaj peljeta iz službe, ena drugi potoži zaradi bolezni, ki je prišla v družino, druga pa na križišču ob rdeči luči predlaga kratko molitev v njeni stiski. Zdravomarijo ali očenaš za zdravje. To je evangelizacija. In prvotna je točno na tak način, z gestami in dobrodelnostjo, nagovarjala pogane. Če si bil žejen, lačen ali bolan in ti nihče ni pomagal, kristjan ti je. Tako se je krščanstvo širilo. To prikazujem v prvem romanu. Institucionalna cerkev je prišla pozneje, ko so se ljudje združili v skupnost, in roman se zaključi prav s spoznanjem, da so junaki romana občestvo, da so ptujska Cerkev.

Znani ste po svoji jasni družbenokritični besedi. Na tak ali drugačen način uspevate dileme sodobne družbe odzrcaliti tudi v svoji literaturi. Česa ste se še posebej dotaknili?

V prvem romanu sem se veliko ukvarjal s pluralizmom. Danes je pred njim v krščanskem občestvu mogoče opaziti strah. Druge narode, druge vere in multikulturnost doživljamo kot poraz. V romanu sem to prikazal kot priložnost, kar je v tistem času v resnici bila. To je bodica klasičnemu sodobnemu katoliku, naj se ne boji premikov v družbi. Slovensko krščanstvo je namreč zelo vezano na nacionalno idejo, skozi katero preverja tudi svojo pripadnost veri. Ampak obstajajo tudi drugi vzorci, ki so bolj v skladu s to dinamično, kompleksno družbo, kakršna je antična vsekakor bila. V drugem romanu pa sodobno vzporednico lahko med drugim najdemo v eksperimentiranju s spolno identiteto, kar je danes popularno. V preteklosti je bilo to evnuštvo. Bilo ga je več vrst; iz religioznega,

Ko govorimo o tradicionalizmu, je neizogibno vprašanje, o katerem. Pri nas se to razume kot cerkev v času baroka in janzenizma, ampak pred tem je bila tradicionalna srednjeveška cerkev, pred tem poznoantična, še prej antična.

mističnega nagiba, prisilnega, zaradi službe in podobno. Nekateri evnuhi so bili tudi kristjani. Tak primer Petra iz Nikomedije tudi opišem. Po drugi strani pa so gnostične skupine že takrat poskušale ločevati spolnost od njenega biološkega poslanstva in s tem se je morala cerkev že takrat soočati. Če se je na primer nekdo za kastracijo odločil iz verskih razlogov, mu tega niso šteli v prednost ali za vrlino. Ne moreš namreč biti boljši kristjan, ker si kastriran. Biti moraš celovit. Boljši kristjan si lahko zaradi milosti Božje, ne pa zaradi prostovoljne telesne pohabitve. Danes ima ta polemika drugačno preobleko, ampak v *Šestem pečatu* jo je mogoče razbrati. Načrtno, tega ne skrivam.

V vaših delih je vedno navzoč tudi feministični vidik. Ženski element je spet nekaj, kar tradicionalisti v Cerkvi potiskajo v ozadje.

Ob mojih romanih mora tradicionalist gotovo pasti v krizo. Ker ko govorimo o tradicionalizmu, je neizogibno vprašanje, o katerem. Pri nas se to razume kot cerkev v času baroka in janzenizma, ampak pred tem je bila tradicionalna srednjeveška cerkev, pred tem poznoantična, še prej antična. In v vsaki so bile različne oblike organizacije, daleč od tega, da bi bila cerkev vedno klerikalizirana. Počasi se je oblikovala struktura, v kateri pa tudi ta moški pečat ni nastal takoj. Že v Svetem pismu imamo like žensk v voditeljski vlogi. Na primer Lidija je trgovka s škrlatom, ki je sprejela apostola Pavla na evropskih tleh. Ona je tudi navdihnila moj lik Tiane v prvem romanu, prav tako trgovke s svilo, ki je na koncu voditeljica skupnosti. Ženski element je v mojih romanih izrazit in v resnici pazim, da so ženske kvote pravično zastopane (smeh).

Enako dobro oziroma pošteno pa se vživljate tudi v like negativcev. Vaš svet nikakor ni črno-bel.

Naj gre za klasičnega rimskega pogana ali nekoga, ki je nagnjen k misticizmu, pogan je predhodnik kristjana, v kar se poglablja prvi roman. V drugem je kot preganjalec kristjanov vrhovni negativec Dioklecijan. Vseeno pa spoznamo, koliko krize je v njem, koliko dvoma, ali naj se sploh spusti v preganjanje in kaj bo s tem dosegel. Že Trajan se je spraševal, ali je preganjanje sploh v skladu z rimskim pravom, ki se ne vtika v to, kaj ljudje verujejo. Kljub državniški genialnosti je pri Dioklecijanu na koncu prevladalo praznoverje.

Rekli ste, da vam je bilo ne glede na neizpodbitne in jasne zgodovinske vire težko pisati o mučiteljih in mučencih. Kako gledate na zgodovinski tok, kjer se človek, ta krona stvarstva, pri tem prav nič ne poboljša? Kvečjemu nadgrajuje svojo veščino, kako škoditi sočloveku.

To se nam potrjuje ves čas. Tudi zdaj, ko so v Ukrajini vojake spustili s povodca, je takoj prišlo na plan najhujše v človeku. V vsaki vojni – bognedaj še kakšne – se sprosti tisti majhen, sadistično naravnan del ljudi. In malo sovraštvo vzplamti med nami iz najbolj banalnih razlogov. Ko pride na raven narodov, držav, je stvar že skrajna. Še posebej, če sovraštvo upravičuje ali celo spodbuja državni pravni sistem, kakor je bilo v času nacizma. Ta velika skrivnost vesoljnega Kristusa, ki je večno preganjan, in satana, ki večno sovraži in se izživlja, na zemlji morda nikoli ne bo odgovorjena. So pa vzporednice v vseh časih. Sam sem jih za antično fabulo našel tudi v naši polpretekli zgodovini; škofa Viktorina so na forum pripeljali s sramotilno tablico okrog vratu enako kot na Ptuj nacisti

enega od partizanov v času okupacije. O madežih krvi po pretepanju v zaporniški celici mi je pripovedoval stari oče. O tem, kako so oznovci zasliševali in poniževali duhovnike – tudi tako, da so jih jahali kot konje, kakor se na koncu Mesor izživlja nad škofom Viktorinom –, je veliko znanega. Nekateri zasliševalci so bili kljub temu še v času samostojne države deležni časti in priznanja. To je univerzalno zlo, ki se vleče skozi vso zgodovino.

Glede na to, da ste domače župnišče gostoljubno odprli tudi ukrajinskim beguncem, vas to verjetno ne navdaja ravno z optimizmom.

Res ne. Zdi se mi celo, da prihajamo v neko novo fazo surovosti. Idejo, da se bodo človekove pravice kot oljni madež razlile po svetu, moramo opustiti. So velike in močne države, na primer Kitajska, ki nočejo biti demokratične in nočejo do konca spoštovati človekovih pravic, in te države se krepijo. Sploh v luči novih vojnih žarišč, energetske in prehrambene krize na obzorju, so to znamenja te surovosti. In spoznanja, da se ji bomo morali aktivno upreti, vzdržati v veri v ljubezen do bližnjega, v solidarnosti, da ne bomo tudi mi podivjali ali se pustili ščuvati. Po drugi strani pa imam vseeno zaupanje v to našo krščansko evropsko civilizacijo, ki je vendarle šla skozi mnoge krize in se znala tudi vedno pobrati, se dvigniti in pri nihanju med skrajnostmi obstati na zlati sredini. Vse je odvisno od tega, ali jo bo Evropa znala ohraniti. Ne bo pa ji to uspelo, če se ne bo znala pogovarjati z religijami.

Tudi miselna surovost, ko svet razdeliš na črno in belo, na dobre in slabe, je surovost. To pomeni, da si se odrekel razmišljanju, simfoniji misli. In tu moramo ljudje dobre volje stopiti skupaj.

Ampak tudi razvoj religij ne gre samoumevno v smer brezpogojne ljubezni do sočloveka.

Tudi religije niso imune na to sodobno surovost. Ko sem odraščal, nam beseda o islamu ni zbujala pomislekov in strahov. Imeli smo bosanske muslimane, arabske stričke z nafto in to je bilo to. Z iransko revolucijo in islamskim terorizmom pa so se stvari začele zaostrovati. Tudi v Cerkvi smo imeli pokoncilsko obdobje prenove, solidarnosti, čas Janeza Pavla II., stabilizacijo, v kateri je Cerkev postala svetovni protagonist. Zdaj pa se soočamo s spolnimi in finančnimi škandali, pomanjkanjem poklicev, trdo linijo, ki zavrača dialog in ekumenizem. Tudi miselna surovost, ko svet razdeliš na črno in belo, na dobre in slabe, je surovost. To pomeni, da si se odrekel razmišljanju, simfoniji misli. In tu moramo ljudje dobre volje stopiti skupaj. Ne glede na veroizpoved ali svetovni nazor se bomo morali skupaj zavzeti za spoštovanje, dialog in človekove pravice. Da preprečimo podivjanost. Zaspali smo v iluziji, da sta demokracija in gospodarska uspešnost tukaj za zmeraj. Pa se bo morala zanju vsaka generacija posebej potruditi.

O tem ste na nek način spregovorili v svojem tretjem romanu *Pogovori z Njo*, ki bo pri Celjski Mohorjevi družbi izšel novembra pod okriljem Redne zbirke.

Zgodba nemškega mobiliziranca se dogaja leta 1944/1945 na zahodni fronti. Na tisoče Slovencev je tako končalo v nemški vojski, pa svojih zgodb niti domačim niso zares povedali. V hvaležnosti, da so preživeli, se morda niso

želeli vračati nazaj in v zaznamovanosti, da so se borili na napačni strani, se tudi niso smeli. Nenazadnje so mnoge tudi šikanirali.

Čeprav so vaši junaki kristjani, pravite, da ne gre za krščanske romane. V čem je zmota takega posploševanja?

V tem, da bi morali v primeru, ko bi bili junaki ateisti, tak roman posledično označiti za ateističnega. Potemtakem bi lahko za krščanskega veljal tudi Jančarjev roman *Katarina, pav in jezuit*. Razumem, da me morajo zaradi duhovniškega poklica nekam popredalčkati. Po drugi strani pa se zavedam prednosti svoje osnovne teološke izobrazbe, ker nekaterih naših zgodovinskih tem nihče drug ne bo naslovil na tak način. Nepovedanih zgodb slovenskega prostora pa je še ogromno. Nisem obremenjen zaradi krščanskega predznaka, nočem pa, da bi moji romani veljali za tendenciozne ali moralistične. Ker junaki v njih povsem po človeško vero tudi izgubljajo, so negotovi, so grešniki, se zaljubljajo, ko se ne bi smeli, in vse drugo, kar prinaša življenje.

To predalčkanje je verjetno tudi odsev kulturnega boja v našem prostoru. Kakšna ceno kot družba plačujemo zanj?

V slovenskem prostoru se je kulturni boj proti letu 2000 obnovil. Potem pa se je nezadržno razplamtel, mnogi so ga tudi načrtno razpihovali. Zdi se, da je neki sloj ljudi v močnem krščanstvu začutil grožnjo za svoje privilegije, svoj status. In potem smo začeli doživljati te absurdne situacije, ko se je celo pisateljsko društvo razdelilo na leve in desne. Tako kot tudi vse drugo. Svoje dodajajo tudi algoritmi družbenih omrežij, na Facebooku so na primer moji levonazorski prijatelji povsem izginili. Algoritem me je opredelil za kristjana in me zaprl v zakristijo. Zavedam se, da tako izgubljam stik s širino. To, kar se nam dogaja v slovenskem prostoru, je velika škoda. Samo upam lahko, da bodo vsaj pisatelji zmožni to enkrat preseči. Saj prepirali smo se v politiki vedno, to je pravzaprav dinamika politike. Zato jih izvolimo, da se dobro skregajo in potem najdejo najboljšo rešitev. Ampak ko so spregovorili pisatelji, smo utihnili. Konec osemdesetih let in v devetdesetih smo pisatelje poslušali kot svoje narodne voditelje. Ko je kdo od njih kaj povedal, je to bilo smernica za cel narod. Danes pa je prvo vprašanje, ali si levi ali desni, kdo ti je naročil to povedati, kakšno korist imaš od tega … Polno je sumničenj in posledično smo utrpeli pošastni padec dialoga.

Boj proti lastnim predsodkom bo torej najpomembnejši boj novih generacij?

Ena gospa iz Ukrajine, ki zelo rada gleda filme, mi je razložila, kako se jih loteva. Tako da niti napovednika ne pogleda, kaj šele kakšne kritike. Brez pričakovanj in vnaprejšnjih sodb se prepusti filmu. In potem si ustvari svojo sliko. Treba si je ustvariti svoje mnenje. In ga tudi glasno povedati. Ni pa treba, da je to »mnenje« pravzaprav predsodek nekoga drugega.

Dober recept za vse v življenju?

Da. Da v življenje stopamo brez predsodkov, hkrati pa svojega stališča ne skrivamo. Jaz ga nikoli nisem. To je del dialoga. Hkrati pa mora biti naše stališče dovolj »plasteninsko«, da smo ga vsaj v dikciji sposobni prilagoditi, če ga že v globokem mišljenju ne moremo. Da smo sposobni poudariti skupne točke, dati prostor drugemu, se pogovarjati. Žal smo v Sloveniji pri tem v veliki regresiji. Konec osemdesetih je bilo pri nas bistveno več dialoga in več simpatije do drugače mislečih, pa smo rušili in sesuvali komunizem. Danes pa imamo menda demokracijo.

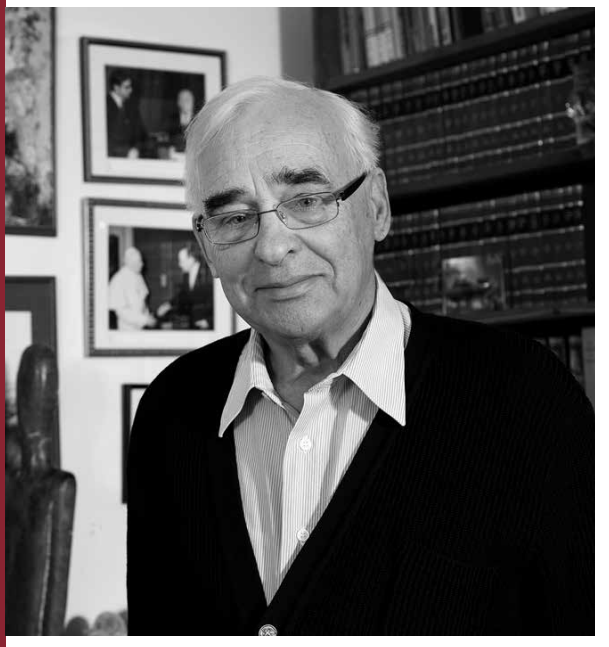
Andrej Arko

»Idej mi ne manjka«

Hommage Andreju Capudru

Stavek v naslovu je sposojen iz intervjuja z Andrejem Capudrom v Zvonu, *neposrednem nasledniku* Celovškega zvona, *katerega soustanovitelj in sourednik je bil, ob književnikovi šestdesetletnici, torej pred dvajsetimi leti. Hudomušno, pa vendar ne povsem brez grenčine je pozneje pripovedoval, da si je moral pometi oči, če prav vidi, ko je prejel povabilo na intervju. Ni bil namreč prav pogosto vajen, da bi se ga kje spomnili, pa čeprav je bil ta pred štirimi leti umrli mož pomemben pesnik, pisatelj, prevajalec, esejist in politik. A kaj, ko je bil vroče predan demokraciji in je verjel v presežno. Sploh to zadnje pa velja, vsaj kar zadeva javne osebnosti pri nas, vendar za nekaj nezaslišanega.*

Prve pesmi so mu trikrat zavrnili, njegov prvi roman *Bič in vrtavka* je v cekajevskih krogih naletel na sumničavost in bil kljub dvema prevodoma kmalu vzet iz prodaje. Ko so pred petintridesetimi leti v Trstu izšli njegovi *Romanski eseji*, ni skrival veselja nad izidom, a je hkrati v ožjem krogu tudi spustil kako pikro čez tukajšnjo tedanjo oblast. Ker tudi v novih razmerah ni šparal jezika, kakor se je sam izražal, se ga je marsikdo lotil. Vendar je s svojo lucidnostjo, znanjem in tehtnostjo brž poklopil marsikakega srboriteža, kolikor mu je seveda to bilo v javnosti dopuščeno oziroma kolikor so mu novinarji dajali prostora. Razumljivo, da njegovi nastopi niso vedno prispevali k razelektritvi ozračja.

Andrej Capuder; foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

Andrej Capuder je ostal minister slabi dve leti, dokler ni Demos razpadel. V tem času mu ni bilo lahko, ko je skušal zakonodajno urediti svoj resor in delno razporediti denar tudi dotlej zapostavljenim. Otepati se je moral z divjimi napadi nase, ker se komunisti niso sprijaznili z demokratično vzpostavljenim družbenim redom (J. Vidmar: »Kako, zaboga, ste mogli dopustiti, da so klerikalci prišli na oblast?!« S. Hribar: »Ustavite desnico!«).

Čeprav je bil Andrej Capuder imeniten družabnik, se je lahko hitro in kdaj tudi burno odzval na

izrečene neumnosti ali neznanje. Toda ob vsej intelektualni nabrušenosti na domačih tleh je hkrati znal tudi s pretanjenostjo in galantnostjo zastopati svojo državo kot veleposlanik v vplivnih evropskih prestolnicah (Pariz, Rim). Če ga tam ne bi marali, bi mu predsednik francoske republike ne podelil najvišjega civilnega odlikovanja, viteštva francoske častne legije, predsednik Republike Italije pa ne viteškega križca. To sta odličji, ki ju državi ne podeljujeta le za zasluge pri kulturnem zbliževanju, ampak tudi za uspešno siceršnjo krepitev meddržavnih odnosov.

A doma je Andrej Capuder smel prejeti le malo nagrad (Sovretovo, Rožančevo); kaj šele da bi ga kot odmevnega misleca in ustvarjalca sprejeli v Slovensko akademijo znanosti in umetnosti. Zato pa je spet bila nanj pozorna tujina, izvolili so ga v Evropsko akademijo znanosti in umetnosti.

Nemalokrat je Capudra zavzemal premislek o zgodovinskih tokovih in silnicah, v katerih je skušal prikazati tudi slovensko usodo, bodisi v romanih, npr. *Rapsodija 20*, *Iskanje drugega*, *Reka pozabe*, bodisi v posameznih esejih. Prav tako se je, sin ljubljanskih profesorjev, s svojo zavidljivo izobraženostjo rad spuščal v filozofska razglabljanja in ponudil bralcem nekaj izvirnih (npr. Bergson) in prevedenih del (Kierkegaard, Gilson, Teilhard de Chardin). Seveda pa med vsemi prevodi zavzema častno mesto poezija – celokupni prevod Dantejeve *Božanske komedije* s spremno besedo in opombami, a so tu še Petrarka, Baudelaire, Camões … Te prepesnitve so dobile odmev tudi v njegovi izvirni poeziji (*Rimski soneti*, *Duhovni soneti* …).

Ob koncu bi si dovolil zapisati, da Andrej Capuder ni bil povsem srečen človek (kdo pa je?!), a kar mu je, kot je povedal, prinašalo skrbi in žalost, so mu izdatno poplačevali vnuki, ki jih je pogosto vpletal v pogovor, pa seveda njegova Majda s svojo sredozemsko očarljivostjo in izbranostjo. Prav gotovo je zaslužna za marsikak njegov navdih in spodbudo.

Pa še dogodek, ki ga kaže v njegovi človeškosti, uvidevnosti in dostojanstvu.

Ko je bilo komunistične oblasti formalno konec in je 12. maja 1990 v Ljubljani prisegel kot član Demosa in prvi kulturni minister demokratično izvoljene vlade Republike Slovenije, je še isti dopoldan prihitel na Bled pozdravit udeležence mednarodnega pisateljskega srečanja PEN. Seveda je bil takoj tudi plen novinarjev, a se je utrujen izgovoril, da bo dal izjavo v odmoru popoldanskega zasedanja. Toda to bi bilo za osrednja radijska poročila že prepozno. Zato mi je novinarka, Capudrova študentka, pozneje prevajalka iz francoske književnosti in zdaj tudi pisateljica, predlagala, naj ministra zaprosim za kratek intervju. Prošnji je ugodil, a kaj ko je snemalnik, sicer vedno zanesljiva profesionalna naprava, zatajil. Ajdi znova k Capudru in ga prosit, naj se novinarke še enkrat usmili. »Nehaj mi že težiti, vidiš, da kličejo h kosilu, jaz pa ga moram zaužiti ob pravi uri.« Tako približno se je v svojem slogu obregnil književnik, ki si z zdravjem že nekaj časa ni bil domač. A novinarki je seveda vseeno ustregel.

Kmalu bi bil star osemdeset let. Visoka leta, a v današnjem času že marsikomu dosegljiva. Škoda, ker jih ni dočakal, bi rekli po človeško. Saj bi mu lahko ponovno nazdravili in stisnili roko z občudovanjem vsega, kar je storil v slovenski umetnosti.

Nataša Kavaš Puc

Vladimir Kos (1924–2022)

Preljubi slovenski pesnik, esejist, filozof, upokojeni profesor filozofije na prestižni jezuitski univerzi Sofia v Tokiu in misijonar zapuščenih otrok in obubožanih Japoncev z obrobja, ki se je 18. junija poslovil v svojem 99. letu starosti, je bil poln japonske miline in skromnosti ter velikega slovenskega srca. V pozdrav in zahvalo se je zadržano in spoštljivo sklonil, se vsemu čudil, kot to znajo samo Japonci. Japonsko se je naučil brez naglasa, tudi pogovorno, da je lahko misijonaril med preprostimi ljudmi. V njegovi pesniški besedi pa je vedno po slovensko z največjim žarom zapelo občutljivo slovensko srce. Ni čudno, da je pogosto pesnil v tanki in haikuju, kjer vsaka beseda zareže najgloblje o resničnosti tega sveta. Pravi čudež je, da mu je ob popolni povojni odrezanosti od govorjene slovenske besede in odvzetega domovanja v domovini v 40 letih bivanja na Japonskem uspelo tako negovati materinščino, da je s svojo poezijo posegel v sam vrh slovenskega pesnikovanja. V poeziji odseva veselje do življenja in otroško občuduje in poje hvalnico vsemu okrog sebe. In z vsem svojim bitjem poklekne pred Boga. Se zazre v človeka, v njem vedno prepozna božje, išče dobro v ljudeh in prosi za uboge ter zanje skrbi.

Ko mu je šele nekaj let po slovenski osamosvojitvi po posredovanju brata Boža in diplomata Raščana uspelo pridobiti slovensko državljanstvo, se je rad vračal v Slovenijo. Prihajal je s skromno aktovko z najnujnejšim in drobnim zvežčičem za svoje pesmi in misli. Svet, znanje in širino je nosil v sebi, odprtost ter odpuščanje v svoji panonski duši. Vračal se je med svoje drage prijatelje, v predavalnice slovenskih fakultet in srednjih šol, k svoji družini, vrsto let pa tudi v svoje rodno Prekmurje, kjer so mu bila vrata našega doma in doma prijatelja Hozjana vedno na široko odprta. V svoj mir ga je vabila tudi gora Fudži, ob vznožju katere je v jezeru plaval, ustvarjal in si dopisoval s prijatelji.

Vladimir Kos; foto: osebni arhiv

Vladimir se je prvi od petih otrok rodil v Prekmurju v katoliško-judovski družini, kjer je preživel svoje rano otroštvo. Objavljati je začel že v svojih šolskih letih v Mariboru. Tja seže prijateljevanje z Zorkom Simčičem, povojnim soustanoviteljem Slovenske kulturne akcije. Gimnazijo je zaključil v Ljubljani. Med vojno in po njej je bil deležen mnogih čudežev. Preživel je taborišče Gonars, kamor so ga odpeljali fašisti, zapore na ljubljanskem gradu, kjer je pristal zaradi nacistov, ker je v domobranski vojski nadzoroval sodelovanje med Nemci in partizani. Na Koroškem

mu je uspelo zbežati pred breznom komunističnih pokolov. V taborišču za brezdomce v Peggezu pri Lienzu, kamor so ga prepeljali Angleži, pa je izdal svoji prvi pesniški zbirki. Po begu v Rim je tam študiral teologijo in filozofijo, doktoriral, začel je sodelovati z ustvarjalci slovenske emigracije. Leta 1950 je bil posvečen v duhovnika in je vstopil med jezuite. Javil se je za prostovoljca v misijonih na Japonskem.

Japonska je postala njegova druga domovina. Vsa leta je bil član argentinske Slovenske kulturne akcije. Neprestano je objavljal in izdal trideset pesniških zbirk, od tega jih je dvajset izšlo po letu 1998 v matični domovini. Ustanovil je socialni center za zavržene otroke ter pomagal pri postavitvi ustanove za ostarele ljudi.

Stičišče Kosovega ustvarjanja je resničnost, ki jo opeva v poeziji in utemeljuje v filozofiji. Pritrdilno odgovarja na vprašanje o obstoju božjega, absolutnega in na našo vpetost v kozmos, tako v snovni kot nesnovni svet. Kosova filozofija daje okvir univerzalnega, enkratnost in neponovljivost se izražata skozi edinstven pesniški trenutek. Opeva to, kar dejansko je. Poje bodisi v evropskih oblikah ali tudi v japonskih, celo v tanki in haikuju, ki še posebej poudarjata enkratnost in edinstvenost. Stičišče filozofske misli in pesmi nadalje domuje v enkratnosti človeške osebe. Dva diptiha, univerzalnost v filozofiji in enkratnost in neponovljivost človekove osebe in kozmosa v poeziji povezuje spoštovanje človekove osebe. V doživljanju neskončne ljubezni, ki se neskončno razdaja, in v usmiljenju se srečata božje in človeško. Ta dva svetova sobivata v realnem, oba sta resnična.

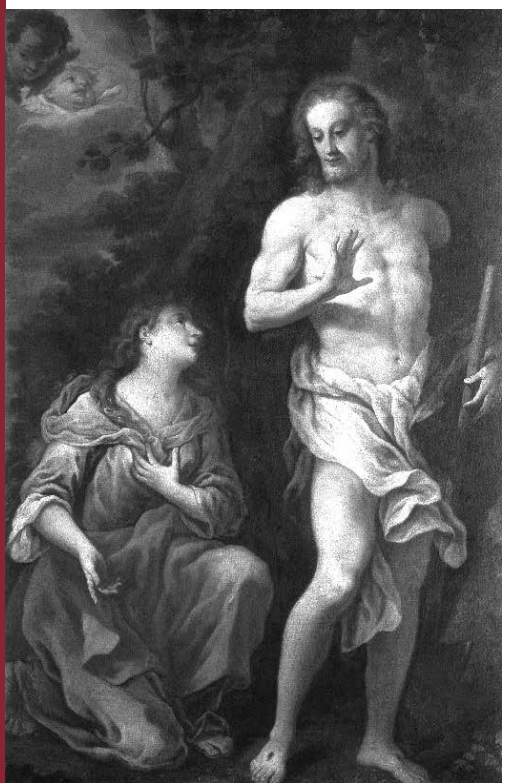
Filozofija in poezija sovpadata tudi v domovinski liriki. Srečata se v pojmovanju naroda, saj smo vsi ljudje, posamičnost in enkratnost pa nosi in ima vsak posamezen narod. Slovenskemu kulturnemu prostoru in v zakladnico literarne zapuščine in filozofske misli zapušča izjemen delež in številne novosti. Njegova poezija je bila vsa leta korak pred časom. Ob podelitvi nagrade Prešernovega sklada za pesniški zbirki je bilo poudarjeno, da je v petdesetih letih s svojo poezijo ustvaril zgodnje dosežke slovenskega pesniškega modernizma ter da gre za največjega pesnika slovenske migracije. Če njegovo poezijo vrednotimo sočasno s poezijo v matični domovini, ga že v sedemdesetih lahko opredelimo za najboljšega slovenskega pesnika tistega časa. V sodobnejših letih preseneča tudi z vezmi, ki jih spleta med znanostjo in poezijo. Da bi tudi tako resničnost lažje doživeli. Tudi s svojo filozofijo realizma opozarja, da ne živimo v navideznem svetu, ki ga vsiljuje virtualni svet. Filozofija ni v lepih besedah, nedoumljivem in nedokazljivem. Je znanost nesnovnega, ki jo človek potrebuje, da lahko živi snovni svet. Kos je postavil tudi svoj filozofski sistem, ki temelji na filozofiji realizma.

Mnogim po vsem svetu in doma ostajaš neomajen vzor. Tvoj odhod daleč od vseh, ki smo te imeli radi, je bil lažji ob tvojem indijskem sobratu Valentinu, ki te je na koncu poti spremljal in obhajal ter vsakič oskrbel tudi z mislijo o Sloveniji. In kot si leta pred tem opeval beltinske zvezde – ki žarijo v beltinsko temino in zvezdavo zro na hiš tišino, žgečkajo podplate, da bi plesat mednje šel –, si prav gotovo za trenutek pred odhodom v večnost zaplaval med zvezdami, zaplesal in zapel še kak haiku njim na čast. Zdaj bdiš nad svojima domovinama in nas vse nosiš v svoji molitvi.

Dr. Ferdinand Šerbelj

Francesco Pittoni, beneški slikar na prehodu v 18. stoletje

V pregledih beneškega slikarstva se Francesco Pittoni omenja le ohlapno kot pittore veneziano barocco. *Ugiba se tako o njegovem rojstvu okoli leta 1654 kot tudi o letu njegovega odhoda v večnost okoli 1724. Še vedno ni povsem jasno, kje je kraj njegovega rojstva in kje kraj večnega počitka, a obakrat najbrž v Benetkah. »Obskurna biografija umetnika« (Zava Boccazzi, 1979) je posledica številnih slikarjevih popotovanj in daljših odsotnosti zunaj območja Benetk.*[1] *Čeprav mu »patriarh« raziskav beneškega slikarstva Rodolfo Pallucchini ne priznava odličnejšega mesta med slikarji Serenissime, je Francesco Pittoni vsekakor zanimiva, a še ne dovolj raziskana osebnost v beneškem slikarstvu na prehodu v 18. stoletje. Bil je član tamkajšnje slikarske bratovščine, a je bil v letih od 1687 do 1712* fuori *oziroma odsoten, zatem pa do leta 1718 ponovno vpisan. V svojih dobrih štiridesetih letih geografsko razvejanega delovanja je potoval vse do Pariza. Njegov slikarski opus, ki obsega tako téme krščanskih kot antičnih vsebin, predstavlja most med slikarji temačne oziroma pridušene barvitosti, tako imenovanimi* tenebrozi, *za katere je značilna heroizirana figuralika razgibanih poz in voluminoznost draperij poznega 17. stoletja, in likovno estetiko beneškega rokokoja lahkotnejših kompozicij, gracilnejših figur in svetlejše barvitosti, ki se ji je približal zatem. Seveda je slikar razvil dobro prepoznaven slog, da ob nesigniranem delu za poznavalsko oko atribucija ni zahtevna.*

Francesco Pittoni, *Noli me tangere*, iz kapele Lantierijevega dvorca v Vipavi; hrani Goriški muzej Kromberk – Nova Gorica.

Pomen Francesca Pittonija za naš prostor je presenetljiva množina njegovih del, nastalih za naročnike na območju *pars imperii*, t. j. na njegovem zahodnem območju na Goriškem in Kranjskem. Ta slikarjev opus, ki pa še ni vključen v Pittonijev kurikulum, je pomembna dopolnitev umetnikove »obskurne biografije«. Ob številnih delih na tem območju se poraja misel, da se je slikar v teh krajih mudil osebno. Še več, Zava Boccazzi je celo pomislila na njegov izvor v

vzhodnih delih Furlanije (morda celo na Goriškem). Ni odveč omeniti še neki drugi vir, ki omenja nekega Pietra di Mattia Pittonija, rojenega leta 1661 v Bračanu (Brazzano) pri Krminu. Bil je poveljnik trdnjave v Brescii, kjer je kot upokojen polkovnik živel še leta 1735.

Za večino Pittonijevih slik nimamo časovnih opor, toda število del na Goriškem in v bližnji soseščini, kot tudi likovne razlike znotraj slikarjevega opusa potrjujejo, da so dela nastajala skozi daljše časovno obdobje. V zapuščinskem inventarju vile Attems v Podgori pri Gorici iz leta 1758 se brez naslova navajata dve Pittonijevi sliki. Po podrtju kapele družine Cumano-Perusino v središču Krmina leta 1962 so se tri Pittonijeve slike (*Noli me tangere*, *Jezus in Centurion*, *Počitek na begu v Egipt*) izgubile med dediči. Pilotska slika za boljše poznavanje Pittonijevega slikarstva je bilo veliko platno *Dete Lukan in čebele* neznane provenience v Musei Provinciali v Gorici. Ta slika je pripeljala na sled slikama *Jezusova agonija na vrtu Getsemani* in *Zamaknjenje sv. Jurija* v posesti goriške družine Lantieri. Kljub velikemu formatu nista bili namenjeni za oltar, ampak za zasebno češčenje. Iz Lantierijeve vipavske palače oziroma iz prizidane kapele (1702) izhajata, danes v muzeju na gradu Kromberk, veliki platni *Mučeništvo sv. Jerneja* in *Noli me tangere*. Slednja gotovo spada med najboljša Pittonijeva dela, in če bi jo poznal analitik beneškega slikarstva Pallucchini, bi mu med beneškimi mojstri gotovo prisodil pomembnejše mesto. Slika namreč razkriva harmonično kompozicijo figur v prostoru kot tudi pretanjen kolorit, ki poustvarja barvno in svetlobno fluidno prizorišče. Tudi slika *Mučeništvo sv. Jerneja* iz iste vipavske kapele, ki je bolj zagledana v preteklost slikarstva beneškega *foresta* Johanna Carla Lotha (umrl 1698), potrjuje Pittonijevo nemarginalno pripadnost poznega beneškega *Seicenta*. V isti tradiciji je zgovorna slika *Poklon Svetih treh kraljev* v Pokrajinskem muzeju v Kopru, ki se vključuje v antologijo priljubljenega motiva v beneškem baroku. Povsem pittonijevsko je *Mučeništvo sv. Boštjana* v Narodni galeriji v Ljubljani, ki bi glede na formo ovala razmeroma velikega formata lahko izhajala iz dokaj velikega oltarja. V zbirke galerije najbrž ni prišla od daleč, a ruinirana podoba še čaka na vstajenje od mrtvih.

Izzivalno pa je vprašanje o usodi umetniške zbirke dvorca Hošperk (Haasberg) v Planini pri Rakeku, kjer naj bi bilo med bogatim inventarjem kar za dva ducata Pittonijevih slik. Na podlagi dveh le v literaturi znanih datiranih podob *Smrt Seneke* (1714) ter *Samson in Dalila* (1716/8) jih lahko uvrstimo v drugo desetletje

[1] Franca Zava Boccazzi, *Pittoni* [Giambatistta]. *L'opera completa*, Milano 1979; Ferdinand Šerbelj, Baročno slikarstvo na Goriškem, *Acta historiae artis Slovenica*, 5, 2000; Barbara Murovec, Slike Francesca Pittonija iz dvorca Haasberg, *Acta historiae artis Slovenica*, 7, 2002; Katra Meke, kat. enote 87 *Caritas romana*, 88 *Krščanska ljubezen, Nove pridobitve 2011–2021* [razst. kat. Narodne galerije], Ljubljana 2022.

Francesco Pittoni, *Poklon Svetih treh kraljev*; razstavljena v Pokrajinskem muzeju v Kopru, hrani jo Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran.

Francesco Pittoni, *Krščanska ljubezen*, iz gradu Hošperk pri Planini, Narodna galerija, Ljubljana; vir: Wikimedia

18. stoletja. Del hošperške zbirke je bil že med drugo svetovno vojno odpeljan, ostalo bogastvo dvorca, kjer je bilo »nagrmadenih ogromno reči«, pa je z dragocenim fondom 6000/7000 knjig uničil požig Hošperka aprila 1944 (od leta 1846 Windischgraetzove posesti). Nekaj Pittonijevih slik je bilo v povojnih letih v Trstu antikvarno prodanih. Sedem slik je bilo leta 1956 razstavljenih v *Palazzo* Attems v Gorici.

Leta 2002 je bila identificirana serija sedmih Pittonijevih slik, ki pa je žal razdeljena med zbirke Predjamskega gradu in spominske hiše Frana Gerbiča v Cerknici. Gre za slike *Padec gigantov* (Cerknica), *Galatejin triumf*, *Ugrabitev Sabink*, *Darejeva družina pred Aleksandrom Velikim* (Cerknica), *Salomonova sodba*, *Bratje vržejo Jožefa v vodnjak* in *Emilija pri pastirjih*. Pravokotne slike (olje, platno, približno 77 cm x 145 cm) so numerirane z različnimi številkami, kar razkriva, da so bile del obsežnejše zbirke. Pa tudi različni motivi, od antičnih historij in starozaveznih upodobitev do motiva iz renesančne literature, govorijo, da so pripadali različnim, a zaokroženim ciklom. Tudi med samimi slikami kakovost variira, tako da bi *Salomonovo sodbo* in *Bratje vržejo Jožefa v vodnjak* lahko prisodili pomočniški roki. Se pa te slike precej oddaljujejo od prejšnje tenebrozne manire in krepke telesnosti, zlasti na podobah *Galatejin triumf* in *Darejeva družina pred Aleksandrom Vélikim*. Figuralika je rokokojsko gracilnejša, zglajena in svetlejša paleta z več modrine slikarjevo estetiko približuje mlajšim kolegom beneškega umetnostnega panteona.

Kako so se te slike rešile iz Hošperka, ni znano, še zagonetneje pa je, kdo je bil naročnik te obsežne zbirke. Vdova po zadnjem Eggenbergu je leta 1717 dvorec prodala grofom Cobenzlom in grof Janez Gašper se je takoj lotil temeljite prezidave, ki je bila končana leta 1723 (arhitekt Carlo Martinuzzi). Seveda se ob tem vprašamo, kdaj so te slike prišle v dvorec. Zadrega je še večja, ker v zapuščinskem inventarju po smrti Karla Cobenzla (1770) teh slik ni. Cobenzle pa so leta 1810 nasledili goriški sorodniki Coroniniji …

Kanček upanja, da se bodo pogrešane slike v literaturi z večkrat citiranega Hošperka sčasoma obelodanile, je spodbudila avkcija slik v Milanu, na kateri sta se pojavili dve Pittonijevi sliki, katerih provenienco je že starejša literatura navajala grad Hassberg. Ovalni sliki *Caritas romana* in *Krščanska ljubezen* (obe 121,5 cm x 99 cm), ki sta bili leta 1956 na baročni razstavi v Gorici, je leta 2018 odkupila Narodna galerija v Ljubljani. Restavrirani oziroma odlično ohranjeni sliki reprezentirata ugled Francesca Pittonija in si zaslužita, da bi ju lahko občudovali v galerijskem delu baročne umetnosti.

O slikarjevem zasebnem življenju ni podatkov. Najbrž ni bil poročen in je umrl brez potomcev, a imel je nečaka Giambattista Pittonija (1687–1767), ki se je pri njem učil in še pri svojih tridesetih letih s stricem sopodpisal in datiral neko delo. Pittoni »mlajši« je znamka v beneškem rokokoju in slavni mojster drznih kompozicij ter bleščeče barvne palete. Zato se je Francesco Pittoni v literaturi večinoma omenjal le kot stric pomembnega nečaka, a zadnja leta mu stroka odmerja vse več »samostojnega« mesta med beneškimi slikarji baročne ere. Njegov dokumentiran opus na območju Kranjske in Goriške ga končno uvršča v integralne preglede našega baročnega slikarstva.

Dr. Nina Novak Kerbler

Poimenovanja prebivalcev domačih krajev

Kdo živi v Lenartu: Lenarčan ali Lenartčan?

V tokratnem jezikovnem kotičku bomo obravnavali poimenovanja prebivalcev slovenskih krajev. Vsi vemo, da so prebivalci Ljubljane Ljubljančani in da v Mariboru živijo Mariborčani, težave pa imamo z bolj zapletenimi ali posebnimi poimenovanji in s poimenovanji prebivalcev manjših krajev, ki se redkeje uporabljajo. V tem prispevku bomo več pozornosti posvetili prav tem.

V *Slovenski slovnici* (*SS*) je navedeno sedem pripon, s pomočjo katerih tvorimo poimenovanja prebivalcev krajev in drugih geografskih danosti, in sicer[1]:

-(ov)ec, npr. Solkanec (Solkan), Rakovec (Rakek),
-ejec, npr. Evropejec (Evropa),
-anec, npr. Travljanec (Trava),
-an, npr. Goričan (Gorica),
-ar, npr. Jančar (Jančе),
-oz, npr. Francoz (Francija).

Za poimenovanja prebivalcev slovenskih krajev nam primerov s priponama *-ejec* in *-oz* ni uspelo najti, glede na pogostnost rabe pa danes prav gotovo prevladuje pripona *-čan* (Mariborčan, Ljubljančan, Trnovčan itd.), ki v *SS* ni navedena. Tam prav tako nista omenjeni priponi *-ovčan* (Kogovčan, Kovkovčan itd.) in *-ljan* (Hribljan, Kobiljan, Trnavljan itd.), čeprav je takih poimenovanj kar nekaj. Katere pripone se uporabljajo za poimenovanja posameznih krajev, ni določeno. Raba je najpogosteje zgodovinsko pogojena, za nekatere kraje je v rabi celo več različnih poimenovanj, npr. Trboveljčan (po *Slovenskem pravopisu* (*SP*)) ter Trbovec in Trbovčan (narečni obliki, ki ju uporabljajo prebivalci Trbovelj) ali *Lažan*, *Lazenčan*, *Lazar* in *Lazarec* za prebivalce Laz iz različnih koncev Slovenije.

Zahtevnejša poimenovanja prebivalcev slovenskih krajev

V nadaljevanju bomo predstavili nekaj zahtevnejših poimenovanj prebivalcev slovenskih krajev, ki zaradi svojih posebnosti pogosto povzročajo težave nedomačinom.

Kraji z osnovo na *c*, *k* ali *g*

Pri poimenovanjih prebivalcev krajev, ki imajo osnovo na *c*, *k* ali *g*, prihaja zaradi palatalizacije do sprememb navedenih soglasnikov, kar je razvidno iz naslednjih primerov.

[1] V *SS* so navedene samo pripone, primere smo poiskali sami.

KRAJ	PREBIVALEC/PREBIVALKA
Jesenice Gorica Beltinci	Jeseničan/Jeseničanka Goričan/Goričanka Beltinčan/Beltinčanka
Bizovik Visoko	Bizovičan/Bizovičanka Visočan/Visočanka
Ig Zalog	Ižan/Ižanka Založan/Založanka

Kraji z osnovo na *t*

Pri poimenovanjih krajev, osnova katerih se konča na *t*, se ta soglasnik ohranja tudi v izpeljankah poimenovanj za prebivalce.

KRAJ	PREBIVALEC/PREBIVALKA
Lenart Vodmat Kot	Lenartčan/Lenartčanka Vodmatčan/Vodmatčanka Kotčan/Kotčanka

Kraji z osnovo na *ec*

Pri krajih, osnova katerih se konča na *ec*, se pri tvorbi poimenovanj njihovih prebivalcev polglasnik *e* izgubi, *c* pa se zaradi palatalizacije spremeni v *č*.

KRAJ	PREBIVALEC/PREBIVALKA
Logatec Bovec Celovec	Logatčan/Logatčanka Bovčan/Bovčanka Celovčan/Celovčanka

Kraji z osnovo na *z*, *s*, *st* ali *sc*

Pri poimenovanjih prebivalcev krajev, ki imajo osnovo na *z*, *s*, *st* ali *sc*, prihaja zaradi jotacije do sprememb navedenih soglasnikov ali soglasniških sklopov, kot je razvidno iz spodnjih primerov.

KRAJ	PREBIVALEC/PREBIVALKA
Koseze Breza	Kosežan/Kosežanka Brežan/Brežanka
Adergas	Adergaščan/Adergaščanka
Moste Predmost	Moščan/Moščanka Predmoščan/Predmoščanka
Lesce	Leščan/Leščanka

Kraji z osnovo na *č* ali *šč*

Za kraje z osnovo na *č* se poimenovanja prebivalcev tvorijo s pripono *-ar*, medtem ko prebivalce krajev z osnovo na *šč* izpeljemo z dodajanjem pripone *-an*.

KRAJ	PREBIVALEC/PREBIVALKA
Janče Vevče	Jančar/Jančarka Vevčan/Vevčanka

Središče	Središčan/Središčanka
Robidišče	Robidiščan/Robidiščanka

Kraji z osnovo na *č*, *š* ali *ž*

Prebivalce krajev z osnovo na *č*, *š* ali *ž* izpeljujemo z dodajanjem pripone *-an*.

KRAJ	PREBIVALEC/PREBIVALKA
Bič	Bičan/Bičanka
Divača	Divačan/Divačanka
Mengeš	Mengšan/Mengšanka
Dogoše	Dogošan/Dogošanka
Ormož	Ormožan/Ormožanka
Križe	Križan/Križanka

Kraji z osnovo na *d*

Enozložna poimenovanja na *d*

Za enozložna poimenovanja slovenskih krajev, ki se končajo na *d*, tvorimo poimenovanja prebivalcev z različnimi priponami, kot je razvidno iz spodnjih primerov, vsem pa je skupno, da se končni *d* pri izpeljavi spremeni v *j*.

KRAJ	PREBIVALEC/PREBIVALKA
Bled	Blejec/Blejka
Grad	Grajan/Grajanka
Verd	Verjan/Verjanka

Večzložna poimenovanja z osnovo na *d*

Pri večzložnih poimenovanjih slovenskih krajev z osnovo na *d* tvorimo poimenovanja prebivalcev s pripono *-čan*, vendar pa se *d* pri izpeljavi ohranja.

KRAJ	PREBIVALEC/PREBIVALKA
Kobarid	Kobaridčan/Kobaridčanka
Prebold	Preboldčan/Preboldčanka
Medvode	Medvodčan/Medvodčanka
Gradec	Gradčan/Gradčanka

Kraji z osnovo na *n* ali *v*

Za izpeljavo poimenovanj prebivalcev krajev z osnovo na *n* ali *v* se uporabljajo različne pripone, kar je razvidno tudi iz primerov v preglednici. Pri primerih za kraje Dobráva, Dóbrava, Dórnava in Muljáva je očitno, da je izbira pripone pri izpeljavi poimenovanj prebivalcev odvisna od naglasnega mesta.

KRAJ	PREBIVALEC/PREBIVALKA
Fužine	Fužinec/Fužinka
Planina	Planinec/Planinka
Kozana	Kozanec/Kozanka
Ribno	Ribnjan/Ribnjanka
Šmartno	Šmarčan/Šmarčanka

Dobráva	Dobrávec/Dobrávka
Dóbrava	Dóbravčan/Dóbravčanka
Dórnava	Dórnavčan/Dórnavčanka
Muljáva	Muljávec/Muljávka
Hruševo	Hruševčan/Hruševčanka

Kraji z osnovo na *lj* ali *nj*

Pri izpeljavi poimenovanj prebivalcev krajev z osnovo na *lj* ali *nj* se uporabljajo različne pripone, kar je razvidno tudi iz primerov v preglednici.

KRAJ	PREBIVALEC/PREBIVALKA
Celje	Celjan/Celjanka
Radomlje	Radomljan/Radomljanka
Dramlje	Drameljčan/Drameljčanka
Dravlje	Draveljčan/Draveljčanka
Kranj	Kranjčan/Kranjčanka
Velenje	Velenjčan/Velenjčanka
Breginj	Breginjec/Breginjka

Večbesedna poimenovanja krajev

Izpeljanke prebivalcev iz večbesednih poimenovanj krajev so enobesedne. Kot je razvidno iz spodnjih primerov, se za nekatere kraje uporabljajo dvoja poimenovanja – daljša in krajša. Zanimiv je primer kraja Kočevska Reka, za katerega v *SP* ni navedenega poimenovanja prebivalcev, Jožef Skaza pa v pravopisnem priročniku *Epis* (2003) navaja, da za večbesedna poimenovanja krajev, kot primer je naveden kraj Kočevska Reka, velja: »Če bi izpeljava [poimenovanj njihovih prebivalcev] zvenela nevsakdanje, rabimo opisno obliko.«

KRAJ	PREBIVALEC/PREBIVALKA
Nova Gorica	Novogoričan/Novogoričanka
Murska Sobota	Murskosobočan/Murskosobočanka
Rogaška Slatina	Sobočan/Sobočanka
Gornja Radgona	Rogaškoslatinčan/
Ilirska Bistrica	Rogaškoslatinčanka
Novo mesto	Slatinčan/Slatinčanka
Zidani Most	Gornjeradgončan/
Nova Cerkev	Gornjeradgončanka
Kočevska Reka	Radgončan/Radgončanka
	Ilirskobistričan/Ilirskobistričanka
	Bistričan/Bistričanka
	Novomeščan/Novomeščanka
	Moščan/Moščanka
	Novocerkovljan/Novocerkovljanka
	prebivalec Kočevske Reke

V tem jezikovnem kotičku smo obravnavali zahtevnejše primere poimenovanj prebivalcev slovenskih krajev. Na podlagi predstavljenih pravil in primerov lahko na vprašanje, ki smo ga zastavili v podnaslovu tega prispevka, odgovorimo, da so prebivalci Lenarta Lenartčani.

Aleš Čeh

Najtežji korak

Status sovjetskega režiserja Andreja Tarkovskega je trenutno težko določljiv. Po eni strani govorimo o geniju, ki vznemirja številne filmske navdušence po svetu, po drugi pa ga mnogi vidijo kot pretencioznega avtorja, ki v svoje filme vključuje številne nedoumljive prizore, povrhu še počasne in nemalokdaj naporne za ogled. Nekatere družbene skupine ga cenijo zaradi njegovega neprestanega rjutja po duhovnih globinah človeka, druge mu očitajo sporno reprezentacijo žensk v njegovih delih. So tisti, ki mu priznavajo edinstven in neponovljiv um, so pa tudi tisti, ki zasluge za najgenialnejše odseke njegovih del pripisujejo njegovi osebni asistentki Olgi Surkovi. Čeprav je režiser umrl leta 1986, so njegova dela še vedno nerazrešena, polna skrivnosti, ki jih bodo ljudje raziskovali in interpretirali še desetletja in stoletja v prihodnosti.

V filmih Tarkovskega spoznavamo protagoniste, ki ne zberejo poguma in duhovne moči, da bi prestopili prag sobe, ki jim obljublja spoznanje. S tem Tarkovski problematizira človeka, ki se zaveda lastne nepopolnosti, zaradi tega pa ne zbere moči, ki bi mu omogočila, da bi poglobil spoznanje o svetu in samem sebi. Najbolj prototipen primer najdemo v filmu *Stalker* (1979), ki se v svoji srži pravzaprav ukvarja s človekovo željo po spoznanju. Film se dogaja v Coni, kjer Stalker (zalezovalec) skozi nevarno radioaktivno in malodane nadzemeljsko opustošeno pokrajino vodi Znanstvenika in Pisatelja, ki si želita doseči sobo v središču Cone – čudežno sobo, ki uresniči človekove najskrivnejše želje. Pot do tja je zlovešča in nejasna, polna nevarnosti, ki bodo od človeka terjale vse. To je nakazovalo že iskanje filmske lokacije za Cono, ki jo je Tarkovski najprej postavil v bližino regije Sughd v severnem Tažikistanu, vendar jo je moral zaradi grozljivega potresa, ki je prizadel pokrajino in bil vzrok za smrt nemalo prebivalcev, prestaviti v Estonijo. Čeprav ni nikjer posrednih dokazov ali zapisov, menim, da je močan potres, ki je med drugim z zemljo zravnal nekaj spalnih naselij, vplival na kruto apokaliptično vizualnost Cone, katere osrednja estetika je zgrajena na ostankih človekove civilizacije, ki si jih je zase vzela narava. Neusmiljena okolica pa naj bi po nekaterih predvidevanjih zase vzela tudi režiserja, saj naj bi Tarkovski umrl zaradi raka, ki ga je povzročila zastrupljena voda v Estoniji. Gledalec tako Cono v filmu dojema kot srhljivo in izjemno tujo. Razume vse duhovne tegobe, ki jih med popotovanjem doživljata Pisatelj ter Znanstvenik, saj se zaveda, da bo pot v Coni zahtevala vsega človeka – pa še to ne zagotavlja, da bo človek navsezadnje prišel skozi. Toda Pisatelj in Znanstvenik prideta skozi, v enem izmed dveh ključnih prizorov se znajdeta pred sobo, ki bi jima uresničila najskrivnejše želje. Obtežena s pripovedjo o Ježevcu, ki se je po prihodu iz sobe obesil, saj mu je soba uresničila najskrivnejšo željo – finančno bogastvo, medtem ko je želja, zaradi katere se je vanjo podal, torej to, da bi oživel pred nedavnim umrlega brata, ostala neizpolnjena, se Pisatelj in Znanstvenik pred sobo zavesta, da ne premoreta duhovne moči, da bi zaupala v zadnji in najtežji korak: nimata moči, da bi zaupala vase. Kakor pravi Tarkovski v

knjigi *Ujeti čas*, je protagonistoma ostalo zgolj toliko moči, da sta se zazrla vase in dojela, da jima je spodletelo.

Razen Ivana (*Ivanovo otroštvo*) v filmih Tarkovskega praktično ni likov, ki bi nastopali v prototipni vlogi junaka. Zato ni presenetljivo, da imajo fizične in moralne težave pri doseganju zastavljenih ciljev. Pisatelj in Znanstvenik (za uporabo psevdonimov se dogovorijo v filmu, kar je zanimiv detajl, saj poklica profesorja in znanstvenika s sabo nosita določeno konotacijo) sta v svoji sredici globoko tragična lika, saj nimata praktično nobene notranje ali zunanje opore, ki bi jima kar koli pomenila. Po drugi strani je Stalker fizično še šibkejši od njiju, saj zaradi radioaktivnosti praktično razpada pri živem telesu, duhovno pa neznosno močnejši, čeprav ne iz razlogov, ki bi jih pričakovali. Čeprav Stalker v srhljivi Coni najde nekaj svojega miru, Tarkovski kot njegovo največjo oporo predstavi ženo. Kljub neznosnemu trpljenju zaradi moža, ki se vsakodnevno izpostavlja radioaktivni nevarnosti, najverjetneje pa je ta tudi krivec za nedoločljivo stanje prizadete hčerke, ohranja vero, upanje in ljubezen do njega, zaradi česar v nečem, kar bi mnogi imenovali naivnost, predstavlja junakinjo v moralnem smislu. Smislu, ki ga je Tarkovski dojemal za vodilo vsega človeštva, če se želi slednje osvoboditi primeža materialistične civilizacije: v smislu pripravljenosti osebnega žrtvovanja za drugega.

V zadnjih filmih Andreja Tarkovskega zaznavam vse bolj odkrito namigovanje na pokvarjenost sodobne družbe. Na dejstvo, da družba ne verjame več v svojo generacijo, da ne verjame v generacijo svojih ljudi, temveč verjame v tiste, ki prihajajo za njimi. Čeprav tega v svojem temeljnem knjižnem delu in dnevnikih, ki so poleg filmov tudi izvor večine dejstev, ki jih imamo o razmišljanju tega sovjetskega uma, ne razkrije, menim, da je bil Tarkovski obtežen s krivdo svoje generacije, ki ji je bilo usojeno spreminjanje sveta, namesto tega pa so se raje odločili za materializem. To zaznavamo v neodločnih in nezanesljivih karakterjih njegovih odraslih likov, hkrati pa v zaključkih filmov, ki tam bolj kot kjer koli izkazujejo upanje v to, kar še pride. »Starešine« tega sveta nimajo več moči, da bi prestopili prag sobe, to moč bodo morale izkazati mlajše generacije.

Njegov bržda najbolj avtobiografski film je *Nostalgija*, ki jo je posnel v Italiji leta 1983. Čeprav se je skušal v intervjujih vztrajno otepati dejstva, da je sebe precizno in zelo natančno prenesel v lik Andreja Gorčakovega, se je na koncu vdal in tudi v svoji knjigi priznal, da si marsikako razpoloženje in življenjski nazor deli s praktično bolezensko nostalgijo obteženega Rusa, ki se znajde v Italiji. *Nostalgija* je velik film o žrtvovanju in darovanju, ki ju Tarkovski razume kot nujno za razvoj duhovnega človekovega potenciala. Ubeseduje zgodbo ruskega pesnika Gorčakovega, ki skupaj s prevajalko Evgenijo potuje čez Italijo in raziskuje usodo ruskega izgnanca, skladatelja iz 18. stoletja, ki je odšel v Italijo in tam obremenjen z nostalgijo preživel nekaj časa. Ključni dogodek za naše besedilo se zgodi že na samem začetku filma. Gorčakov in Evgenija se odpravita ogledat fresko *Gospe poroda* (*Madonna del Parto*, v umetnostni zgodovini niti ne pretirano izpostavljena freska). Freska je nastala nekje med letoma 1450 in 1475, prikazuje pa Marijo med visoko nosečnostjo. V samem filmu freska deluje kot čudovito estetiziran dodatek sceni, ki je že sama po sebi osupljiva, če pa nanjo gledamo še iz vidika avtorjevega doživljanja, pa pridobi praktično simbolni pomen (še ena izmed stvari, ki se jih je Tarkovski vztrajno otiral – na predavanjih je zmerom zatrjeval, da v njegovih

filmih ni simbolov). Gorčakovega podoba spominja na ženo, prav tako Andreja Tarkovskega. Pri obeh je zaznati, da jima je *Nostalgija* po Rusiji zbudila občutek nekakšne krivde, da doma v Rusiji puščata svoje ljudi, svojo najožjo družino, ko ta ni potovala z njima. Zaradi tega Gorčakov ne zbere moči, da bi si ogledal *Gospo poroda*, čeprav sta z Evgenijo zaradi nje potovala nekam v ruralno Italijo. Kakor že Pisatelj ter Znanstvenik pred njim, Gorčakov ne premore duhovne moči, da bi prestopil prag sobe, kjer bi se moral soočiti s svojo nepopolnostjo, s svojimi strahovi in tegobami. Gorčakov Evgenijinemu prigovarjanju, naj si podobo vendarle ogleda, cinično odvrne, naj si jo kar sama, saj je sam naveličan gledanja nagnusno lepih prizorov. Tarkovski v opozicijo postavlja dva pola likov – like, ki so na videz šibki (Stalkerjeva žena), v resnici pa duhovni zmagovalci življenja, ter like, ki so videti močni, v resnici pa so duhovno šibkejši od svojih sopotnikov (Stalker, Gorčakov).

Mesto šibkega lika, ki je zmagovalec v življenju, kakor bi se izrazil Tarkovski, v *Nostalgiji* pripada norcu Domenicu. Gorčakov se z njim seznani v bližnji vasici, kamor z Evgenijo potujeta po ogledu freske. Lokalni prebivalci mu povedo zgodbo o moškem, norcu, ki ljudem pridiga o koncu sveta, saj je obseden z idejo nekakšne moralne apokalipse, ki naj bi se materializirala v fizično apokalipso. Zaradi tega je v hišo za par let zaprl svojo družino, dokler je niso osvobodili, njega pa poslali v bolnico za duševno prizadete, dokler ni ta zaprla svojih vrat, Domenico pa je končal kot brezdomec. Kljub norosti lika, ki je večkrat posredno nakazana, Gorčakov Domenica občuduje, saj se zave njegove trme v tem, da želi ljudem pomagati, tudi za ceno lastnega življenja. Gorčakov se v sklepnem dejanju svojega življenja dejansko ubije, saj se med javnim in udarnim govorom sežge, pred tem pa kriči o nujnosti bratske povezanosti in odklona od Zahodnega materializma, ki je obsedel svet. Nekje istočasno Gorčakov prvič prevzame odgovornost še za koga drugega, ne zgolj samega sebe. Domenico je bil namreč obseden z na videz absurdno idejo, da bo svet rešen, če bo nekdo čez bazen sv. Katarine prenesel gorečo svečo. Gorčakov se ob novici o govorih, ki jih v Rimu pripravlja Domenico, odloči izpolniti njegovo željo. Stopi v bazen in v desetminutnem kadru mučeniško prenese prižgano svečo ter jo odloži na rob bazena. V tradiciji režiserjeve ideje o potomcih njegove generacije, ki bodo morda rešili svet, se Gorčakov zdaj zaveda, da ni bilo rešeno le njegovo življenje, ker je končno stopil čez svoj egoizem, pač pa je bil rešen svet, saj se bo po njegovem zgledu vedno našla roka, ki bo varovala ogenj. Gorčakov se pod težo duhovnih bremen zgrudi in domnevno umre.

Kaj je Tarkovskega gnalo v razmišljanje, da je za njegovo generacijo prepozno, da njegova generacija ne bo uspela narediti najtežjega izmed vseh korakov, stopiti čez lasten individualizem ter se predati ljubezni do drugega? Najprej moramo razumeti, da Tarkovski ni bil socialist, čeprav vsem idejam seveda ni nasprotoval. Prav tako ni kazal simpatij do rodne Sovjetske zveze, do katere je bil zmeraj izjemno kritičen – celo do mere, da je v zadnji petini svojega življenja razvil manično preganjavico (ne neupravičeno!), da se ga bo država odločila odstraniti. Tarkovski niti ne glorificira družbe kot take, saj je bil prepričan, da človek ne potrebuje družbe, temveč obratno – družba potrebuje človeka. Kljub konstantni uporabi krščanske motivike in simbolike ni zaupal niti v Cerkev kot ustanovo, ki bo ugodila človekovi želji po transcendenci. Še ostreje se je postavljal proti znanosti, proti materialni rasti človeštva, saj je bil prepričan, da materialna in duhovna rast ne

Prizora iz filma *Stalker* (1979)

potekata sinhrono, kar bo prineslo skorajda apokaliptično katastrofo, po kateri bo človek prisiljen začeti znova. V kaj je torej sloviti režiser popolnoma zaupal? Kaj je bilo tisto, kar ga je gnalo, da je izgotavljal eno mojstrovino za drugo, dokler je bil živ? Čeprav bi marsikdo dandanes zavil z očmi in si mislil, da so to blodnje le še enega iluzornega umetnika, so bile njegove misli pri nečem jasne: edino, na kar lahko v svojem življenju računa, je sposobnost ljubezni. Ljubezen je po njegovem mnenju skrajni čudež, ki sam po sebi negira vse ljudi, ki bi trdili, da za človeštvo ni več nobenega upanja. Človeštvo bo obstalo, dokler bomo zmogli ljubiti. Ker pa je sposobnost ljubezni povezoval z občečloveškim stanjem, se je zavedal, da človeku čas še ni štet.

Tarkovski bi bil dandanes nad generacijo, ki naj bi po njegovem upanju končno izbrala pravo pot, bržda močno razočaran. Umrl je leta 1986, ko so začeli intenzivno predvajati njegov zadnji film, zato mu je prihranjen pogled na skrajno in že skorajda bolezensko individualizirano družbo, ki je individualizem glorificirala do mere, da postaja še en konstrukt, na katerega vedno več ljudi zre z vprašujočim pogledom, kakor je generacija Tarkovskega vprašujoče zrla na »sledenje čredi«, življenjski princip, ki je v 20. stoletju sled velikih inkvizitorjev, če uporabimo izraz Dostojevskega, pridobil strahotno in v končnem poglavju uničujočo moč.

Junaki njegovih del niso tisti, ki nastopajo v osrednji vlogi (razen Ivana, kakor smo že omenili, pa morda tudi dečka v njegovem študijskem filmu *Valjar in violina* – nezanemarljivo dejstvo je, da sta oba otroka). Junaki so ljudje, ki zaradi tegob delujejo kot poraženci, so pa duhovni zmagovalci. Menim, da njegove zgodbe ubesedujejo zadnji pomemben korak človeka, ki je hkrati prvi na poti njegove duhovne prevetritve in izpopolnitve – korak, ko človek stopi preko lastne individualnosti in egoizma. Njegovi liki se podajo na pot, da bi naredili ta ključen korak, od njih samih pa je odvisno, ali bodo to dejansko zmogli, ali bodo na koncu omagali. Gorčakov zmore, morda za ceno lastnega življenja. To seveda ne pomeni, da je Tarkovski poveličeval idejo žrtvovanja, kjer je cena smrt posameznika, samo prikazoval je, kako težak je v resnici *najtežji korak*. Zraven Gorčakovega je bilo podobno *zmagoslavje življenja* obetano še enemu liku, Aleksandru iz nikoli posnete *Čarovnice*, za katero je Tarkovski napisal scenarij, a je ostal neuresničen. V zamisli za ta film je bil v ospredju izjemno premožen in ugleden Aleksander, ki je bolehal za boleznijo, zaradi katere je ironično nazadnje umrl sam režiser.

Aleksandru je nekega dne na vrata potrkal prerok, ki mu je povedal absurdno pripovedko o ženski, čarovnici, ki naj bi ga ozdravila. Zaradi tega prestopi lasten egoizem, za sabo pusti bogato hišo in ugleden položaj v družbi in odide ogrnjen v skromen star plašč čarovnice. V tem filmu bi bila izpovedana ena izmed krovnih idej Andreja Tarkovskega: človek ne potrebuje samo fizične ozdravitve, ozdravljena mora biti tudi njegova duša.

Tarkovski je želel, da bi njegova dela služila ljudem. V enem najbolj ganljivih zapisov v njegovih dnevnikih in krajših esejih piše, da ga je zmeraj čudilo, ko so umetniki razglašali, da ustvarjajo sami, svobodno, namesto da bi sprejeli svojo usodo, da so jih ustvarili čas in ljudje, med katerimi živijo. Kakor marsikoga ga je jezila preveč abstraktna umetnost, saj jo je videl kot zapuščino umetnikovega egoizma, ki se noče ali ne zmore predati drugim. Zato je izjemno ironično, da filmska teorija in zgodovina njegove filme marsikdaj tolmači kot enigmatične, skrivnostne, nejasne in nerazumljive, celo abstraktne. Osebno v resnici mislim, da jih moramo preprosto gledati na drugačen način. Se ne ukvarjati s tem, kaj razumemo in česa ne, za katerim od njegovih prizorov tiči globokoumno sporočilo in katera scena služi le estetskemu ugodju, temveč se prepustiti gledanju in estetskemu užitku. Umetnost ni namenjena temu, da bi tekmovali med sabo, kdo zmore videti več, kdo zmore razumeti še najabstraktnejša dela. Namenjena je nečemu večjemu. Prepričan sem, da ni namenjena pridobitniškim potrebam, temveč da zadovoljuje nekakšne druge, večje, občečloveške potrebe. Sam sem v filmih Tarkovskega zmerom videl upodabljanje človekove poti k spoznanju, ki ga bo osvobodilo skrajnega individualizma in egoizma.

Kako se sodoben človek spopade z vprašanji individualizma, pa najbolje prikaže film *Andrej Rubljov* (1966), ki ga še nismo omenili. Rubljov je v samostanu izoliran od resničnega življenja intelektualno sprejel temeljni aksiom dobrote: ljubezen in bratstvo. Ko se je kot relativno odrasel posameznik znašel izven samostanskih zidov, se je obupano zgrozil nad strašno realnostjo, ki ga je čakala. Film nekje podnaslavljajo *The Passion According to Andrei*, saj Rubljov dejansko prehodi pot bolečine, da se je lahko v imenu ljubezni in bratstva, v katerega je vmes nehal zaupati, odpovedal nečemu svetemu: svoji zaobljubi molčečnosti. Mnogi izmed nas smo bili intelektualno naučeni takšnih ali drugačnih idej o ljubezni in dobroti do sočloveka. Pot življenja nas žene in nas bo gnala mimo preizkušenj, ki bodo izkazale, ali smo teh idej samo naučeni ali smo jih pripravljeni živeti. Na ključnem delu naše poti nas bo čakal *najtežji izmed korakov*, kjer bomo naposled spoznali, ali smo v imenu nečesa višjega pripravljeni prestopiti naš individualizem, prelomiti zaobljubo molčečnosti in odkrito spregovoriti drug z drugim.

Rusko ljudstvo je spregovorilo in nekaj mesecev po smrti je Tarkovski v domovini našel mir, po katerem je med svojim življenjem obupano hrepenel. Med predsedovanjem Gorbačova so ruske oblasti ponovno premislile svoje razmerje s poleg Ejzenštejna bržda največjim sovjetskim režiserjem, Tarkovskega pa nazadnje uradno priznale in sprejele kot velikega moža v domovini, ki jo je kljub mačehovskemu odnosu ljubil. Mačehovski odnos je bil do neke mere razumljiv, saj je kakor drugi največji umetniki s silo rjul po naših dušah, človeštvo pa prikazoval v najtemnejših globinah in obenem duhovnih višinah. Dejstvo, da njegovih filmov ne gledamo kljub temu, temveč zaradi tega, priča, da se svoje nepopolnosti zavedamo in se v svojih najglobljih mislih želimo izboljšati.

Dr. Janja Vollmaier Lubej

Drobci sodobne ukrajinske književnosti

Med preteklim in sedanjim, med stvarnim in izmišljenim

Med letoma 2011 in 2017 sem živela v Lvovu, mestu na zahodu Ukrajine, ki mu radi rečejo tudi duša Ukrajine. Je mesto s kockastimi tlakovci, tramvaji, maršrutkami, trolejbusi, danes pa zaradi vojne nudi zatočišče okoli 200.000 beguncem oziroma notranje razseljenim osebam, ki so bili primorani zapustiti svoje še do včeraj varne domove. Nepredstavljiva grožnja smrti se je zgodila in se še dogaja tako rekoč pred našim pragom. Izkušnja bivanja v slabo poznani deželi me je obogatila in osrečila osebno kot tudi strokovno, zato se, razumljivo, z neizmerno hvaležnostjo spominjam preteklosti, ki oplaja mojo zdajšnjost.

Pred desetletjem sem se na lvovskem knjižnem sejmu prvič pobliže seznanila z nekaterimi sodobnimi ukrajinskimi avtorji in avtoricami. Ena od njih je bila Sofija Andruhovič, ki me je s svojim tedaj novim romanom *Feliks Avstrija* tako navdušila, da sem ga hotela brati tudi v slovenščini. V omenjenem literarnem delu, ki je prevedeno v številne jezike, po njegovi zgodbi pa je nastal tudi film, pisateljica slika neki pretekli čas, tj. čas z začetka 20. stoletja, ki se odvija v Stanislavu oziroma njenem rodnem mestu Ivano-Frankivsku. Je pripoved o ljubezni in izdajstvu, pisateljica pa z natančnim, psihološkim opisovanjem plasti literarne osebe Adelo, mlado Poljakinjo, njenega moža Petra, kiparja, ki se ukvarja z izdelovanjem nagrobnikov, in služkinjo Štefanijo, otroško Adelino prijateljico. Opisuje čas habsburške monarhije z zapleti, pretresi in nazadnje katastrofo. O vzdušju v nagrajenem in odlično sprejetem romanu tako med bralci kot tudi literarnimi kritiki lahko beremo v naslednjih vrsticah:

> Ni miru v tej hiši. Posebno za zimske praznike. Karneval za karnevalom. Ples tehnikov v gledališčni dvorani, prvi »volneni« večer[1] v glasbenem društvu Monjušek, v kazinu akademska zabava, zamaskiran ravt, ki ga je priredil mestni Sokol, in to dva meseca vnaprej. Za silvestrovo je v mestnem kazinu prvo četvorko vsega plesalo 28 parov. Ampak veliko gostov je bilo v Zvezdi in v meščanskem društvu. Igrivo so se zabavali, pravijo, naši judje v svojem klubu. Kot vedno so za kraljico plesa izbrali gospo doktorjevo, Ester Funkelstein – in kot se spodobi: kadar visoka dama hodi po ulici, ni nikogar, ki se ne bi obrnil, ustavil, pogledal za njo in jo potem premleval v mislih kot otožno melodijo.

[1] Tako so se imenovali plesni večeri, popularni v več galicijskih mestih, na katerih so bile dame zaradi težkih časov oblečene poudarjeno zadržano.

Adela ima rada družabne zabave, še mene vlači s sabo. Jaz ne bi hodila, ker dobro vem, kaj gospe v cefirnih oblekah šepetajo za Adelinim hrbtom: »Adela Anger hodi na karnevale s svojo služabnico, vzela pa je ruskega krstarja« – toda Peter je nikoli ne spremlja, le kako bi jo mogla pustiti samo.

Peter ni krstar. Izdeluje kipe za grobove in grobnice. In vse te gospe na pokopališču točijo grenke solze, kar nosovi jim pomodrijo ob pogledu na Petrove žalostne angele in marmorne deklice s spuščenimi kitami, za vedno okamenelimi.

S Primožem sva naslednji dan že začela z najinim prvim korakom v svet prevajanja in spominjam se najinega prav posebnega navdušenja nad zapisanim. To ni bilo lastno literarno ustvarjanje, ni bilo pisanje znanstvenega ali strokovnega članka, temveč neko povsem drugo; bila je izkušnja, ki prav tako zahteva veliko premisleka in umirjenosti, a je občutek ob končanem (ali šele začetem) delu vendarle nekaj posebnega. Pričujoči zapis je zato subjektivno prepletanje preteklosti in sedanjosti, stvarnosti in izmišljenosti v bogatem labirintu sodobne ukrajinske književnosti, kot sem jo uspela spoznati, se z njo mestoma poglobljeno ukvarjati, predvsem pa razumeti tematsko-motivno, jezikovno-stilno raznolikost njene veličine.

Poenostavljeno bi lahko rekli, da se sodobna ukrajinska književnost s samosvojimi pisavami osredinja na preteklost in sedanjost, na stvarnost in imaginarnost. V svojo prozo avtorji in avtorice radi vključujejo ljudsko izročilo. Vredno je omeniti pisateljico Nino Bičuja, ki se v šestdesetih in sedemdesetih letih oddalji od opisovanja podeželskosti, zato v svojo prozo vnaša urbano, mestno okolje. Ukrajinsko literaturo bogati t. i. himerna oziroma imaginarna proza, ki spominja na magični realizem s fantastičnimi, ironičnimi, groteskni elementi, mitološkostjo, kar lahko beremo pri Vasilu Zemljaku, Volodimirju Drozdi, Valeriju Ševčuku. Konec osemdesetih let pa je pogosta tema ukrajinske proze gladomor oziroma genocid nad ukrajinskim narodom, ki ga v tridesetih letih 20. stoletja povzroči SZ. O tej temi, prepovedi govorjenja, prikrivanju in strogo varovani skrivnosti ter še čim pripoveduje izvrsten film Agnieszke Holland *Gospod Jones*.

Opozoriti velja tudi na tako imenovani stanislavski fenomen (po mestu Stanislav, posvečenem ustanovitelju Stanislavu Potockemu, današnjem Ivano-Frankivsku, ki je poimenovano po pisatelju Ivanu Franku in od koder prihajajo pisatelji Jurij Andruhovič, Sofija Andruhovič, Tanja Maljarčuk), ki je prav tako močno vplival na sodobno ukrajinsko književnost, in sicer s postmodernistično literaturo, kakšno pišejo že omenjeni Jurij Andruhovič, a tudi Taras Prohasko, Halina Petrosanjak, Jaroslav Dovgan in drugi. V poosamosvojitvenem času se v ukrajinski književnosti vzpostavi množica jezikovne polifonosti kot odslikava nove, od postmodernizma že nekoliko oddaljene smeri. Takšen pisatelj je na primer rusko pišoči Andrej Kurkov, ki realizmu dodaja absurdnost v popisovanju oziroma tematiziranju postsovjetske Ukrajine.

Poleg Jurija Andruhoviča je ukrajinsko književnost močno zaznamovala tudi Oksana Zabuško, ki jo je na mednarodni literarni zemljevid postavil njen roman *Terenska raziskava ukrajinske spolnosti* (1996). Njen roman *Muzej pozabljenih skrivnosti* (2009) je družinska saga, ki je postavljena v različna zgodovinska obdobja, in sicer v čas druge svetovne vojne, v leti 1970 in 2000. Obsežen roman z osemsto stranmi odlikujejo notranji monologi, intervjuji ter prvoosebna perspektiva pripovedi, v središču literarnih del Oksane Zabužko pa so vselej ženske. Ko je ob letošnjem dnevu žena nagovorila Evropski parlament, je poudarila močne ženske, ki se borijo, razdeljujejo zaloge po obleganih mestih, skrbijo za otroke in starejše, skratka, ki so tisti steber, brez katerega prav nobena družba ne bi mogla obstajati.

Vsak tretji četrtek v maju se Ukrajinci in Ukrajinke oblečejo v tradicionalno narodno nošo, v višivanke. Tudi sicer se ob večjih praznikih in slovesnostih oblečejo v belo srajco iz platna, okrašeno z različnimi motivi, največkrat cvetličnimi. Od ruske agresije leta 2014 pa je videti višivanke na ukrajinskih ulicah tudi ob povsem običajnih dnevih. Tako urejen je bil med drugim avstrijski nadvojvoda Wilhelm von Habsburg, po ukrajinskem psevdonimu imenovan tudi Vasil Višivani (Izvezeni). Ukrajinska pisateljica in prevajalka Natalka Snjadanko, letošnja gostja Vilenice, v svojem romanu *Lične vadnice nadvojvode Wilhelma* literarno predela njegovo življenjsko zgodbo na ravni tretjeosebne pripovedi.

> Preden je začel z delom nad spomini, je Wilhelm hotel izbrati karseda udobno blazino za naslanjač, vendar mu nobena ni bila po godu, zatorej je naslanjač, ko je zaman preiskusil številne variante, odnesel na popravilo, da bi ga v celoti nanovo oblazinili. Ampak niti po tem Wilhelm ni bil zadovoljen in se je poskusil namestiti v enega izmed globokih usnjenih fotelov, ki je imel dovolj široke ugreznine med naslonjalom in sedalom, in od tam je Sofija kot otrok pogosto izgrebla različne drobne predmete: kovance, pilice, žlice in glavnike.

S pisanjem spominov je, kot izvemo iz romana, imel nekoliko težav. Vidnejši ukrajinski modernistični pesnik, prozaist in prevajalec Bogdan Igor Antonič (1909–1937), čigar poetika z začetka in sredine tridesetih let prejšnjega stoletja je filozofsko-religiozna, nadrealistična ter prežeta s humorjem, poganskimi simboli ter je kot taka – z odmikom od tradicionalnosti, torej – močno vpivala na sodobno ukrajinsko književnost. Njemu v romanu *Dvanajst krogov* Jurij Andruhovič posveti celo poglavje v obliki literarnega traktata, morebiti tudi zaradi odličnega poznavanja njegovega pesniškega dela, ki je bila tema Andruhovičeve disertacije, ter predstavi njegovo življenje in delo kot kritični presojevalec tedanje družbene elite. Antoničeva prijatelja, Kurdidik in Lasovski, ter zaročenka Olga Olijnik se v romanu spominjajo, da je imel pesnik Antonič preprosto dar za pesniško ustvarjanje.

> »Veš,« mi je rekel, ko sva že kadila zadnji cigareti pri njegovih vhodnih vratih številka 50, »včasih imam vtis, da mi te pesmi nekdo prišepetava v uho. Dobesedno prišepetava.«

Če sem omenila Antoniča kot osrednjega pesnika, je Lina Kostenko kot vodilna pesnica sodobne poezije tista, ki piše lirične pesmi, obogatene z aforizmi, satiro ter družbeno kritičnostjo.

Da je treba pisati zato, da se ne bi pozabilo, je prepričan avtor mlajše generacije Andrij Ljubka, medtem ko Sofija Andruhovič zaradi vojne groze ni več prepričana, da bo še pisateljica. Prav tako je vidnejša predstavnica mlajše generacije tudi Tanja Maljarčuk, ki je za svojo kratko zgodbo *Žabe v morju* (*Frősche im Meer*) prejela ugledno nagrado Ingeborg Bachmann. V omenjeni kratki zgodbi je v ospredju tema oddaljenosti od narave, socialne nepravičnosti, ksenofobne družbe, zlasti pa življenje človeka brez potnega lista na tujem. V knjigi *Kako sem postala slavna* (2008) pa se prepletajo različne kulture, ukrajinska, skandinavska, arabska, pojavljajo se analiza kolektivne podzavesti, postmodernizem ter magični realizem. Proza Tanje Maljarčuk je prav tako vredna branja zaradi tematske raznolikosti in jezikovne dovršenosti, obenem pa svojevrstnega humorja. V romanu *Pozaba*, za katerega je leta 2016 prejela nagrado knjigo leta, skozi oči mlade ženske, sodobnice, ki išče lastno identiteto, opisuje življenje Vjačeslava Lipinskega (1882–1931), ukrajinskega zgodovinarja, političnega aktivista in ustanovitelja ukrajinskega konservativizma. Ko je občutil poraz zaradi nerazumevanja, je njegovo notranje doživljanje podano takole:

> Popolno občutje poraza je prevzelo vse naokoli: ulice, ljudi, ki jih je Lipinski srečeval, njega samega. Poraz je imel priokus drobnega peska. Lipinski ga je imel polna usta in ponoči mu je škrtal med zobmi, medtem ko ga je nameraval izpljuniti, si je zgrizel lica do krvi.

V svojem družbenokritičnem romanu *Biografija naključnega čudesa* (2012), ki se odvija v potranzicijski Ukrajini, Tanja Maljarčuk v središče pripovedi postavlja družbeno aktivistko Leno, v kateri je nacionalizem prignan do absurda, pisateljica pa je podobno kot Andruhovič kritična do svoje domovine.

Letošnjo nagrado za mir, ki jo podeljuje združenje nemških založnikov, je prejel ukrajinski pisatelj, pesnik, esejist in prevajalec Serhij Žadan. Za eno njegovih najbolj znanih del velja tudi v slovenščino prevedeni roman *Vorošilovgrad*, ki pripoveduje o postsovjetskem času in številnih spremembah, ki jim je priča osrednja literarna oseba, diplomirani zgodovinar Herman Koroljov. Govori o mestu, ki ga ni več, in o časih, ki jih ni več. Od blizu, kot bi bil bralec sam del dogajanja, pisatelj poda Hermanovo doživljanje, reševanje, akcijo, ko se odpravi v Vorošilograd oziroma Lugansk, kakor se danes imenuje mesto. Poudariti velja, da Žadan prihaja iz Harkova in je bila jezikovna prepletenost, ukrajinščina in ruščina, del njegovega vsakdana oziroma sopotnica v večkulturnem življenju. Kot literarni ustvarjalec je v svet književnosti vstopil kot pesnik, pri katerem nekateri literarni kritiki opažajo naslonitev na ukrajinski futurizem in še posebej na pesnika Mihajla Semenka, ki ga je Žadan preučeval v svoji doktorski disertaciji. Njegovi pripovedi v Vorošilovgradu sledimo, ko v Hermanov navidezno preprost, brezskrben vsakdan vstopi

nepričakovan Kočev klic, ki mu sporoča, da je njegov brat, lastnik črpalke, izginil.

> No, in tako je sedaj nekdo klical. Četrtek, pet zjutraj. Zlezel sem izpod odeje, kartonsko škatlo zalučal stran, pograbil telefon, odšel na balkon. Dvorišče je samevalo tiho in prazno. Skozi stranska vrata banke se je prikazal varnostnik, ki si je privoščil jutranjo cigareto. Kadar te kličejo ob petih zjutraj, to ne obeta nič dobrega.

V utemeljitvi za nagrado Jana Michalskega, ki jo je Žadan prejel za omenjeni roman, so zapisali, da gre za izvrsten ep o kaotičnosti postsovjetskega časa, poudarili so tudi poetičnost, metaforičnost, elegičnost in neusmiljeni realizem v romanu.

Herman v zgodbi išče lastno identiteto v tranzicijskem, poosamosvojitvenem obdobju, kar pisatelj poda z opisi, ironijo, satiro, humorjem. Obsežni roman *Vorošilovgrad* je razdeljen na dva dela, prvi se osredinja na Hermanovo iskanje rešitve, kako rešiti bratov propadajoči posel. V drugem delu mu na pomoč priskočijo Romi in tako so predstavljeni tudi njihovi običaji, navade, s tem pa se pisatelj osredini še na večkulturnost in večjezičnost, ki sta tudi sicer precej pogosti v prozi sodobnih ukrajinskih pisateljev in pisateljic. Dodati velja, da je v *Vorošilovgradu* izredno zanimiv vrivek o razvoju džeza v doneškem bazenu, ki so ga na to območje prinesle sestre Abrahams. Ob prihodu v Mariupolj sta bili dve prijetno presenečeni, kar lahko beremo v spodnjem citatu.

> Mariupoljsko pristanišče je bilo v tem letnem času vedno zatrpano s turškimi in maroškimi ladjami in je s prazničnim večglasjem na sestri napravilo prijeten vtis. Ulične tržnice in tesne trgovinice so bile napolnjene s kvalitetnim poceni blagom iz Male Azije in Zahodne Evrope, pristaniške stavbe so v sebi skrivale zaklade, pripeljane z vsega sveta.

Med pozabo in sprenevedanjem

Andrij Ljubka, pisatelj in pesnik mlajše generacije, v uvodu svojega romana *Karbid* zapiše:

> V svojem *Kandidu* Voltaire Vzhodnoevropejce upodablja kot divje in krvoločne barbare. Ta stereotip se še vedno ni spremenil – in njegova potrditev je zaprta vizumska meja.

Gre za roman o stereotipih o Vzhodu kot barbarskem, neciviliziranem svetu, meji in tihotapstvu, roman pa se, kot je nakazano v prejšnjih vrsticah, naslanja tudi na Voltairov *Kandid ali optimizem* oziroma na rušenje prej omenjenih stereotipov. Jezikovno se osredinja na satirično pesnitev *Eneida* ukrajinskega avtorja Ivana Kotlarjevskega (1769–1838). Središče dogajanja je Zakarpatje, zgodba pa se dogaja v 21. stoletju in priča o kruti, kompleksni vsakdanji resničnosti in krivici navadnih, preprostih ljudi. Roman govori o tem, da nekateri zlahka izigravajo zakone, o

brezbrižnosti, brezobzirnosti, brutalnosti. Vse to takim posameznikom omogoča družba, v kateri pravna država ne funkcionira, v kateri nekateri bogatijo, drugi pa postajajo vse bolj revni, zato glavna literarna oseba Tis, učitelj zgodovine, hrepeni po boljši prihodnosti, ki jo vidi le v Evropi, Evropski uniji. Njegove sanje so predstavljene pred brezvizumskim režimom, a že po evromajdanu, s podporniki pa bi rad izkopal tunel, ki bi Ukrajincem omogočal lažje prehajanje meje. Njegove sanje pa se žal tragično končajo. Tako Ljubka kot tudi Jurij Andruhovič v svojih literarnih delih pišeta o evropskosti in ignoranci Evrope do Ukrajine. Tis v *Karbidu* na primer razmišlja naslednje:

> Ukrajina je bila od nekdaj del Evrope. Mi smo nedvomno evropski narod, ki pa je neznano čemu z mejo ločen od preostale Evrope. Kakorkoli, moja zamisel je preposta: združiti Ukrajino z Evropo.

Tis skratka hrepeni po novi, skupni prihodnosti brez dolgega čakanja na mejah, zaradi česar je pripravljen žrtvovati svoj in ženin obstoj.

Kot sem že omenila, je vprašanje Evrope in Neevrope oziroma ignoranca Evrope do Ukrajine tudi sicer pogosta v prozi sodobnih ukrajinskih pisateljev in pisateljic.

Dvanajst krogov Jurija Andruhoviča je »roman, ki je po svoje tudi svojevrstna kritika uničujočega pohoda kapitalizma in potrošništva v Ukrajini in kajpak kritika Bruslja, ki je Galicijo, to pozabljeno središče Evrope, kot pravi pisatelj, že zdavnaj odrinil nekam na rob – pozabe«. Tako v svojem pogledu na Ukrajino in oceni omenjenega romana zapiše Branko Soban, v intervjuju z istim avtorjem pa Andruhovič poudari, da je bila Galicija v nekdanjem imperiju vseskozi »kot otrok, ki ni bil rojen iz ljubezni. To dete je bilo vedno zadnji problem v veliki dunajski družini, zato so vsi nanj največkrat kar pozabili.«

Podobno lahko beremo v esejističnem premišljevanju Katerine Miščenko, ki odnos med Evropsko unijo in Ukrajino povezuje z dvema mesečnikoma, med katerima naenkrat stoji povsem drugačen šengenski zid, obenem pa ista avtorica zapiše, da v času evromajdana evropsko ozvezdje na hrbtih ne napoveduje nič več kot razočarana pričakovanja imaginirane Evrope. Protestniki pa so, po Andruhovičevem mnenju, že na evromajdanu branili evropske vrednote za odprto družbo s svojo krvjo.

Joseph Zumbrunnen se v omenjenem literarnem delu poleg Rome in Arturja pojavlja kot osrednja literarna oseba, a s to razliko, da je Avstrijec, ki ukrajinsko družbo in kulturo razmeroma dobro pozna, ne zna pa njenega jezika. Zahod Ukrajine po njeni osamosvojitvi iz primeža sovjetske nadvlade opazuje s svojimi očmi, tj. brezkompromisno, toda tja se vselej rad vrača kot navdušen fotograf in Romin ljubimec. Zanj je Ukrajina središče izgubljene Evrope. Roman se dogaja v samostojni Ukrajini, ko se je začela politično, kulturno približevati evropski ideji. Gre za naslonitev na idejo o umestitvi ukrajinskega prostora v evropskega ter obratno, o nepoznavanju Ukrajine in njene kulture, o ostalinah preteklega, ki onemogočajo prihodnje. Zanimivost romana je preplet visokega in nizkega jezika, narečja, suržika (mešanice ukrajinščine in ruščine) ter s

tem plastenje in karakterizacija literarnih oseb. Zgodba je postavljena v Zahodne Karpate, ki pomenijo območje med Evropo in Neevropo in so pozabljen del Evrope.

Odzivi na vojno

Julija Jemec Dobronosova je ukrajinska pisateljica, esejistka, filozofinja in pesnica, ki prihaja iz Slovjanska, a živi in dela v Kijevu. V pesmi *Ukrajinsko nebo* v prevodu Andreje Kalc, ki je nastala med obleganjem ukrajinske prestolnice, je med drugim zapisala:

> Ne glej v to čudovito nebo,
> kajti od tam prihaja bolečina.
> Ne glej v to čudovito nebo,
> kajti od tam prihaja bosa smrt /.../,
> pogleduje v zrcala oči naših mest,
> pogleduje v naše rečice, polja in gozdove.

Na vojno pa so se odzvali številni drugi, na primer tudi Andrij Ljubka, ki je zapisal (njegovo besedilo lahko beremo v prevodu Nikodema Szczyglowskega):

> Imamo različne politične poglede, govorimo različne jezike, molimo ali se imamo za agnostike, beremo različne knjige in poslušamo različno glasbo, danes pa smo vsi enotni in pripravljeni umreti za pravico do različnosti. Ker je to temelj Evrope.

Že prej, po majdanu leta 2014, pa je omenjena Katerina Miščenko zapisala, da je bilo na protestih veliko jezikov, različnih identitet. A kot opozarja ne le ona, temveč o tem pišejo tudi Andruhovič, Žadan, Ljubka, Zabuško, jih Evropa tedaj ni niti slišala niti zaznala. Ukrajina je bila vsej Evropi povsem odveč. Serhij Žadan je v pogovoru z Andrejem Stoparjem leta 2018, ko je bil gost festivala Fabula, povedal, da je vojna »divja rastlina, ki se je ne da zatreti; prerašča vse ter prodira v špranje.«

V uvodu pesmi *Začeli so se vračati in pripovedovati* Miroslav Lajuk zapiše:

> Vse pogosteje so se začeli vračati in pripovedovati
> – tisti. Se spominjati dedov in babic, ljudi s preteklostjo,
> ki prav tako govorijo o preživetem,
> neverjetna dejstva in parabole, želijo, da bi jih poslušali,
> jih spraševali o podrobnostih in jim pritrjevali.

V *Internatu*, romanu, ki tematizira vojno na Donbasu, pisatelj Žadan nenadno vojno dogajanje, ki poseže v nedolžne ljudi v času in prostoru, ki takih grozot niti ne pričakujeta, v času in prostoru, ki je namenjen izobraževanju, vzgoji otrok, prihodnosti, opiše takole:

> Potem k šoli zapelje staro vojaško reševalno vozilo v barvi razmočenega zelenega mila in iz njega začnejo nositi ranjence. Čez ramena si jih oprtajo kot žaklje, saj očitno nimajo nosil, z naporom premagajo

stopnice in stopijo v prazen odmevajoč hodnik. Zavijejo na desno in s čevlji, oblepljenimi z blatom, odprejo vrata prve učilnice. Torej učilnice ukrajinskega jezika. Torej Pašine učilnice. Učilnice, kjer Paša uči otroke. Ranjence položijo preprosto na tla med klopi. Paša steče za njimi in razpusti učence, ki preplašeno prestopajo svežo kri in se drenjajo po hodniku. Tudi Paša odide na hodnik in naganja otroke: domov, kriči, pojdite že domov, tu nimate kaj početi. Kot vedno izven razreda kriči rusko. Nato boječe pripre vrata. Po razredu se širi vonj umazanije in krvi, snega in zemlje. Vojaki prinesejo odeje, tople stvari, razmaknejo klopi in razmestijo ranjence.

Upanje

V sodobni ukrajinski prozi in poeziji je pogosta tudi tematizacija narave. Velikokrat kot upanje in stremljenje k boljši, lepši prihodnosti, kot opisovanje vsega dobrega, kar narava da človeku. Navsezadnje je takšna tudi ukrajinska zastava, ki ponazarja modro nebo nad razprostranim pšeničnim poljem. V *Vorošilovgradu* lahko upanje, čakanje na boljši jutri beremo v naslednjem odlomku:

Drugače jesen postaja vse izrazitejša, sonce ne zmore več ogreti drevja in vodovja, ob večerih postaja prav hladno. Skoraj ne zapuščam doma, sedim v kuhinji in opazujem, kako hitro in neopazno se vsak večer stemni. Preostane mi čakanje, ko bo spet vse na svojem mestu, ko se bo ozračje ogrelo in se bo voda v reki spet napolnila s svetlobo, obrežni griči pa bodo odbijali jutranje žarke in slepili oči.

Nemalokrat pa stik z naravo pisateljem in pisateljicam omogoča obujanje najglobljih spominov, ki posameznika bogatijo in ga osmišljajo. Oleg Sencov, ki so ga ruske oblasti obsodile na večletno zaporno kazen zaradi protestiranja proti priključitvi Krima, je ukrajinski režiser in pisatelj. V njegovi kratki zgodbi *Pes* iz zbirke *Življenje* lirično in čuteče opisuje svoj odnos do psa iz mladosti. Ko se od njega poslavlja, zapiše naslednje:

Pokopal sem ga sam, v pušči, ki je polagoma postajala smetišče, ob poti v gozd, kjer sva se prej sprehajala. Izkopal sem jamo, vanjo položil psa in ga začel pokopavati. Z ničimer nisem mogel pokriti Dika in po prvi lopati zemlje, vrženi na pasji gobec, sem obstal. Bilo je težko. Roke me niso ubogale. Po drugi lopati so v oči privrele solze. Ko je zemlja zagrnila psa, je zagrebanje postalo lažje.

Pes pa bo imel rad samo tebe, zvest bo samo tebi. In v zameno ne bo zahteval ničesar. Razen tvoje ljubezni.

Le en drobec bogate sodobne ukrajinske književnosti je bil podan skozi ta zapis. Morebiti pa je ta drobec dovolj za spodbudo k branju in spoznavanju njene lepote. Ko bodo časi prijaznejši, pa naj služi kot povabilo k raziskovanju te nam še vedno nepoznane dežele, ki v mojih spominih zaseda pomembno mesto.

Slava Ukrajini!

Alenka Puhar

Skriti papirji Angele Vode

Pred četrt stoletja, ko so izhajale knjige Angele Vode – gre za njeno trilogijo iz let 1998, 1999 in 2000, v zbirki Krt –, sem bila vesela, radovedno sem brala, se poskušala vživeti v minule čase, o katerih nisem nič vedela …

Na kratko: imenitno se mi je zdelo, da so Angelo Vode odkrili, deset, petnajst let po njeni smrti. K odkrivanju je spadalo to, da se jo je sploh smelo omenjati, o njej kaj reči in napisati. K temu seveda še to, da so bila ponatisnjena njena ključna dela in da se je nekaj kompetentnih ljudi lotilo raziskovanja njenega življenja. Takrat sem zapisala:

> Izid te knjige sproža vseh vrst čustva, pogosto kontroverzna. Po eni strani je tu zadoščenje, da je končno prišla do besede avtorica, ki je skoraj pol stoletja živela zavezanih ust. Po drugi pa človeka navdaja sveta jeza nad tem, da ta ženska bistrega duha in ostrega jezika ni mogla o svojem času povedati tega, kar zdaj končno prihaja med nas. In marsičesa, kar ne bo nikdar prišlo, ker je ostalo zamrznjeno pod pokrovom neke surove dobe.

Kmalu zatem sem dobila – verjetno tudi po zaslugi prej zapisanega in natisnjenega mnenja – v dar veliko škatlo popisanega papirja. Bila so Angelina pisma nečaku Janezu Spindlerju v Ameriko, bili so zapiski, osnutki, beležke – in bilo je nekaj, kar se je izkazalo za spomine na povojna leta. Res! Z velikim olajšanjem sem ugotovila, da je Angela Vode na stara leta sedla in popisala, kaj se ji je zgodilo. Kljub slabim izkušnjam, ki si jih je s takim prizadevanjem do tedaj pridobila. Čisto nič ji namreč niso objavili. Še za tako (na pogled) neproblematično delo, kot so spomini na nemško koncentracijsko taborišče Ravensbruck, ni bilo naklonjenosti, pa je zanjo moledovala četrt stoletja. Ampak ženska je vsemu navkljub zbrala toliko moči, da je zapisala in izpod pokrova neke surove dobe pretihotapila svojo zgodbo. Imenitno, Angela! Hvala ti! Tristo trideset strani dolgemu besedilu sem dala naslov *Skriti spomin*, skrbno sem raziskala vse spremljajoče osebe in dogodke, podložila Angelino besedilo z informativnimi opombami, zbrala sem veliko fotografij, napisala sem dolgo spremno študijo in … in konec leta 2004 je bilo to objavljeno, pri založbi Nova revija. Zanimanje je bilo tako veliko, da sta izšla še dva ponatisa.

Angela Vode (1938)

V tej avtobiografski knjigi Angela Vode ni opisala samo svojih političnih nazorov, pa svojih nestrinjanj in kritičnih misli o marsičem, tudi o podli politiki komunistične partije, katere članica je bila do leta 1939/1940. (Tedaj so jo izključili.) Ni popisala samo tega, kaj je potem sledilo – aretacija, zasliševanja, prestajanje zapora v srhljivih razmerah. Zadnja tretjina knjige je zbirka njenih jeznih pripomb nad tako rekoč vsemi potezami, ki jih je po vojni povlekla nova oblast. Zgrožena je bila nad brezobzirnostjo, nad gospodarskimi eksperimenti, nad uničevanjem elite, nad udbovskimi metodami oziroma ovajanjem, nad zastrašenostjo, nekulturnostjo itd. Ob vsem tem se človek težko vzdrži vprašanja, kaj vse bi lahko še napisala in, jasno, kaj bi objavila, ko bi živela pod manj nasilnim režimom. Kaj bi nam povedala, osvetlila z drugačnega zornega kota? Kaj vse je ostalo zamolčano?

Veliko je stvari, ki neposredno spregovorijo o ljudeh, ker si jih zapisujejo, prepisujejo, izrezujejo, spravljajo – od marginalij, zapisanih na rob knjige, do izrezkov iz časopisov ali zaznamovanih strani v revijah in knjigah, pa razglednic s pozdravi in opombami … Seveda so posebno zanimive te drobnarije v tistih časih in v družbah, kjer je prav malo svobode in kjer si torej človeška domišljija išče vse sorte pomožnih izraznih načinov. Kjer ni nobenih neposrednih podatkov, si raziskovalci iščejo informacije tudi pri nenavadnih virih – znani analitik kitajske partije, denimo, je marsikaj izvedel iz tega, kdo je na uradnih fotografijah, v kateri vrsti, koliko oddaljen o Maocetunga … V časih, ko je v intelektualnem svetu kraljeval papir, so pismeni ljudje skrbno pregledovali časopisje, si označevali, kaj jim je pritegnilo pozornost, podčrtavali, pripisovali vprašaje in klicaje, marsikaj od tega shranili … No, kadar so se zadeve dodatno zaostrile, so pa mrzlično preiskovali predale in nato trgali, kurili, uničevali. Baje so se v Moskvi večkrat zamašila vsa stranišča, ker so prestrašeni ljudje nabasali vanje vse mogoče papirje in potem niso in niso mogli potegniti dovolj vode, da bi se vse to odplaknilo.

Arhivarji se občasno zapletejo v debate, kaj pravzaprav spada v zapuščino – samo tisto, kar je izvirnega, se pravi rokopisi in tipkopisi, ali tudi tisti papirnati drobir, ki si ga je kdo spravljal? Je to važno? Ali se da iz tega kaj pomembnega razbrati? Ali lahko mirno vržemo stran, kar je kdo skrbno spravil?

Angela Vode je spadala med ljudi, ki so skrbno brali dostopno časopisje. Hotela je izvedeti, kaj se dogaja, pa tudi, kaj si kdo upa povedati in kaj zamolči. Ker so pač vsi vedeli, da je pametneje biti tiho. Tam konec leta 1956 je pisatelj Juš Kozak zbral toliko poguma, da je to (skozi usta svojega literarnega junaka iz *Balade o ulici*) tudi naravnost povedal: »Današnji dan poveš pol in pol zamolčiš, ker nikoli ne veš, kakšnim ušesom govoriš.«

Iz raznih zapiskov Angele Vode, iz njene korespondence (zlasti z nečakom Janijem Spindlerjem, ki je živel v Ameriki) in izrezkov, opremljenih s klicaji, podčrtavanji in vzkliki, je mogoče videti, da bi z veseljem nastopila v debatah o polpretekli zgodovini, zlasti o tistih zadevah, kjer je bila sama udeležena. Najprej je vredno omembe, da je imela – tako kot Edvard Kocbek – ustanavljanje OF za veliko goljufijo in bi seveda marsikaj izpovedala o tem. Po drugi strani je bila do številnih Kocbekovih potez kritična in nekaj tega je ohranjenega tudi v njenih zapiskih; zlasti jo je zanimal njegov dnevnik, objavljen kot *Listina*. Pozorno je spremljala tudi natise pričevanj ljudi, ki jih je

osebno poznala in ki so se po vojni uveljavili kot pomembni možje. Posebno jo je ujezil Tone Fajfar s svojim dnevnikom, kjer je debelo lagal o svoji zvezi z ženskim društvom. To so potem številni zgodovinarji povzeli, Angelina verzija dogodkov pa je morala čakati pol stoletja na objavo. Veliko pozornost je zbudil tudi Dedijer s svojim prikazom spora med jugoslovanskimi in sovjetskimi komunisti, no, Angela Vode je bila prepričana, da se v marsičem dela neumnega in nevednega. Izrezala si je več člankov Janka Pleterskega in jim pripisala jedke pripombe. S kritičnim očesom je prebrala Jožeta Javorška, ki se je polotil Kocbeka, in si zaželela, da bi kdo naredil psihološko analizo tega narcisoidnega tipa. Res, marsikaj prav zanimivega bi se dalo izvedeti od nje, ko bi objavljanje ne bilo tako strogo nadzorovano.

Seveda si je danes, v dobi čvekavosti (če se smem tako izraziti), ko vsi lahko v javnost pošiljamo, kar koli nam pride na pamet, prav težko predstavljati življenje v gluhi lozi, to je v družbi, kjer je vsaka beseda pred objavo pregledana. In kjer je vse, kar prestopa meje dovoljenega, sankcionirano – včasih bolj, včasih manj oziroma z zakasnitvijo. Za ilustracijo ponujam kratko in ostro »literarno« kritiko iz leta 1954. Avtorica je Zdenka Kidrič, nanaša pa se na poročilo o delu Zveze delavskih žen in deklet, ki ga je (verjetno) napisala Štefka Krašovec (žena Staneta Krašovca) v sodelovanju z Angelo Ocepek. Citati bodo potrebovali nekaj pojasnil, med drugim tudi zato, ker v besedilu nastopajo kar tri Angele. Prva je Angela Ocepek, stara in zanesljiva članica partije, potem (meni) neznana »ta debela Angela«, in nazadnje še Angela Vode, ki je omenjena izrazito negativno. Zdenka Kidrič je torej prebrala, kar je dobila v oceno, in Angeli Ocepek odgovorila:

> Angela, po mojem mišljenju je članek zelo slab. Predvsem bi morala biti dosti bolj vidna vloga Partije v celokupnem delovanju Zveze po letu 1931 in je to, kar Štefka navaja v odstavku o partiji popolnoma nezadostno. Pri tem bi bilo predvsem treba pisati o borbi, ki smo jo mi vodili s socialdemokrati in to s posameznimi socialistkami znotraj same Zveze /n. pr. v Ljubljani z Brezarco itd./ in z nekaterimi socialdemokratskimi funkcionarji, zlasti v revirjih. Če bi Štefka Krašovčeva in Poldka Kosova malo bolj pomislili, morda bi se pa spomnili, kakšne težave sta imeli na raznih predavanjih /.../. Jedro partijske frakcije v Zvezi so tvorile Milena Mohorič, Štefka Krašovec in Poldka Kos. Od časa do časa se je z njimi sestajal Krištof in jim na teh sestankih dajal partijske direktive za delo v Zvezi. To je bilo tudi njihovo glavno delo v Partiji. Ostale pa smo bile nanizane okoli tega jedra. /.../ Napačno ali pomanjkljivo omenja Štefka v članku tudi akcijsko enotnost z ostalimi ženskimi društvi, zlasti potem, ko je Zveza prešla v čisto

Dokumentarni film *Odkrivanje skritega spomina Angele Vode*

partijske roke, je postala iniciator za ostvaritev takšne enotnosti. Menda pozimi 1934/35 se je v Ljubljani vršil širši sestanek predstavnic raznih meščanskih društev in naše Zveze, ki smo jo na sestanku predstavljale Štefka, Poldka, menda Milena Mohorič in jaz. Žal mi je od tega sestanka ostala v spominu edino Angela Vodetova, ki je bila najbolj zagrizena nasprotnica vseh naših postavk, pri čemer je prav dobro vedela, da se sestanek vrši na iniciativo Partije in da me zastopamo partijske direktive /.../. Razgovor z Brezarco po mojem mišljenju ni potreben, tega, kar članku manjka, Brezarca in njej slični ne morejo dati, saj so bili v nasprotnem taboru.

Da podčrtam glavne točke:
Komunistična partija je bila prepovedana in torej v ilegali, a je bila aktivna, vrivala je svoje člane v vse mogoče organizacije in jih poskusila prevzeti.

Ti vrinjenci so redno dobivali navodila od vodstva – pri Zvezi delavskih žen in deklet je bil to več let Krištof/Kardelj.

Ko se je pisala zgodovina – začenši s preprostimi članki –, je imela pravico do samohvale za zasluge samo partija. Za to je bilo poskrbljeno tudi z neposrednim nadzorom – tu so bile med ženskami posebej aktivne Lidija Šentjurc, Vida Tomšič in Zdenka Kidrič, ki so o vojni dobile vodilne vloge v *novenm reimu*.

Vsi, ki so bili v »nasprotnem taboru«, so ostali brez pravice do besede in s črno piko v karakteristiki. Ena od posledic je izjemno potencirana vloga komunistov in popolna prezrtost vseh drugih.

Angela Vode je bila kot skrita članica partije aktivna v mnogih društvih in akcijah, a se je direktivam partije večkrat uprla. Njeno nasprotovanje paktu Stalin-Hitler in napadu Sovjetske zveze na Finsko je bilo torej le zadnja kaplja v polni kupi.

Ta model delovanja partije je hkrati znan in neznan. Pogosto so se pretvarjali in ga skrivali, da so se lahko izkazali z »demokratičnostjo« in vlogo »vsega ljudstva«, zlasti pri ustanavljanju OF in vodenju NOB, občasno pa so jo akterji prostodušno priznavali. Kot je mogoče prebrati v *Prevaranih sokolih*, je marsikdo začel celo telovaditi po naročilu partije, ki je snovala prevzem Sokola ...

Angela Vode, *Skriti spomin*, Nova revija, 2004

Sredi šestdesetih let je državljanski pogum v Jugoslaviji že opazno zrasel in v časopisju se je dalo prebrati marsikaj kritičnega na rovaš socializma, njegovih dosežkov in polomij. Celo *Delo*, ki ni slovelo po posebnem pogumu, si je privoščilo zanimive zbadljivke na račun režima. Pogosto prevedene. Recimo: *Delo* je konec leta 1967 objavilo prevod domislic iz slovaškega časopisa, in sicer odgovore bralcev na razna vprašanja. Tole si je Angela spravila in podčrtala:

– Kaj je politika? »Sredstvo, s katerim lahko nekaj posameznikov pokvari spanec celemu

narodu.« In še: »Področje dejavnosti za tiste, ki so se pozabili izučiti kakšne obrti.«

V tistem precej sproščenem času je zelo zaslovel tudi poljski pesnik in epigramatik Stanislaw Lec (rojen leta 1909 v Lvivu), eden najduhovitejših mož svoje dobe. V *Naših razgledih* so sem in tja objavili njegove pikre epigrame in Angela jih je skrbno prebrala, si najostrejše rdeče podčrtala, izrezala in spravila. Tedaj se je po vsej vzhodni Evropi izrazito razširil žanr literarnih, filmskih in likovno izraženih parodij, fars, karikatur oziroma vseh mogočih dvoumnih del, odprtih za razne interpretacije. Med raznimi listi, ki si jih je spravljala Angela, je v *Sodobnosti* (št. 2, 1966) objavljen niz pesmi iz nastajajoče zbirke *Noč, daljša od upanja* Lojzeta Krakarja. Angela si je na gosto podčrtala verze, ki so ji bili posebno blizu, recimo: »Mrzlo nam je, a čakati moramo, / vlaka še ni, zato včasih zadremljemo / s culo pod glavo in skrivoma sanjamo / o novih vladarjih in starih cesarjih.« Posebno se ji je usedla v srce pesem o miših. Takole gre:

Toda miši bodo dalje lovili na past.
Slanina v pasti je podobna sreči.
V past gredo miši tako rekoč z radostjo.
Gledam jih torej, kako gredo v past.
Veliko jih je, veliko preveč
Za košček slanine, zato se sovražijo
Prepolne sebe in svoje mišjosti.
Katera bo prva, cvilijo, prva,
Čeravno je znano, katera bo prva,
Od prvega dne, odkar so na svet'.
Ko vstopi, ji dajo žezlo direktorja
In odkažejo najvišji sedež požrešnosti.

Nato sledi predstavitev različnih mišjih likov, podčrtanja vredno se je bralki zdelo predvsem:

In tretja je državna umetnica, četrta
Piše za mišje časopise, peta
Odreja tej davke, deseta jih pobira,
Sedemnajsta zapravlja, osemnajsta je cipa –

In tako dalje. Vse izbrane, maziljene miši cvilijo od sreče, cvilijo hvalnice Njegovi Vsemišjosti, cvilijo v sonetih … Tale Krakarjeva poezija je bila Angeli v veliko zadoščenje …

Trudila sem se, da bi med Angelinimi papirji našla tudi kaj o Georgeu Orwellu, saj je v teh sproščenih šestdesetih izšel tudi v slovenskem – mojem – prevodu. V uradni založbi, kar se ni zgodilo dotlej v nobeni drugi vzhodnoevropski državi. No, tega ni – malo zato, ker o tej knjigi časopisi niso pisali … Sem pa iz njene korespondence izvedela, da je deset let po tej slovenski izdaji izvedela za Orwella in ga dobila za darilo 1984 v angleščini in tudi v francoščini! Zdaj imam v svoji zbirki Orwellov tudi en star angleški izvod, iz leta 1950, sem in tja so podčrtane manj znane angleške besede … Bog vedi, ali je bil njen …

Dr. Tamara Griesser Pečar

Cita, zadnja cesarica v Evropi

Sto let je minilo, odkar je na otoku Madeira 1. aprila 1922 umrl zadnji avstrijski cesar Karel I. To je bila najtemnejša ura za njegovo soprogo Cito, ki so jo mnogi občudovali, a je bila tudi predmet mnogih nasprotovanj. Od takrat se je odela v črnino, vendar se ni utopila v žalovanju, temveč se je povsem posvetila vzgoji svojih osmih otrok. Hči Elizabeta se je rodila šele po očetovi smrti na gradu Pardo blizu Madrida 31. maja 1922. Cita je živela še 67 let. Umrla je v Zizersu blizu Chura v Švici 14. marca 1989, pogrebne slovesnosti pa so bile 1. aprila na Dunaju, na dan Karlove smrti. Pred katedralo sv. Štefana se je takrat zbralo nekaj tisoč ljudi iz vseh nekdanjih habsburških dežel. Sv. Štefan, kjer je potekala maša in kjer je prvič po prvi svetovni vojni odmevala cesarska himna, je postal prizorišče dogodka, povezanega s preteklostjo in prihodnostjo. Od tam so krsto prepeljali v kapucinsko cerkev, kjer se je pred vstopom ponovila stoletna tradicionalna slovesnost. Žara njenega srca je v kapeli Loreto v samostanu Muri, v kantonu Aargau v Švici, kjer je tudi žara s Karlovim srcem. Karel je sicer pokopan v cerkvi Nossa Senhora do Monte v Funchalu, čeprav je tudi za njegovo krsto prostor v grobnici na Dunaju, a se družina za prekop ni odločila, saj ga ljudje na Madeiri izredno častijo.

Cita Burbonsko-Parmska; vir: Wikipedia

Cita se je rodila v Villi delle Pianore v malem kraju Pietrasanta blizu Viareggia 9. maja 1892 kot peti otrok vojvode Roberta Bourbon-Parma, ki je bil iz Parme izgnan, z drugo ženo princeso Marijo Antonijo Braganza. Ob Citini zibelki je bilo trinajst bratov in sester, devet polbratov in sester iz prvega zakona vojvode Roberta s sestrično v drugem kolenu, Mario-Pio Bourbon, hčerjo Ferdinanda II. Neapeljskega, ki je

umrla ob porodu zadnjega sina. Iz tega zakona so se od dvanajstih otrok samo trije normalno razvijali, trije pa so umrli pred prvim rojstnim dnem, ker sta bili družini sorodstveno pretesno povezani. V svojem drugem zakonu je vojvoda Robert prav tako imel dvanajst otrok, šest hčera in šest sinov. Cita je bila vzgojena v družini, ki si je nadvse prizadevala za krščansko vzgojo otrok, za globoko pobožnost in dejavno krščanstvo.

Šolala se je v salezijanskem samostanu St. Joseph na Zgornjem Bavarskem in po očetovi smrti še na elitni ustanovi benediktinskega samostana St. Cécile v Ryde na otoku Wight, kjer je živela tudi Citina sestra Adelhaid, prednica pa je bila njena stara mama, ki je po smrti svojega soproga Miguela, pretendenta na portugalski prestol, stopila v samostan. Pod pretvezo, da po šolanju na otoku Wight potrebuje zdravilišče, ker da je šibka in bleda, so Cito poleti 1909 poslali v češko zdravilišče Franzensbad. Dejansko pa naj bi to služilo zbližanju Cite z nadvojvodo Karlom Francem Jožefom (dalje Karel), ki je bil z dragonskim polkom nastanjen v Brandeisu na Labi. To je načrtovala nadvojvodinja Marija Terezija, tretja žena Karlovega starega očeta nadvojvode Karla Ludvika, brata cesarja Franca Jožefa, sestra Citine mame. Za ta načrt sta Karel in Cita izvedela šele veliko pozneje. Sicer pa sta se poznala že iz otroških let, saj je družina parmskega vojvode Roberta Bourbonskega v avstrijskem dvorcu Schwarzau v Nižji Avstriji preživela večji del leta, drugi del leta pa je Citina družina bivala v Villi delle Pianore. Nedaleč od vile Schwarzau je bila vila Wartholz v Reichenauu ob vznožju gore Rax, ki je bila dom družine nadvojvode Karla. V Franzensbadu sta se Cita in Karel zbližala, se v naslednjih mesecih pogosto srečevala in se končno 13. junija 1911 v Villi delle Pianore zaročila, seveda po tem, ko sta tako Karlova mama nadvojvodinja Maria Jožefa kot tudi cesar Franz Jožef v to privolila. Za cesarja je bilo pomembno, da je bila Cita katoličanka in kraljevskega rodu. Na izrecno željo svojega zaročenca se je Cita po zaroki z družino napotila tudi k svetemu očetu v Rim, da prosi papeža za blagoslov njunega bodočega zakona.

Ko se je Cita 21. oktobra 1911 poročila z nadvojvodo Karlom v Schwarzauu, ta še ni bil cesar niti prestolonaslednik. Bil pa je drugi v vrsti za prestol, takoj za stricem Francem Ferdinandom, cesarjevim nečakom. Seveda je bilo že takrat jasno, da bo nasledoval Francu Ferdinandu, ker se je ta moral odpovedati nasledstvu za svoje bodoče otroke, saj je sklenil tako imenovani morganatični zakon. Vsi pa so pričakovali, da bo Karel postal cesar šele čez nekaj desetletij.

Novoporočenca sta se najprej naselila v Brandeisu na Elbi, kjer je Karel prevzel poveljstvo 5. eskadrilje dragonskega polka vojvode Lotarinskega št. 7. Cita je grad, v katerem sta stanovala, spremenila v socialno središče. Ko je imel nadvojvoda Karel službene obveznosti v Kolomeji v Galiciji, ga je Cita spremljala z vlakom, tudi ko so avgusta istega leta sledili manevri v vzhodni Galiciji, kjer je nadvojvoda padel s konja in utrpel pretres možganov. Preden se jima je 20. novembra 1912 rodil prvi otrok Oton, je Karla in Cito cesar poklical na Dunaj. Naselila sta se na gradu Hetzendorf, ki jima ga je cesar prepustil po poroki. Seveda je rojstvo Otona vzbudilo pozornost v celi Evropi, saj je bil tretji na lestvici za nasledstvo prestola. Rodilo se jima je še sedem otrok, štirje v času monarhije (Adelhaid 1914, Felix 1916, Karl Ludvik 1918) in trije v izgnanstvu (Rudolf 1919 in Charlotte 1921 v Švici ter Elizabeta 1922 v Španiji).

Poroka Karla in Cite 21. oktobra 1911; vir: Wikipedia

Ko so v Sarajevu na Vidovdan 28. junija 1914 padli tisti usodni streli, ki so pretresli svet in ugasnili življenje prestolonaslednika Franca Ferdinanda ter kmalu zanetili prvo svetovno vojno, ga je Karel prej kot pričakovano nasledil. Po atentatu je Franc Jožef novega prestolonaslednika še naprej držal proč od vzvodov politike, tudi ni sodeloval pri odločitvah, ki so leta 1914 privedle do izbruha prve svetovne vojne. Franc Ferdinand, ki je bil izredno vpliven, je namreč na gradu Belvedere zbral okrog sebe krog zaupnikov, s katerimi je sestavil neke vrste paralelno vlado, kar je motilo cesarja in ponovitve česa takega ni želel. Po atentatu se je Karel skupaj s Cito mudil v vili Wartholz in zaman čakal na cesarjev poziv. O ultimatu Srbiji je izvedel iz telefonskega pogovora s svojo banko. Čeprav je Karla izredno prizadelo, da ga je cesar držal stran od vseh odločitev, je lahko pozneje nastopil kot nekdo, ki si ni naprtil nobene krivde za izbruh vojne. In po smrti Franca Jožefa 21. novembra 1916 je Karel Franc Jožef – oziroma Karel, kot se je imenoval kot cesar – moral nepričakovano zgodaj prevzeti prestol. Sledili sta dve temni leti, ki jih lahko označimo za eni od najtežjih obdobij habsburške monarhije.

Seveda pa zakon Cite in Karla ni bil tiste vrste zakon, ki je bil običajen pri osebah na tako visokem položaju. Cita ni bila vključena samo v privatno življenje svojega soproga, temveč tudi v politično. Čeprav kot soproga cesarja ni imela nobene vladne ali vladarske funkcije, je znala spretno izkoristiti svoj položaj in vse možne priložnosti. Svojega moža je pogosteje kot njene predhodnice spremljala na obiskih na fronti, in če je ostala doma, je v Karlovem imenu opravljala cesarske dolžnosti. Karel jo je ves čas zakona vključeval v svoje delo in si prizadeval, da sprejmeta skupne odločitve. Spoštoval jo je kot izobraženo svetovalko, ki je znala nadomestiti številne njegove pomanjkljivosti. Prav zaradi tega so nekateri menili, da je ona »pravi« cesar. Brez dvoma je cesarju nudila močno podporo, in ker je bil nagnjen k oklevanju, mu je mnogokrat pomagala razbliniti dvome. Za cesarski par je bilo pomembno tudi socialno vprašanje. Cita je še v času, ko je bil Karel prestolonaslednik, prevzela sponzorstvo za dojenčke, kot cesarica je skupaj s cesarjem prevzela pokroviteljstvo avstrijskega vojaškega sklada za vdove in sirote ter za Rdeči križ, začela pa je tudi zbirko za pomoč otrokom. Tudi zaradi njenega zavzemanja na socialnem

področju je avstrijski del monarhije dobil marca 1917 urad za mladino, junija pa prvo socialno ministrstvo v Evropi.

Močno vlogo je imela Cita preko svojih bratov pri propadlem mirovnem poskusu, ki je zaradi nepremišljenih potez avstrijskega zunanjega ministra grofa Ottokarja Czernina eskaliral v tako imenovano »afero Sixtus«. V začetku leta 1917 je cesar Karel namreč preko svakov Sixtusa in Xaviera, princev Bourbon-Parma, iskal zveze z odgovornimi francoskimi in britanskimi politiki in skušal doseči separatni mir s Francijo, pa tudi z Anglijo. Prav Cita je bila tista, ki je bratu Sixtusu napisala eno od odločilnih pisem. Hrepenenje po miru, po koncu strašne vojne, za izbruh katere Karel in Cita nista bila odgovorna, ju je združilo. Šlo pa je tudi za obstoj monarhije. Pozneje so cesarju očitali, da je popolnoma pod vplivom svoje soproge in da ga je ona prisilila k tej mirovni iniciativi. To ne drži, zakonski par je imel skupne cilje in se je dopolnjeval na poti k njihovi uresničitvi. Cita je bila tudi tista, ki je Karla spodbujala, da se ni odrekel prestolu po koncu vojne, ko je monarhija razpadala. Prepričana je bila, kot tudi Karel, da je cesarju Bog predal oblast in samo on lahko določi, ali se ji bo odrekel in kdaj. Cesar se je 11. novembra 1918 na gradu Schönbrunn odpovedal vladanju, ne pa prestolu. Cesarska družina je zapustila Dunaj in se naselila na lovskem gradu Eckertsau. Dva dni pozneje je tam tudi madžarska delegacija zahtevala njegov odstop. Uradno je Karel predal posle madžarske vlade, ni pa odstopil kot ogrski kralj. Tudi pozneje, v izgnanstvu, je to skupno prepričanje o Karlovem poslanstvu ostalo nedotaknjeno, izraz tega sta bila oba neuspela poskusa prevzema kraljevske oblasti na Ogrskem. To je izhajalo iz čuta obveznosti in ne iz obsedenosti z oblastjo.

Cesarska družina je 24. marca 1919 s svojimi takrat petimi otroki morala zapustiti Avstrijo. Zakon, sprejet aprila 1919, je določal izgon vseh Habsburžanov, ki se ne odrečejo vsem zahtevam po oblasti, ki so izhajale iz pripadnosti habsburški dinastiji. Švica jim je dovolila naselitev. Prve dni je bila družina na gradu Wartegg, ki je bil last Citine stare mame, vojvodine Luise Bourbon-Parmske, kjer je bilo zbranih kar nekaj članov družine Bourbon-Parma, vendar tam že zaradi bližine avstrijske meje ni mogla ostati. Preselila se je v vilo Prangins v kantonu Waadt na Ženevskem jezeru. Švicarji so cesarsko družino prijazno in spoštljivo sprejeli.

Karel in Cita sta pozorno spremljala dogajanje v Avstriji in na Madžarskem. Karel je dvakrat neuspešno skušal prevzeti ogrski prestol, ker se Madžarska v nasprotju z Avstrijo ni razglasila za republiko. Pri prvem poskusu je bila Cita noseča in ga ni spremljala, pri drugem pa ga je spremljala. Po prvem poskusu je bilo treba kar nekaj pregovarjanja, da se je Karel sploh smel vrniti v Švico, preseliti pa so se morali na grad Hertenstein v kantonu Luzern. Po dveh neuspelih poskusih obnove na Madžarskem so Britanci Karla in Cito odpeljali na Madeiro. Medtem so bila Karlova finančna sredstva skoraj izčrpana. Konferenca veleposlanikov ni poskrbela za preživetje, Avstrija pa je odklanjala tako vrnitev zaplenjene zasebne lastnine kot tudi plačilo odškodnine ali apanaže. Po prihodu na Madeiro je britanski konzul Karlu pisno sporočil, da mu bo v primeru odstopa vrnjena imovina v državah naslednicah, Anglija pa mu bo zagotovila dodatne prejemke. Na to ni pristal. Karel in Cita sta postala tudi žrtev goljufa. Izginil je z dragulji, ki sta jih prinesla v Švico. Najprej je družina živela v obalnem mestu Funchal

na Madeiri, zaradi finančne stiske pa se je sredi februarja 1922 preselila v vilo Quinta del Monte (»na gori«), ki jim jo je dal na razpolago lokalni patricij. Bila je neprimerna za bivanje pozimi. Karel se je močno prehladil in 1. aprila umrl zaradi pljučnice. Zaradi stroškov so prepozno iskali zdravniško pomoč. Cita je vsako noč bedela nad njim, ga držala za roko in molila.

Z njegovo smrtjo so padle vse omejitve in Cita se je z otroki preselila najprej na grad Pardo pri Madridu, ki ji ga je dal na voljo španski kralj Alfonso XIII., potem pa se je zaradi neznosne klime in razširjanja številnih laži v časopisih preselila v palačo Uribarren v ribiškem mestecu Lequetio v Baskijskem zalivu. Povsem se je posvetila svojim otrokom. Deležni so bili stroge in dosledne vzgoje. Zadala si je, da jih izobrazi za odgovorne člane bodoče vladajoče hiše, Otona pa za bodočega cesarja in kralja. Pri tem je imela veliko fantazije. Otroke je naučila dobrega osnovnega znanja o zgodovini in politiki z igrami, ki si jih je sama izmislila in izdelala. Sama jih je pripravila tudi na prvo obhajilo. Hči Elizabeta je pozneje vzgojo opisala kot izjemno trdo, a tudi zelo pošteno. Tudi sicer so bili otroci vzgojeni izjemno skromno, brez vsakega razkošja – z mrzlo vodo za umivanje, slabo ogrevanimi prostori in skromno obleko. V Španiji so ostali do leta 1929, ko je Oton opravil maturo po avstrijskem in madžarskem programu (iz Avstrije in Madžarske je prišla komisija). Nato je začel študirati na univerzi Leuven v Belgiji. Takrat se je Cita z otroki preselila v Belgijo na grad Ham v Steenockerzeelu.

Po cesarjevi smrti so padle omejitve svobode gibanja, lahko so sprejemali goste in pošto, izboljšalo se je tudi njihovo gmotno stanje. Družina je od Madžarske prejemala nekaj malih dohodkov iz dveh nepremičnin, od Avstrije pa je dobila nazaj grad Wartholz v Reichenauu in Feistritz pri St. Petru am Kammersberg, vendar od teh skoraj ni bilo doprinosa. Poleg tega pa ji je pripadala »vinska desetina« od Metternichovega posestva Johannisberg v Porenju, ki si jo je avstrijski cesar Franc I. še pridržal, ko je posestvo podaril Metternichu. Cita in otroci so bili deležni tudi podpore različnih plemiških družin.

Ko je 9. maja 1940 družina praznovala Citin rojstni dan – Oton, ki ga je Nemčija iskala s tiralico, se je pravkar po večtedenskem bivanju vrnil iz ZDA –, nihče ni predvideval, da bodo sredi noči nedaleč od Steenockerzeela padle bombe. Nemci so napadli Belgijo. Cita je takoj poskrbela, da so se otroci v naglici oblekli in vzeli najnujnejše, potem pa je družina grad zapustila. Kmalu po odhodu je na grad padla bomba. Pred Hitlerjem so bežali preko Francije, Španije in Portugalske in končno pristali v Ameriki. Najprej so se naselili v Quebecu v Kanadi, v vili, ki je bila last redovnic »Soeurs de Jeanne d'Arc«, kjer so otroci nadaljevali šolanje. Leta 1948 se je Cita preselila v Tuxedo v zvezni državi New York. Med vojno se je večkrat srečala z ameriškim predsednikom Rooseveltom, zavzemala se je za zaščito avstrijskega civilnega prebivalstva. Po vojni je organizirala obsežno pomoč za Avstrijo. Zato je potovala po Kanadi in ZDA in imela številna predavanja v ustanovah Karitasa, v samostanih, šolah in drugod. Avstrija se ji ni zahvalila. V Evropo se je vrnila šele leta 1962. Naselila se je v domu za upokojene duhovnike in sestre v Johannesstiftu v Zizersu blizu švicarskega mesta Chura, kjer je tudi umrla. 63 let ni smela prestopiti praga domovine, šele po 90. rojstnem dnevu leta 1992 se je tudi za njo dvignila pregrada na avstrijski meji.

Ddr. Igor Grdina

Med zemljo in zvezdami

Izid: **november 2022**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Uredila: **Saška Ocvirk**

Druga svetovna vojna je vzhodnoalpsko-jadranskem prostoru prinesla tako meddržavni spopad kot revolucijo. Obe sta bili za Slovence, ki sta jih tretji rajh in v hitlerjansko Novo Evropo vključena Madžarska hotela v najkrajšem času germanizirati oziroma hungarizirati, najhujši preizkušnji. Množične deportacije, mobilizacije ter preganjanja in spopadi, ki so do nespoznavnosti zabrisali razliko med fronto in zaledjem, so uokvirjali življenje ljudi na robu smrti. Leta 1941 so nemški nacionalsocialisti s svojega okupacijskega območja odstranili duševne bolnike in jih pomorili na gradu Hartheim pri Linzu, deset tisoče izgnancev pa so poslali v Srbijo, na Hrvaško in v Nemčijo. Življenje številnih se je sklenilo v koncentracijskih taboriščih. Aprila 1942 so se hitlerjanci lotili še pregona koroških Slovencev. Prav tako so uveljavili stroge antisemitske ukrepe in jih naglo zaostrili do stopnje genocida. Neizmerna je bila tudi tragedija Romov, ki so se znašli med dvema ognjema: njihovih likvidacij se niso lotevali le hitlerjanci, temveč tudi nekateri njihovi nasprotniki.

Med vojno potekajoča revolucija se je bistveno razlikovala od tiste leta 1848: čeprav so njeni nosilci govorili o emancipacijskih ciljih, so ravnali eliminacijsko. Že leta 1941 so razglasili monopol nad odporom proti okupatorju ter začeli z likvidacijami drugače mislečih rojakov. Leta 1943 revolucionarji niso imeli težav pri dogovorih z Italijani, ki so sklenili premirje s protiosnimi silami, niso pa bili pripravljeni ustaviti sovražnosti med Slovenci, za kar je pri njih in pri njihovih nasprotnikih posredoval Lojze Ude. Zato ni čudno, da je konec velikega spopada, ki je pomenil katastrofo zamisli oziroma projekta družbe, za mnoge ljudi pomenil začetek trnove poti begunstva. Poboji maja in junija 1945 so potem okoli 85.000 slovenskim žrtvam druge svetovne vojne dodali še več kot 14.000 novih. Jugoslovanski politični vrh zaradi pripadnosti revolucionarnemu marksizmu, ki je med metode svojega uveljavljanja od vsega začetka prišteval eliminacije določenih skupin ljudi, državljanskega spopada ni bil sposoben končati na podoben način, kot so ga v Združenih državah Amerike leta 1865.

Komunistična revolucija na Slovenskem je bila dovolj tipična za tovrstne prelome v 20. stoletju: povezana je bila z vojno. A ta ni bila njena posledica, temveč okoliščina, brez katere tudi velikega preobrata ne bi bilo. Ob koncu 18. in v prvi polovici 19. stoletja je bilo drugače: tedaj so se revolucije, ki so se od takšno ali drugačno staro pravdo terjajočih uporov razlikovale po prizadevanju za vzpostavitev še nikoli obstoječega stanja, pogosto iztekle v vojno. Tako je bilo v Združenih državah Amerike (1775–1783), v Franciji (1793–1797, 1798–1800)

in Italiji (1848–1849). Veliko razliko je povzročilo skrbno načrtovanje prelomov in oblikovanje organizacije za njihovo izvedbo. Protagonisti revolucij 20. stoletja so čakali na trenutek skrajne oslabelosti obstoječega reda – zaradi vojne, gospodarske depresije ali izvotljenja vrednot – in potem trenutno stanje izrabili za prevzem oblasti, ki naj vzpostavi novo stanje brez omejitve roka trajanja. Poprej pa so bili veliki prevrati spontani: zrasli so iz potreb in želja mnogih ljudi.

Revolucionarji, ki so se v vzhodnoalpsko-jadranskem prostoru sredi 20. stoletja polastili oblasti, so svojo akcijo šteli za vstop slovenskega naroda v zgodovino. Govorilo se je celo o spremembi njegovega značaja. Porevolucijska zlata mladina – ta sloj se je pojavil po vseh velikih prelomih moderne dobe – je okoli leta 1970 Slovence začela šteti kar za komunistični narod. A spomladi 1945 vzpostavljeni režim, ki je sprva namesto Jugoslavije kanil oblikovati Zvezo ljudskih republik, se nikoli ni mogel stabilizirati. Oster politični zasuk v letih 1948–1949 je bil posledica zanesenosti in vihravosti poprejšnje politike komunističnih oblasti. Stalin, ki mu je beograjski politični vrh prostovoljno podredil državo, v kateri je zavladal, zaradi jugoslovanskega izzivanja Zahoda v Grčiji in drugod ni hotel tvegati nove svetovne vojne. Razglasitev Trumanove doktrine, ki je obljubljana pomoč tedanje edine jedrske sile protikomunističnim silam, je bila za Sovjetsko zelo zvezo resno svarilo. Uradna Moskva je zato hotela imeti na vrhovih in v globelih Balkana namesto maršala Tita brezpogojno poslušno garnituro. Ne le posnemovalcev.

Nestabilnost se je v komunistični Jugoslaviji sčasoma začela zakrivati s pojmom revolucija, ki teče. Prikrito sklicevanje na načelo permanentnosti tektonskih prelomov, ki ga je v marksistično misel v začetku 20. stoletja vpeljal Lev Davidovič Bronštejn - Trocki, je na prvi pogled izražalo neustrašnost in podjetnost režima, vendar je oblikovanje posebne gospodarske strukture v državi in izven nje, za katero je poskrbela tajna policija, dokazovalo negotovost v oblastnih višavah. Desettisoči jugoslovanskih delavcev, ki so odšli s trebuhom za kruhom na Zahod, so drastično opozarjali na neuspeh komunistične industrializacije, pa tudi na nesvobodo, saj so bili določeni poklici dosegljivi le pripadnikom politično preverjene avantgarde. Maršal Tito je značilno vse do zadnjih dni življenja pri sebi zmerom imel pištolo …

Usoda Jugoslavije, ki se je oblikovala trikrat – zadnjič, leta 1992, že brez Slovencev –, je pokazala, da je bila ta država za narode za njenimi mejami le etapna postaja na njihovi poti. Ne cilj. Prvič se je zdela dobra rešitev zaradi italijanskega pritiska z zahoda, drugič pa zaradi odprave njegovih posledic. S slovenskega stališča je svojo bistveno nalogo obakrat opravila le na pol. Jugoslavija je po prvi svetovni vojni pokazala nerazumevanje vitalnih interesov svojih treh narodov s tem, da ni izkoristila pripravljenosti italijanske vlade Francesca Saveria Nittija za sporazum z uradnim Beogradom. Dobrih petindvajset let pozneje je naredila še hujšo napako: z napadalno blokovsko politiko, ki je segala vse do slabo prikritih poskusov izvažanja revolucije, je zaigrala simpatije mnogih političnih voditeljev na Zahodu. Zlasti tistih iz vrst britanskih laburistov in francoskih socialistov. Zato ni čudno, da je pri urejanju mejnih vprašanj z Italijo obakrat potegnila krajši konec pri delitvi vmesne – prvič reške (1924) in drugič tržaške (1954) – države. Jugoslavija je svoje zablode rajši prikrivala, kakor da bi se jih naučila odpravljati. Utvare so bile zanjo vseskozi pomembnejše kakor dejansko stanje.

Prvi dve Jugoslaviji sta se po drugi strani tudi pomembno razlikovali. Kraljevina je svojo pot začela v demokraciji, vendar se je ta postopoma zoževala; po začasni diktaturi, ki je trajala od januarja 1929 do septembra oziroma novembra 1931, se je država vrnila v ustavni in parlamentarni red. Za razliko od nje je Titova zvezna republika na začetku in na koncu – v črnih petdesetih in svinčenih sedemdesetih – stavila na pritisk. Vmesna otoplitev je prebudila velika upanja, vendar se je nazadnje izkazala za medigro med odkritim totalitarizmom in populističnim avtoritarizmom. Čeprav se je maršal Tito občasno razglašal za nekakšnega socialdemokrata – leta 1953 je o takšni svoji politični usmeritvi sredi naravnost kraljevskega razkošja Brionov neuspešno prepričeval nekdanjo prvo damo ZDA Eleanor Roosevelt –, je vseskozi ostajal zvest temeljnim načelom komunistične diktature.

Prav tako ne gre spregledati, da sta prvi dve jugoslovanski državi razpadli zaradi različnih razlogov. Monarhijo je ugonobil zunanji pritisk, komunistični zvezni republiki pa je smrtni udarec zadalo njegovo umanjkanje. Evropa brez vzhodnega bloka Jugoslavije preprosto ni več potrebovala. In tudi svet ne. Še manj pa so potrebo po njej občutili narodi za njenimi mejami, ki so se v času vzpona Slobodana Miloševića znašli pod unitarističnim pritiskom.

Jugoslavija je žela uspehe, kadar je znala izkoristiti trenutne okoliščine. Za samostojen nastop v veliki politiki pa je bila prešibka: po sporu z Informbirojem je režim maršala Tita obstal predvsem zaradi pomoči Zahoda, ki so mu ustrezali na posamezne države razcepljeni komunisti. V leninsko-stalinski dobi vzpostavljena planetarna enotnost revolucionarnih marksistov se je leta 1948 vsem na očeh začela razkrajati. Stalinov propagandni stroj je jugoslovanskega voditelja zato razglašal za fašista in plačanca oziroma lakaja, pa celo psa imperializma.

Kraljevina Karadjordjevićev se je pred drugo svetovno vojno zavedala svoje zgolj regionalne teže in pomembnosti: članstvo v Mali antanti, pripadnost Balkanskemu paktu in zveza s Francijo so jo umeščali v versajski sistem oziroma njegove podaljške. Na njegovo slabitev je država odgovorila s premikom proti nevtralnosti. Uradni Beograd je po sporu z Moskvo leta 1948 začel prav na tem mestu, a se je prek novega Balkanskega pakta povezal s severnoatlantskim zavezništvom in potem pletel svoje mreže v pragozdu različnih interesov. Pri tem je vsaj do določene mere uspel zakriti dejstvo, da se je maršal Tito po Stalinovi smrti v bistvenih vprašanjih vendarle solidariziral s komunističnim blokom. Ko se je paralelogram sil po razsulu slednjega poenostavil, se je jugoslovanski režim znašel na čistini – in propadel. Dejansko je na tipološki način ponovil usodo celjske dinastije: ko se je ta povzpela najvišje in je začela sama usmerjati regionalno politiko, se je pokazalo, da je prešibka za obvladovanje aktualnih izzivov.

Samostojna Slovenija, ki ji je prvi predsednik Milan Kučan ob praznovanju razglasitve neodvisnosti 26. junija 1991 s parafrazo zaključne replike filma *V vrtincu* napovedal negotovo prihodnost, je svoje korake v začetku odločno usmerila proti Zahodu. Vstopila je v Evropsko unijo in sprejela njeno skupno valuto. Prav tako je postala članica Severnoatlantske obrambne zveze. Toda ko so protagonisti komunističnega režima in z njimi povezani ustvarjalci improviziranih elit ovedli, da jim na stari celini ne bo uspelo uveljaviti razlage o podiranju Berlinskega zidu na obe strani, so se vrnili k strategiji politične mimikrije, ki so jo vešče prakticirali že v jugoslovanskih časih. S pomočjo številnih medijev, za

katerih obvladovanje so uporabili fonde, ki jih je nekoč ustvarila komunistična tajna policija, so radikalizirali javno mnenje ter njegov tok speljali na svoj mlin. Njihove mazaške kampanje niso bile nič manj drastične kakor tiste, ki so jih Habsburžane in Hunyadijevce slaveči pisci v srednjem veku usmerjali proti pripadnikom celjske hiše. Občudovalci ideologije in prakse starega režima so prav tako organizirali številne ustrahovalne procese – slovenski sodni aparat je namreč ostal približno tako zavezan titoističnim principom, kot je bil tisti v weimarski Nemčiji monarhističnim –, v zunanji politiki pa so se začeli povezovati z nasprotniki Severnoatlantskega pakta. S posebno vnemo so se posvečali tudi ustvarjanju občutka ogroženosti na vseh mejah ter promovirali kristjanofobijo kot opij za inteligenco. Slednja se je oblikovala s premišljeno politiko razdeljevanja subvencij. Enoglasnost se je vzpostavljala tako z bojkotiranjem samostojno mislečih intelektualcev kakor z nenehnim ponavljanjem – celo skandiranjem – mobilizacijskih gesel.

A kljub nenehnemu zoževanju prostora kritične misli in svobodne besede navdušenci nad totalitarnimi načeli in avtoritarno prakso demokracije v Sloveniji niso uspeli spremeniti v teater senčnih lutk. Dren, ki ga v njihovih vrstah povzročajo številni konjunkturisti, vse očitneje vodi do neusmiljenega prerivanja v ideološko sprepletenih micelijih. Tovrstni pretresi dajejo nekaj možnosti tudi zagovornikom pluralistične odprtosti, ki vedno uspejo sprostiti energije bistveno večjega števila ljudi kakor usmerjevalci in eliminacionisti. Slovenija gotovo ni po naključju zabeležila največjih razvojnih uspehov v času vlad demokratičnih in pragmatičnih strank, medtem ko so ideološke in personalne ostajale ujetnice okvirov, ki so si jih same postavile. Shakespearova misel o tem, da je zgodovina v slehernikovem življenju, se je potrdila tudi na njenih tleh.

Vse to vodi k sklepu, da ima Slovenija veliko potencialov, ki jih more hitro preobraziti v dejavno energijo. Kar je dosegla in pokazala doslej – in tega ne le z ozirom na okoliščine ni bilo malo –, je lahko hitro preseženo. Slovenija ni obsojena na ponavljanje usode poprejšnjih dežel in držav v alpsko-jadranskem prostoru. Ji pa more biti njihova zgodovina trajno svarilo – če seveda ne bo pozabljena.

Slovenski prostor na začetku 21. stoletja ni nič manj prehoden, kakor je bil nekoč. Zaradi premika političnega težišča sveta od sredozemskih obal k priatlantskim področjem in nato še k pacifiškim prostranstvom, svetovnozgodovinsko ni več tako pomemben, kot je bil nekoč, vendar ga to ni pahnilo v zakotnost. Njegova sedanjost, katere del so tudi (ne)razumevanja preteklosti in vizije prihodnosti, je še vedno vredna pozornosti in premisleka. Vsekakor pa se je z rojstvom neodvisne Slovenije vzpostavila nova situacija, ki daje v oklepaj nekatere do sedaj veljavne regionalne konstante. A druge – zlasti mentalitetne – niso izgubile svoje moči.

Čeprav je slovenski prostor v primerjavi z drugimi majhen, to še ne pomeni, da se v njem godijo samo malenkostne reči. Ljudje so vsepovsod neponovljivi. Zgodovina – ne le regionalna, temveč tudi svetovna – je že večkrat pokazala, da je z neupoštevanjem kogar koli sveta in stvarnosti, pa tudi navdiha in svaril manj. Potemtakem ni mogoče obiti sklepa, da zmerom obstaja dober razlog za vednost o najvišjih dosežkih ljudi na Slovenskem in za poznavanje tipike, ki so jo ustvarili v mimohodu dob.

Andrej Rahten
Anton Korošec
Slovenski državnik kraljeve Jugoslavije
Cankarjeva založba, 2022, 599 strani

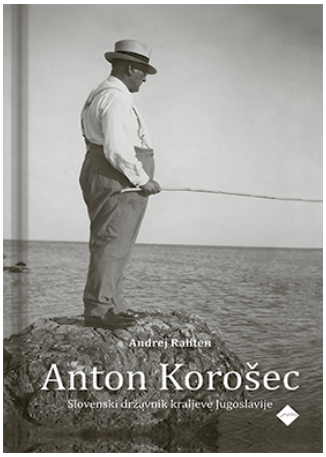
Dr. Bogdan Kolar

Med slabimi novicami, ki so poleti 1947 zaokrožile med slovenskimi begunci po Evropi, je bila, da so poleg drugih rajnih, ki so jih izkopali na ljubljanskih Žalah (dr. Natlačen, dr. Ehrlich, Kikelj, Župec, Meničanin, tam pokopani domobranci) in na Orlovem vrhu (domobranci), z Navja odstranili tudi posmrtne ostanke dr. Antona Korošca. Mnogim se je to zdelo neverjetno. Na prekopavanje rajnih so begunci in izseljenci gledali kot na še eno od znamenj, da se v Sloveniji oblikuje družba, ki ne priznava osnovnih civilizacijskih norm. Za nove oblastnike so bili moteči tudi Koroščevi posmrtni ostanki. Proti takemu ravnanju oblasti je v eni od pridig v ljubljanski stolnici ostro nastopil škof Anton Vovk. Izkopavanje cerkveno pokopanih mrličev je označil za zverinsko. Tako delajo samo tiste živali, ki so lačne in žejne krvi. Dodal je še, da je to bil v vsej človeški zgodovini prvi in edini primer maščevanja nad rajnimi.

Dr. Korošec je pri nosilcih novih oblasti od konca druge svetovne vojne veljal za utelešenje vsega reakcionarnega, protirevolucionarnega, malomeščanskega, buržoaznega, to je vsega, kar je bilo novemu razredu odvratno in ovira pri ustvarjanju nove družbe. Bil je strankarski prvak, kar je bilo za družbo brez strank že samo po sebi zavržno. Zaradi služb, ki jih je opravljal na državni ravni in v različnih političnih kombinacijah, je bil osovražen pri podtalnih skupinah, ki jim je bilo države malo mar in so želele vzpostaviti brezoblastno družbo. Poleg tega je bil klerik, ki se je vmešaval v politične zadeve in je bil že zaradi tega postavljen kot negativen zgled ravnanja duhovščini, ki v novem družbenem redu ni imela nobene vloge več. Kot bo država, ki jo je gradil dr. Korošec, izginila, tako bo tudi duhovščina z izginotjem religije izgubila svoj *raison d'etre*. Dr. Korošec je bil navzoč v slovenski historiografiji, a je delil usodo posameznikov, ki jim je podobo narekovala dnevna politika, in je bil v tem smislu podrejen ocenjevalnim vatlom prevladujoče ideologije. Na njegovem delu ali osebnosti so bili poudarjeni določeni vidiki, ki so ustrezali vnaprejšnjim sodbam ali so bili odmev trenutnih razmer na Slovenskem.

Resnicoljuben odnos do dr. Korošca se je kljub temu ohranjal še naprej. Le kratek čas po njegovi smrti je izšel življenjepis, ki ga je sestavil dr. Andrej Farkaš, Koroščev rojak in osebni znanec (rojen je bil leta 1908 v Križevcih pri Ljutomeru). Knjižica je bila objavljena ob prvi obletnici smrti kot poljudno pripravljen spis, ki je dr. Korošca predstavil njegovim občudovalcem na temelju objav v času smrti in pogreba. Dr. Farkaš je poleg drugega dal večji poudarek predstavitvi dr. Korošca kot katoliškega duhovnika, ki je vzel za svoje poslanstvo javno politično delovanje.

Ohranjanje spomina v izseljenstvu (v največji meri med slovenskimi izseljenci v Argentini) se je pokazalo ob pomembnih obletnicah Koroščevega življenja ali smrti. Besedila so pripravljali njegovi znanci in sodelavci, ki so znali biti do svojega

mentorja tudi kritični. Pomembne obletnice iz osebnega življenja in politični dogodki so bili priložnost za povečano zanimanje in za nove razprave. Take objave so na Slovenskem dosegle le ožji krog bralcev, kar je pripomoglo, da se je ohranjala in prevladovala podoba dr. Korošca, ki jo je ustvarila namenska politična historiografija.

Celovito je bila pripravljena monografija o dr. Koroščuizpod peresa dr. Feliksa Bistra in je govorila predvsem o njegovem delovanju v času habsburške monarhije (*Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju. Življenje in delo 1872–1918*, Ljubljana 1992). Pri tem je šlo za zelo ustaljen politični okvir, v katerem je svojo politično kariero začel dr. Korošec: za dualistično monarhijo pod enotnim vladarjem, za državo s prevladujočo katoliško večino prebivalstva, ki ji je pripadala tudi vladarjeva družina.

Pomembna obogatitev za poznavanje dr. Korošca, njegovega življenja in delovanja je bila objava spominov Ivana Ahčina nanj, za kar sta poskrbela dr. Ervin Dolenc in dr. Bojan Godeša (*Izgubljeni spomini na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Ahčina*, Ljubljana 1999) in s tem zgodovinarjem dala na razpolago dragocen vir. Ahčin, ozek sodelavec dr. Korošca, je načrtno zbiral pričevanja in gradivo za njegov življenjepis, a je zaradi dramatičnih vojnih dogodkov načrt padel v vodo.

Monografija dr. Andreja Rahtena, ki je odgovor na pričakovanja po poglobljeni in celoviti obravnavi osrednje osebnosti slovenske politične zgodovine v času skupne jugoslovanske kraljevine in je bila pripravljena ob praznovanju 150-letnice rojstva dr. Korošca, začne tam, kjer se zaključi delo dr. Feliksa Bistra, in obsega temeljit oris delovanja dr. Korošca v omenjenem času. Upoštevana, kritično ovrednotena in analizirana so bila predhodno objavljena dela in razprave. Avtor podrobno in poglobljeno zariše dobri dve desetletji delovanja dr. Korošca v državi, ki je v veliki meri nastala po njegovem prizadevanju, in nam hkrati sintetično predstavi njegove izvirne osebne značilnosti. Dr. Korošec je v novi državi predvidel najboljše možnosti za ohranjanje slovenske narodne identitete in celovit narodni razvoj. Vendar njegovo delo za politično, gospodarsko, kulturno in še kakšno emancipacijo Slovencev ni dobilo takšne oblike, kot si je želel on in njegovi najožji sodelavci. Kot je le kratek čas po zedinjenju Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Srbijo in Črno goro ugotavljal škof dr. Anton Bonaventura Jeglič, stvari niso potekale tako, kakor so si mnogi, vključno s škofom, predstavljali. Dr. Korošec, osrednja osebnost in nesporni voditelj katoliških narodnjakov na Slovenskem v času do druge svetovne vojne, je pri svojem delu imel poleg ohranjanja celovite države pred očmi izključno slovenske narodne interese in jih je

pogumno zastopal. Ker je imel zelo dober čut za realnost in za kar je bilo možno, so se njegovi pogledi, stališča in načrti temu ustrezno prilagajali, kar mu je prineslo sloves dobrega taktika in pragmatika, mojstra političnega preživetja, vendar je vedno znova potrjeval svojo privrženost slovenstvu v jugoslovanskem okviru. Njegova pripadnost jugoslovanski ideji in možnosti, da v njenem okviru Slovenci uresničijo vse svoje cilje, je v letih sicer naletela na kakšen dvom ali pomislek, vendar je kljub vsemu ni opustil. Zato je vse do konca ohranil sloves nespornega narodnega voditelja, tudi v obdobjih, ko so bile na Slovenskem navzoče močne centralistične in unitaristične sile: dosledno je nasprotoval tendencam, da bi prišlo do oblikovanja jugoslovanske nacije ali da bi prevladale ideje ideologov unitarizma, med katerimi so bili slovenski liberalci. Hkrati pa je moral videti, da so proti koncu tridesetih let prevladale nasprotne sile, ki so z reorganizacijo države in z ustanovitvijo Banovine Hrvaške močno zatresle prvotno postavitev države in postavile v veliko negotovost prihodnost slovenskega ozemlja.

Monografija dr. Rahtena pokaže dr. Korošca kot vedno dobro informiranega politika, ki je spremljal dogajanje doma in po svetu in je znal oblikovati ter zastopati svoja stališča, ki so bila podrejena potrebam slovenske narodne afirmacije. V novinarstvu in tisku je videl osrednje sredstvo oblikovanja politične kulture in osveščanja ljudi. Bil je človek, ki se je zanimal za velike probleme jugoslovanske in evropske družbe, a je ob tem ohranil čut za posameznika, ljudi tudi iz najpreprostejših okolij, dijake ali študente, podeželsko župnijo ali skupnost sester. Ni živel v pomanjkanju, a rok ni imel obrnjenih k sebi. Posamezniki in ustanove so bili deležni njegove podpore, posebej pa je naklonjenost pokazal pobudam, ki so prihajale iz vrst mladih, to je bodočih narodnih voditeljev, za katere se je načrtno zavzemal, jim omogočal študij in jih tudi materialno podpiral (za reševanje stisk družin v negotovih gospodarskih razmerah je zelo priporočal ustanavljanje in podpiranje šolskih kuhinj). Gre za značilnosti, ki jih je težko najti pri sodobnih političnih voditeljih in uspešnih poslovnežih.

Monografija, ki jo je pripravil dr. Andrej Rahten, dober poznavalec zgodovine Slovencev v zadnjem obdobju habsburške monarhije in v času pod krono Karadjordjevićev, dokumentirano in hkrati kritično predstavi večplastno osebnost dr. Korošca – kot Slovenca, politika, klerika, s samosvojim značajem in načinom nastopanja do sodelavcev, kot veščega politika, ki je znal razumeti politični trenutek in hkrati zaznati namene ljudi, s katerimi se je srečeval ali imel opravek. Pri tem ga študija ne obravnava izolirano in zunaj konteksta, temveč v vsaki postaji njegovega življenja ali političnega trenutka, v katerega je bil vpleten, zariše širši ali ožji kontekst, v katerem je deloval ali skušal uresničiti svoje načrte. Besedilo je nastalo na temelju obilne literature in ob upoštevanju vseh doslej odkritih dokumentov ali drugih primarnih virov. Upoštevani so bili slovenski in tuji arhivi, knjižnice in muzeji. Monografija je zato izvirna obogatitev slovenskega zgodovinopisja in obvezno branje za vse, ki jih zanima čas nastanka skupne države južnih Slovanov ter razlogi za njen propad.

Marina B. Žlender

40. Festival Radovljica 2022

Poletni meseci so že desetletja zapisani Festivalu Radovljica, ki pomeni izvajalsko prizorišče stare glasbe mednarodnega pomena. Letošnji jubilej so organizatorji pod umetniškim vodstvom izjemnega in zaslužnega glasbenika ter profesorja na Visoki šoli za glasbo in gledališče v Hamburgu Domna Marinčiča zasnovali še posebej bogato in nanj uvrstili vrsto mednarodno priznanih umetnikov. Tako je že na prvem koncertu kot solist nastopil odlični David Sinclair na kontrabasu, že naslednji večer pa je publiko povsem očarala ameriška sopranistka Amanda Forsythe, ki je z briljantno tehniko in izjemnim glasom ob spremstvu zasedbe Opera Prima izvedla dela G. F. Händla. Na festivalu so nastopili tudi člani ansambla viol da gamba Fretwork, nemški vokalni ansambel Die Singphoniker, godalni kvartet Altemps na zgodovinskih glasbilih, hrvaški violinist Bojan Čičić, pa ansambel renesančnih prečnih flavt Phaedrus, v katerem nastopa tudi lutnjist Bor Zuljan. Za zasnovo festivala gre poklon torej gospodu Marinčiču, pa tudi predsednici Društva ljubiteljev stare glasbe Radovljica gospe Mariji Kolar ter drugim sodelujočim.

Kaj je torej posebnega na Festivalu Radovljica? V prvi vrsti je to vrhunska kakovost izvajalcev in skrbno izbran program, na katerem ne manjka tudi slovenskih imen, kot sta bila to leto organist koprske stolnice Antonio Tarsia in pianist ter tenorist Francesco Pollini, rojen v Ljubljani. Za oboje je zaslužen Domen Marinčič, ki na koncertih sodeluje tudi kot interpret. Koncertni program in odlično napisana besedila v koncertni knjižici nas pobližje seznanijo s

Angleška uvertura v izvedbi Festivalskega baročnega orkestra; foto: Jana Jocif

Fretwork, kvintet viol da gamba; foto: Jana Jocif

skladatelji in izvajalci, o katerih smo izvedeli tudi to, da so člani mednarodno priznanih zasedb in pogosto tudi sami profesorji. Mesto Radovljica tako v avgustu postane steber izvajanja stare glasbe in s tem del dogajanja v mednarodnem merilu. Vsem tistim, ki nam je dano, da mu sledimo v celoti, omogoča, da se celostno vživimo v to neizmerno bogastvo in se spoznamo tudi z deli, ki so manj znana, a pomembna za naše ozemlje. Koncertom v cerkvi sv. Petra ter v radovljiški graščini se pridruži še orgelski koncert v cerkvi Marijinega oznanjenja v Velesovem, ki zaokroži dogajanje.

Posebnost Festivala Radovljica je torej prav združevanje vrhunske kakovosti z neprecenljivim repertoarjem. Pri tem ne gre pozabiti na nastope Benjamina Bagbya ali Arianne Savall, pa Pina de Vittoria in toliko drugih znanih umetnikov, tudi slovenskih, v preteklih letih. Poleg Domna Marinčiča s festivalom sodelujeta tudi lutnjist Bor Zuljan ter flavtistka Mateja Bajt, oba izjemna glasbenika, kot član Musice Cubicularis pa nastopa tudi Tomaž Sevšek.

Izpostavili bi koncert Kvarteta Altemps, ki je izvedel deli Georgesa Onslowa (Kvartet v g-molu, op. 46, št. 3) in Franza Schuberta (Kvartet v a-molu, D 804, »Rozamunda«). Deli so izvedli zelo uigrano, z mehkobo in milim, a jasnim in izčiščenim tonom. Stavki so se prelivali med nežno melodijo in poenoteno skupno igro, prežeto z otožnim, v allegrih pa vedrim in čistim tonom, igrivimi pasažami ter izraznimi in občutenimi liričnimi deli, ki so prerasli v ekspresivne in zanosne odseke v umirjenih stavkih. Prevzela sta nas predvsem enotnost in hkrati mojstrska individualnost članov kvarteta ter pretanjen občutek za oblikovanje vsebine.

Tudi koncert zasedbe Fretwork je bil nekaj posebnega, saj člani zasedbe igrajo na viole da gamba. Zgoščen in umirjen zvok je deloval zmerno in komorno, z nekaj vedrimi pasažami in je inkarniral fantazije Henrya Purcella in Williama Younga ter Consorte Matthewa Locka. Fretwork se poleg stare glasbe posveča tudi sodobni, kar je redkost. V Radovljici so se izkazali kot suvereni izvajalci s temperirano držo in mojstrsko izvedenimi skladbami, ki so zvenele v duhu dobe, obenem pa na moč živo in sveže.

In še pogled v prihodnost? Obetamo si nespremenjeno podobo festivala, z obilico odličnih izvedb in pogledom v manj znana dela skladateljev, ki so ustvarjali na slovenskih tleh. Naj povemo, da v okviru festivala potekajo tudi mojstrski tečaji, kar pritegne predvsem glasbenike. Prizorišče si je že pridobilo širšo publiko, ki prihaja tudi iz Ljubljane in drugih krajev na poti, za kar je na voljo brezplačen festivalski avtobus, posnetkom koncertov pa lahko med letom prisluhnemo na programu Ars. Kdo bi si želel še več?

Ifigenija Simonović

Srca utripajo, ure bijejo

Na Društvu slovenskih pisateljev so ob koncu julija gostili Ivana Biadaka in Marka Livina, pisatelja iz Ukrajine. Njuni romani, v glavnem ljubezenski, dosegajo naklado 60 tisoč izvodov.

Med pogovorom je prišlo na dan, da so zdaj, ko Ukrajinci živijo v primežu uničujoče vojne, ljubezenski romani bolj potrebni kot kdaj koli prej. Jih je ruski napad presenetil? V nepopulističnih političnih sferah so seveda vedeli več kot »navadni« ljudje. Ali bo tema vojne obravnavana v sodobni literaturi? Onadva sta menila, da bo, a ne takoj. Razumljivo. Nerazumljiva pa se jima je zdela izrečena pobuda, češ da naj Ukrajinci zdaj ne sovražijo Rusov kar vsevprek, saj se je izkazalo, da je bilo krivično do Nemcev, da so bili desetletja po vojni še osovraženi, in da so se Poljaki in Ukrajinci tudi nekoč sovražili, pa so zdaj prijatelji … Pisatelja sta ostala brez besed. Preteči mora vsaj 80 let, sem si mislila. O tem govori Goran Vojnović v knjigi *Zbiralec strahov*. Sklicuje se na Srebrenico.

Na BBC-ju sem videla kratko poročilo o ženskah, ki so prišle pred Kremelj in zahtevale, da jim povejo, kje so njihovi sinovi. So mrtvi ali v ujetništvu? Koliko je pogrešanih? Zdaj slišim, da ujetnike ubijajo.

Težko bo ljubiti, težje pisati ljubezenske romane.

Lea Africanusa (al-Hasan ibn Muhammad al-Wazzan al-Fasi, 1494–1554) sem omenjala že pred nekaj meseci, a sem knjigo morala odložiti zaradi prebiranja slovenskih esejev, spet je na vrsti podeljevanje Rožančeve nagrade. Letos že tridesetič! Pregrizla sem se skozi dober ducat težkih knjig. Leova je kakor oaza.

Muslimani, v 15. stoletju izgnani iz Granade, so se ustavili v maroškem mestu Fez. Ko so slišali o strašnih pokolih in o nasilnem pokristjanjevanju in ropanju tistih, ki so ostali v Granadi, so se zmenili, da bodo odnesli pismo sultanu v Konstantinopel in ga prosili za pomoč. To nalogo so naložili Leovemu očetu Khaliju. Ko se je vrnil, so okrog njega posedli prijatelji in ga spraševali o potovanju. Povedal jim je, da je Sultan obljubil, da bo za vse poskrbel in da se bodo vsi kmalu lahko vrnili v Granado.

Ko ga je Leo – Hasan vprašal, kdaj se bodo torej vrnili, ga je Khali pomenljivo pogledal in rekel:

> »Hasan, sin moj, v dvanajstem letu si in govoriti moram s tabo kot z odraslim človekom (pomolčal je za hip). Dobro poslušaj. Na Orientu sem spoznal, da se Veliki Sofi Perzijski pripravlja na vojno proti Turkom, ki so v vojni z Benetkami. Egipt je pravkar prejel tovor koruze, ki so jo poslali Kastiljci kot znak prijateljstva in zaveze. Tako to je. Ko bo preteklo mnogo let, bo morda drugače, zdaj pa se mi zdi, da noben muslimanski

vladar, ki sem ga srečal, ni zaskrbljen zaradi Granade, naj gre za nas, za begunce ali za uboge tujce.«

Hasan je Khalija »pogledal z manj razočaranja kot presenečenja«, ta pa je nadaljeval:

»Vprašal me boš, zakaj sem povedal tem ljudem ravno drugače, kakor je res. Vidiš, Hasan, vsi ti moški imajo doma še vedno obešene ključe svojih hiš v Granadi. Vsak dan se ozrejo nanje, zavzdihnejo in izrečejo molitev. Vsak dan se jim v spomin vrne veselje, navada in neke vrste ponos, kakršnega ne bodo nikoli doživeli v izgnanstvu. Smisel vidijo v tem, da mislijo, da bodo s pomočjo Velikega Sultana ali usode kmalu spet stali pred svojo hišo, ki je zgrajena iz kamnov, ki so jih sami izbrali, pred hišo, okrog katere je vrt, ki bo ob vrnitvi dišal tako, kakor diši v njihovem spominu, voda bo v vodnjaku, vse bo tako, kakor so bili zapustili, kakor so ohranili v spominu. Tako živijo, tako bodo umrli, njihovi sinovi prav tako. Morda jih bo nekega dne nekdo moral naučiti sprejeti poraz, jim razložiti, da se bodo lahko pobrali na noge šele, ko si bodo priznali, da so na tleh. Morda jim bo nekega dne nekdo moral povedati resnico. Jaz nisem dovolj pogumen.«

Nepredstavljivo! In nekaj strani naprej: Hasam jaha konja, Miriam, njegova sestrična, mulo. Nista se videla štiri leta, vse odkar so zbežali iz Granade. V tem je postala ženska. Nenadoma ga vpraša:

»Ko bom imela otroke, ali jih boš imel rad?«

»Seveda.«

»Ali boš govoril tudi z njihovo materjo?«

»Seveda.«

»Jo boš pogosto obiskal? Jo boš vprašal, če je vse dobro? Boš prisluhnil njenim tožbam?«

»Seveda, Miriam, seveda!«

Ostro je zategnila uzdo, da se je mula vzpela. Ustavil sem se. Gledala me je naravnost v oči.

»Zakaj pa nikoli ne govoriš z mano? Zakaj nikoli ne vprašaš, kako shajam, ali jokam ponoči? Vseh moških se moram bati, zdaj očeta, kasneje se bom morala bati moža, pa tudi vseh, ki niso v sorodu in pred katerimi se bom morala skrivati.«

Nepredstavljivo! Ključno vprašanje, zapisano sredi 15. stoletja, veljavno na veke vekov.

Obiskala sta me prijatelja iz Avstralije, oba sta priznana umetnika (Simon Perry in Elise Fraser). Njun sin Oscar Perry je pesnik. Pogovarjali smo se tudi o politiki, kako naj se ne bi, pa sta začela hvaliti Žižka, češ da je najslavnejši Slovenec, češ da nikoli ne razumeta, o čem govori, da pa zagotovo ni dolgočasen. Smejali smo se, ko sem jima povedala nekaj anekdot iz časov, ko je prišel k nama v London, in se pogovarjali o pesmi, ki jo je Oscar Perry o Žižku vključil v zbirko pesmi *A car, a man, a maraca*.

Ifigenija Simonović

Ob razstavi del Elde Piščanec v Narodni galeriji v Ljubljani

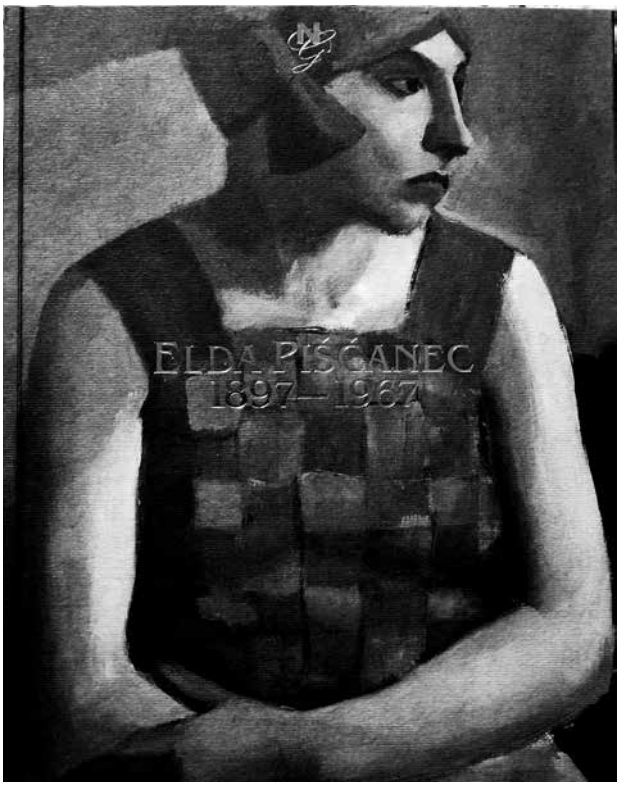
Elda Piščanec (1897–1967) je bila mojstrica risbe, akvarela, litografije, jedkanice, oljne slike, lesoreza, freske, torej vseh poglavitnih umetniških veščin, vsebinsko pa se je lotevala pejsažev, tihožitij, aktov, portretov in bibličnih zgodb. Pred vojno je bila svetovljanka, po njej pa učiteljica likovne vzgoje. Pisala je dnevnike in si dopisovala z mnogimi ljudmi.

Po številu razstavljenih portretov in slik Elde Piščanec sklepam, da je imela kar nekaj prijateljic, prijateljev, ki so jo spoštovali kot umetnico in pri njej naročali portrete, kupovali krajine, tihožitja, medtem ko so jo umetniki in kritiki omalovaževali. V monografiji, izdani ob razstavi, sta njeno življenje in delo nazorno opisani. Menda je njen oče menil, da hči ljubi naravo zato, ker bi bila rada kmetica. Kupil ji je graščino, veliko posestvo, a na srečo ji je tudi omogočil študij umetnosti.

Elda Piščanec je slikala krčevito resno, neposredno, z odločnimi potezami. Barve in izbrani motivi iz vsakdanjega življenja, pogled na mesto iz tihe ulice. Vešče, a nevsiljivo nakazana senčenja. Pokrajina je tiha, zlita z zemljo. Najodličnejša se mi zdi, ko portretira, naj bo v olju ali risbi. Osredotočenost na izraz, na počutje. Zaskrbljenost, pa tudi mir, spokojnost. Obrazi žensk so resni, oči otožne, a jasno, strmo zazrte naravnost v slikarko. Ni izmikanja. Ni skrivnosti. Pomembna je notranja resnica. Preprosta obleka, kompozicije brez komentarjev, ki bi jih nudil širši prostor.

Portreti moških so redki in drugače zastavljeni. Moški na sliki *Kmet* gleda stran, prav tako zasanjani deček na sliki *Deček iz Tunisa* in mladenič na sliki *Glava mladeniča*, medtem ko starec na sliki *Starec s klobukom* skoraj miži, zazrt vase, moder in brez iluzij. Kristus iz ciklusa križevega pota je stiliziran, več osebnostnih potez imajo ženske okrog njega. Tuš na papirju – morda je šlo le za skice.

Piščančeva ni realistka po stilu, temveč po izražanju občutenja sveta. Molk, pretežno zemeljske barve, oker, kamnito siva, tu in tam vodno turkizna ali nebesno modra. S slik razbiram njeno osebno sprijaznjenost s stanjem sveta. Ve, da orje ledino. Ve, da je posebna. Ve, da ji ne preostane drugega, kakor da pač dela po svoji vesti. Predana je slikanju. Poštenost sije iz njenih slik in iz njene osebne zgodbe.

Elda Piščanec: 1897–1967, Narodna galerija, 2022

Ko Piščančeva slika cvetove, s čopičem kroži in boža. Tihožitja so nameščena med gube enobarvnega blaga. Neposredna je, kakor da ne želi izgubljati časa z dokazovanjem svojega mojstrstva. Hoče le jasno sporočiti svoje misli, svoje opažanje, povedati resnico.

Jedkanice so vrhunske, naravnost Dürerjevske. Presenetilo pa me je, da je ravno v lesorezu, ki je najbolj »grob« način priprave matrice, največ »ornamentov« ali »ilustrativnih zarez«. V zgodbe križevega pota je vrezala rože z listi, krošnje dreves, kmečko orodje. Nebeški sij zasije iz črno-belega izpraskanega lista kakor nežen, upanja in zaupanja vreden veter.

Na sliki *V predavalnici* so dekleta zatopljena v knjigo, morda rišejo. Slika je razmeroma prazna, gola, skromna, a na njej žari popolna osredotočenost na početje, brez okraskov, brez opisov miz, stolov, oblek. Resnica je jasna: dekleta sedijo v učilnici, željna znanja. Kot učiteljica je Piščančeva v učenkah zaznala možnost za svetlejšo prihodnost, za boljši položaj žensk. Izobrazba je ključna. To je slikarka poznala iz lastne izkušnje. Zato je bila dobra učiteljica. Ni propagirala sebe, temveč strast do učenja. Iz njenega razreda so odšli bodoči zdravniki, ne njeni epigoni! Zato se mi zdi slika *V predavalnici* programska in vizionarska.

Prav gotovo se veliki umetnici Eldi Piščanec po vojni ni štelo v dobro, da je bila s podeželja in da je sprejemala naročila za poslikavo cerkva, bilo pa je zelo krivično, da je niso povabili predavati na Akademijo. Tako je bilo še nekaj generacij študentk po vojni pod nadzorom moških profesorjev, ki za ekspresivnost žensk niso imeli posluha. Pristno slovensko umetnost so v času komunizma razvijale prav po krivici (bodisi politično ali seksistično) spregledane umetnice in (bodisi politično ali ignorantsko) odrinjeni umetniki (ne le likovniki, tudi literati, arhitekti in glasbeniki).

Kristian Koželj

Ko se stvari uležejo na svoje mesto

Ko sva se s prijateljem pesnikom pogovarjala o neverjetnem medijskem odzivu, ki je spremljal letošnja, peta Izrekanja, je rekel, da v slovenskem medijskem prostoru veliko šteje tradicija. Njegova misel se je kasneje potrdila večkrat. Čeprav smo ves čas kar malo s strahom pričakovali, kaj bo prinesla odločitev, da festival prestavimo z zadnjega na drugi avgustovski vikend, je odziv tako medijev kot občinstva potrdil, da je bila več kot pravilna.

Letos smo se končno spet lahko družili brez kakršnih koli omejitev, kar je med obiskovalci ustvarilo atmosfero sproščenosti in radosti, na katero smo v zadnjih dveh letih kar malo pozabili. Ko sva z novo direktorico Osrednje knjižnice Celje, Polonco Bajc Napret, približno petnajst minut pred začetkom uvodnega večera opazovala skoraj prazen lapidarij, se nisem zavedal, da so to zadnji trenutki nervoze in skrbi v letošnji izvedbi festivala. Čez pet minut se je z obeh strani nabrežja ob Savinji usula reka ljudi in napolnila prizorišče. Prijateljski pogovori, objemi, nasmejani obrazi … vse, kar smo tako zelo pogrešali. Malo po 20. uri je na oder stopil pesnik *Aljaž Primožič* v družbi pesnic *Lare Gobec* in *Marije Kisilak* ter harfistke *Veronike Podjaveršek* in prostor je napolnila poezija iz njegovega pesniškega prvenca *Čisto potiho* (LUD Literatura, 2022). Za vse, ki soustvarjamo festival Izrekanja, je bil to še posebej čustven trenutek. Aljaž je del festivala od začetkov njegovih začetkov, ob Lari Gobec prvo ime celjske pesniške šole in pomočnik umetniškega vodje festivala. Pri enaindvajsetih letih je letos izdal pesniški prvenec pri eni najuglednejših slovenskih založb za leposlovje. Polurnemu performansu, v katerem je minimalizem svoje poetike magično prepletal s spremljavo harfe, je sledil eden od vrhuncev vseh dosedanjih edicij Izrekanj. Iz Nasvhilla v Tennesseeju je na celjski oder stopila nenadkriljiva country zasedba *Six One Five Collective* in z uro in pol trajajočim koncertom dvignila občinstvo na noge. *Nicolle Witt*, *Lisa Torres*, *Michael Logen*, *Luke Sheets* in *Cheyenne Medders* so samostojni umetniki in avtorji skladb, ki se ponašajo s tremi nominacijami za Grammyja in so se na Nicolino pobudo združili v kolektiv, ki temelji na njihovi ljubezni do glasbe. V Sloveniji so pod pokroviteljstvom Veleposlaništva ZDA v Ljubljani uprizorili teden dni trajajočo mini turnejo, ki se je sklenila prav v Celju. Na tem mestu z veliko hvaležnostjo izpostavljam partnerstvo festivala z Veleposlaništvom ZDA, ki je ob Mestni občini Celje najpomembnejši podpornik Izrekanj. Upamo in želimo si, da bi to partnerstvo raslo in se nadgrajevalo. Čeprav se Slovenci radi hvalimo, da smo narod literature in literatov in imamo kulturni praznik in kip pesnika na glavnem trgu prestolnice, smo precej mačehovski do razvoja mladih literarnih talentov. Precej sramotno je, da kreativno pisanje ni del učnih načrtov na nobeni stopnji

poučevanja in da ga ni mogoče študirati. Festival Izrekanja si želi postati most do ameriškega literarnega prostora, saj vemo, da se na njihovih univerzah izvajajo v tem trenutku verjetno najkakovostnejši programi kreativnega pisanja.

Poljski pesnik Krzysztof Siwczyk; foto: LR Photography

Drugi večer festivala nas je dež sicer pregnal na pokrito teraso knjižnične kavarne, a večer ni bil nič manj navdušujoč. Večer je z branjem poezije odprl osrednji pesniški gost letošnjega festivala, poljski pesnik *Krzysztof Siwczyk*. Avtor 16 pesniških zbirk in prejemnik nominacije Evropske filmske akademije za glavno vlogo v filmu *Wojaczek*, je navdušil z branjem poezije iz najnovejše zbirke *Krematoria I. Krematoria II.*, za katero je prejel tudi nominacijo za letošnjo prestižno nagrado Wysławe Szymborske. Ob tej priložnosti smo dobili nov prevod 12 Siwczykovih pesmi iz omenjene zbirke, delo imenitnega slovenskega pesnika, urednika ter prevajalca *Primoža Čučnika*, ki se je avtorju tudi pridružil pri branju. Večer je sklenil še en dih jemajoč koncert, tokrat v temperamentnih ritmih tanga zasedbe *Tori Tango*. Jure Tori je nedvomno eden vodilnih slovenskih harmonikarjev, ki je v slovensko-avstrijsko-argentinski zasedbi zbral vrhunske glasbenike, ki navdušujejo s svojevrstno avtorsko interpretacijo klasičnega argentinskega tanga.

Zadnji večer festivala je s pretresljivo poetično monodramo odprla še ena izjemna mlada celjska pesnica Lara Gobec. V bolečem, a neomajnem soočanju z žensko v sebi in odkrivanju svojega prostora v svetu monodramo *Z ljubeznijo, Lola* ne odlikuje zgolj vrhunska pesniška govorica, temveč tudi intepretacijska suverenost pesnice-performerke. Sledil je pesniški nastop še ene mlade pesnice, tokrat Američanke Brynne Rebele-Henry, katere poezijo iz najnovejše pesniške zbirke *Prelude* je v slovenščino prevedel Kristian Koželj. Festival se je sklenil z intimnim solo koncertom Tomaža Hostnika, ki se v zadnjih letih uveljavlja kot eno vodilnih imen slovenskega kantavtorstva.

Občutek imam, da je festival Izrekanja prvič zadihal zares s polnimi pljuči in da se je pred njim prvič jasno izrisala pot, ki jo organsko jemlje kot svojo – postati srečevališče pesnic in pesnikov vseh generacij in prepričanj, varno mesto, kjer lahko odvržejo maske, ki jih od njih terjajo nenapisani, a neomajni zakoni literarne scene, in skupaj ustvarjajo, se oplajajo in učijo drug od drugega. Mesto, kjer lahko mladi, morda prvič v življenju, dovolijo svojemu pesniškemu glasu, da poleti v javnost. Most v svet, kjer ne rabiš pripadati nikomur, da bi lahko obstajal. Prihodnost se zdi svetla. Veselimo se je in med 10. in 12. avgustom 2023 vabimo na šesta Izrekanja.